

KWATANCIN TAURARI WANIQIQI A TATSUNIYAR HAUSA DA FULATANCI

NA

YUSUF MOHAMMED
M.A/ARTS/11603/2010-2011

A THESIS SUBMITTED TO THE POST GRADUATE SCHOOL, AHMADU BELLO
UNIVERSITY ZARIA IN PARTIAL FULFILMENT OF THE REQUIREMENTS FOR
THE AWARD OF MASTER OF ARTS IN AFRICAN LITERATURE (HAUSA)

DEPARTMENT OF AFRICAN LANGUAGES AND CULTURES
AHMADU BELLO UNIVERSITY, ZARIA

DECEMBER, 2014

Declaration

I hereby declare that the work in this thesis titled ‘Comparison of Tricksters in Hausa and Fula Folktales’ (Kwatancin Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci) was performed by me in the Department of African Languages and Cultures, under the Supervision of Prof. Xalhatu Muhammad and Dr. Balarabe Abdullahi. The information derived from the literature has been duly acknowledged in the text and a list of references provided. No part of this work has been presented for another degree or diploma at any institution.

Yusuf Mohammed

.....

.....

Signature

Date

Certification

This thesis titled 'Comparison of Tricksters in Hausa and Fula Folktales' (Kwatancin Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci) meets the regulations governing the award of the degree of Master of Arts in African Language (Hausa) of the Ahmadu Bello University, and is approved for its contribution to knowledge and literary presentation.

Chairman, Supervisory Committee
(Prof. Xalhatu Muhammad)

(Signature)

(Date)

Member, Supervisory Committee
(Dr. Balarabe Abdullahi)

(Signature)

(Date)

Head of Department
(Dr. Balarabe Abdullahi)

(Signature)

(Date)

Dean, School of Postgraduate Studies
(Prof. H.A. Zoaka)

(Signature)

(Date)

SADUKARWA

Na sadukar da wannan aiki nawa ga mahaifana guda biyu, Alhaji Muhammad Yahaya Shika da Malama Aisha Sulaiman Shika, a kan irin xawainiya da suka yi da ni, ina addu'a Allah ya saka musu da alheri ya sa kuma Aljannar Firdausi ta zama ita ce makoma a garesu, amin.

Godiya

Dukkan yabo da godiya sun tabbata ga Allah maxaukakin Sarki mai rahama mai jin qai wanda ya ba ni aron rai da lafiya har na kai ga kammala wannan bincike. Tsira da amincin Allah su tabbata ga fiyayyen halitta, Annabi Muhammadu (S.A.W).

Godiya ta musamman ga jagoran duba wannan aikin, Farfesa Xalhatu Muhammad da jagora na biyu Dakta Balarabe Abdullahi. Irin qarfin gwiwa da taimakon da suka ba ni ta hanyar shawarwari da ba ya misaltuwa. Da xawainiyar gyare-gyare, don ganin aikin ya inganta, Allah ya saka da alheri, amin.

Gogiyar mai tarin yawa ga Dakta Shu'aibu Hassan wanda shi ne ya yi jagora wajen zaman duba aikin na farko da na biyu don ganin aikin ya yi nasara. Allah ya saka da alheri, amin.

Haka kuma, ina miqa godiya ga jagoran manyan xalibai a Sashen Harsuna Da Al'adun Afirka Dakta Salisu Garba Kargi, saboda irin jajircewarsa da shawarwari da ya bayar don ganin an kammala aikin, Allah ya saka da alheri, amin.

Ba zan gushe ba, har sai na miqa godiyata ga malami kuma xalibi mai neman makaman sani, a Sashen Harsuna Da Al'adun Afirka, Malam Adamu Shede saboda irin yadda ya taimaka musamman don ganin an fassara wasu tatsuniyoyi na Fulatanci da Hausa da kuma wasu shawarwari da ya bayar, don ganin aikin ya inganta, Allah ya saka masa da Alheri, amin.

Haka kuma zan sake miqa godiyata ga malaman da suka taimaka da wasu bayanai don ganin an bi matakan da suka dace wajen yin aikin, malamai irin su: Dakta Haruna Aminu (Institute of Education A.B.U, Zaria) da Malam Tahir Muhammad Rabi'u da fatan Allah ya saka musu da alheri, amin.

Haka kuma zan miqa godiyata ga sauran malaman wannan Sashen na Harsuna Da Al'adun Afirka waxanda suka haxa da: Farfesa Lawal Muhammad Amin da Farfesa Munir Mamman da Malam Adamu Ibrahim Malumfashi da Dakta B. S. Y. Alhassan da

Dakta Magaji Tsoho Yakawada da Dakta Hauwa Muhammad Bugaje da Dakta Aliyu Muhammad Busa da Malam Shu'aibu Abdulmimini da Malam Abubakar Muhammad Sarki da Malam Sani Usman da Malam Abubakar Ayuba da Malama Halima Kabir Daura da Malam Abdulmalik Aminu da duk waxanda ma ba a sami damar ambaton sunansu ba, da fata Allah ya saka wa kowa da alherinsa, amin.

Ina miqa godiya ta musamman ga mai xakina Zainab Yahaya da kuma yarana Aisha da Khalid saboda haquri da ni da suka yi, na yanayi da suka same ni a ciki, Allah ya saka musu da alheri, amin.

Daga qarshe ina miqa godiyata ga 'yan'uwana na gida saboda juriyarsu ga matsalolina da kuma irin addu'o'insu a gare ni. Allah ya saka musu da alheri. Amin.

Haka kuma ina miqa godiya ta musamman ga abokan karatuna baki xaya. Ubangiji Allah ya taimaki kowa a kan niyyarsa ta alheri amin.

Yusuf Mohammad.

Tsakure

Wannan binciken mai suna ‘Kwatancin Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci’, ya nazarci taurari waniqiqi ne, da kuma halayensu kamar yadda suke gudanar da harkokinsu da sauran taurarin waxanda ba su ba a tatsuniya. Binciken ya taiqaita ne a kan taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Hausa da na Fulatanci. Taurari waniqiqi suma taurari ne, waxanda a kodayaushe suke taka wata muhimmiyar rawa a tatsuniyoyin Hausa da na Fulatanci, sannan kuma, tsananin wayon da yaudara shi ne siffofi ko halaye waxanda ake iya tantancensu da shi, alal misali a taurari waniqiqi a tatsuniyar Hausa akwai Gizo da Zomo da kuma Dila. Sannan, a tatsuniyar Fulatanci akwai Zomo da kuma Kurege. Binciken an karkasa shi babi-babi, tun daga babi na xaya har zuwa babi na biyar. Babi na farko ya qunshi dukkan ginshiƙan da aka gina aikin a kansu ne, waxanda suka haxa da dalilan bincike da manufar bincike da muhimmancin bincike da farfajiyar bincike da hasashen bincike da hanyoyin bincike, sannan aka yi bayanin ra’in binciken. A yayin da babi na biyu, ya waiwayi ayyukan da suka gabata ne, masu alaƙa da wannan bincike. Babi na uku kuwa, ya nazarci taurari waniqiqi ne da halayyansu a tatsuniya, wato irin rawar da suke takawa a tatsuniyoyin harsunan da ake wannan nazari a cikin su. Sai kuma a babi na huxu a inda aka kwatanta taurari waniqiqi da kuma xabi’unsu kamar yadda suke fitowa a tatsuniyoyin Hausa da na Fulatanci. Amma a babi na biyar, a nan aka naxe aikin gaba xayansa, inda aka sami taqaitawa da kammalawa a inda a nan aka fito da sakamakon binciken, wato bayani a kan taurari waniqiqi da kuma yadda wasu daga cikin halaye ko xabi’unsu suke a tatsuniyoyin Hausa da na Fulatanci. Binciken ya fahimci cewa taurari waniqiqi suna da wasu halaye ko xabi’u masu sarƙaƙiya kuma waxannan xabi’u su ne suke aiwatarwa a lokacin da suke da wata buƙata a tatsuniyoyi. Sannan kuma, binciken ya fahimci cewa a yayin da taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Hausa suke da wayo, haka ma ake samun su da wayo a tatsuniyoyin Fulatanci, haka kuma, Gizo yana taka muhimmiyar rawa ta hanyar yaudara a tatsuniyoyin Hausa, kuma shi qirƙirarren tauraro waniqiqi ne, da ba a samun irin sa a tatsuniyoyin Fulatanci. Shi ko Kurege yana daga cikin mayan taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Fulatanci wanda ba ya fitowa a matsayin tauraro waniqiqi a tatsuniyoyi Hausa.

Abstract

This research entitled ‘Comparison of Tricksters in Hausa and Fula Folktales’ (Kwatancin Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci) examines the tricksters and their behaviours, while mingling with other characters in the tales. The research is limited to tricksters in Hausa and Fula folktales. Tricksters are characters who usually play vital roles in both Hausa and Fula Folktales. They are known for their cunning and deceptive behaviour, for example, the Hausa folktale have Gizo, Zomo and Dila. Also in Fula folktale there are Zomo and Kurege. The research is divided into five chapters. Chapter one is the introductory part of the research which comprises aims, significance, limitations, hypothesis, research methodology and theoretical framework. Chapter two is the review of the related literature, while chapter three analyses the tricksters and their behaviours in relation to their various cultures. Chapter four is the comparison between tricksters in Hausa and Fula folktales. Chapter five summarises the entire work and concluded by explaining the findings on Hausa and Fula tricksters. The research has observed that tricksters have complicated behaviours and these behaviours are being portrayed through their actions in the tales. The research has also found that the tricksters share almost same tricky behaviour in Hausa and Fula folktales. However, whereas Gizo plays a vital role in the area of deception in Hausa folktales, such character is not available in the Fula tale. On the other hand, Kurege (Squirrel) is one of the major character in the Fula tale, but does not manifest in the Hausa folktale.

Babi Na Biyu: Waiwaye

2.0	Gabatarwa	9
2.1	Tatsuniya	9
2.1.1	Ire-iren Tatsuniya	13
2.2	Ma'anar Tauraro	14
2. 2.1	Taurarin Tatsuniya	15
2.2.2	Ire-iren Taurarin Tatsuniya Dangane da Yanki	19
2.2.3	Hanyoyin Samar da Taurari a Tatsuniya	23
2.2.3.1	Qirqirqarrun Taurari	23
2.2.3.2	Dabbobi	25
2.2.3.3	Tsuntsaye	32
2.2.3.4	Mutane	34
2.3	Tauraro Waniqiqi	35
2.3.1	Tubalan Ginin Tauraro Waniqiqi	36
2.4	Kammalawa	37

Kamanci Tsakanin Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci

4.4	Siffofin Taurari Waniqiqi	88
4.5	Zomo	89
4.6	Wayo	90
4.7	Ha'inci...	93
4.8	Kammalawa	95

Babi Na Biyar

Taqaitawa da Kammalawa da Shawarwari

5.0	Gabatarwa	96
5.1	Taqaitawa	96
5.2	Kammalawa	97
5.3	Shawarwari	99
	Manazarta	101
	Rataye	110

Babi Na Xaya: Shimfixa

1.0 Gabatarwa

A wajen masu nazarin kimiyyar harshe, sifa kalma ce ta nahawu da ke qarɓin bayani a kan suna, duk idan kalmar sifa ta zo, a yankin suna, za a ga tana fito da yadda zahirin suna yake, kamar yadda ake samun kalmar ‘wayo’ da kalmar ‘waniqiqi’. Wayo kalma ce ta suna, a yayin da waniqiqi kalma ce ta sifa, ana haxa kalmomin a matsayin yakin suna, inda ya qunshi suna da manunin nasaba da kuma sifa ‘wayon waniqiqi’, kalmar waniqiqi qarɓin bayani take yi a kan wayo. Abin nufi shi ne, idan wayo ya kai matuqa sai a kira shi da wayon waniqiqi, kamar yadda masu hikimar magana kan ce, “wayon waniqiqi, wayon riqe mini xana in daki naka” ko “wayon waniqiqi, toshi da kare ranar salla”.

A cikin taurarin tatsuniya akwai wasu taurari masu tsananin wayo fiye da wasu taurarin. Ire-iren waxannan taurarin su ake kira da taurari waniqiqi. Taurari waniqiqi a zahiri da kuma sifarsu masu rauni ne, musamman idan aka dubi sauran taurarin da ba su ba a tatsuniya, amma duk da rauninsu, ba kasafai wani abu na cutarwa kan faru, ya rutsa da su a cikin tatsuniya ba, sannan kuma sukan sami nasara a kan sauran taurari a tatsuniya. Taurari waniqiqi, akan same su da wasu xabi’u ko halaye masu sava wa juna, wato wani lokaci a same su masu kirki, a wani lokaci kuma marasa kirki, ko kuma a wajen nuna wayonsu, sai a sami akasin wayon, sannan akan same su da nau’i na ha’inci ko yaudara ko kwaxayi ko dai wasu halaye daban masu cin karo da juna a cikin tatsuniya.

Haka kuma, taurari waniqiqi a tatsuniya sukan zama kanwa uwar gami, domin duk wani abu da zai faru a tatsuniya su ke haddasa shi, wato babu wani abu na qiqi-qaqa da ke faruwa, ba daga gare su yake ba, walau na kirki, walau na tsiya. Sannan kuma, duk yadda tsanani ya kai ga tsanani a tatsuniya sukan sami mafita ta hanyar dabara ko yaudara.

Idan an fahimci irin gudummuwar da taurari waniqiqi suke bayarwa, wajen gina tatsuniya, za a ga ba qaramar rawa suke takawa ba. Domin rawar da suke takawa kusan ita ke mamaye xaukacin tatsuniyar. Amma sauran taurari a tatsuniya da ba taurari waniqiqi ba, ba su cika zama muhimmai ba, ko kuma ma a iya cewa suna rufa wa taurari waniqiqi baya ne don samun kaiwa ga nasara a labari.

Don haka, wannan binciken da aka aiwatar, kwatanci ne na taurari waniqiqi a tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci.

Kamar yadda bincike ya nuna, waxannan harsuna sun taso ne daga harsuna na Yammacin Afirka, amma kuma kowanne da yankin da ya fito kamar yadda abin yake Hausa ta fito ne daga iyalin Chadi a vangaren Afro-Asiatic, Fulatanci kuwa ya fito ne daga yankin Atlantic a vangaren Niger-Kordofanian.

Da wannan xan taqaitaccen bayani za a fahimci cewa, waxannan harsuna ne daban-daban don alaƙar da take a tsakaninsu ba alaƙa ce ta kai tsaye ba, wato su ba harsuna guda ba ne. Duk da cewa a vangaren zamantakewa maƙwabta ne. Saboda haka, za a iya samun bambance-bambancen da ba a rasa ba ta wajen harshensu ko kuma al'adunsu.

1.1 Dalilan Bincike

Tabbas, babu yadda za a qudiri aniyar aiwatar da wani abu ba tare da da dalili ba, saboda haka, wannan aikin ma yana da dalilan da suka haifar da yin sa, kamar haka:

- i. Bincike a vangaren tatsuniya a halin yanzu a wannan yankin, sai dai a yi san-barka domin an sami rubuce-rubuce da dama da malamai masana da manazarta suka gabatar, kama tun daga abin da ya shafi nazari a kan zubi ko tsari ko jigo ko taurari da makamantansu. Amma, ba a sami wanda ya yi nazarin taurari waniqiqi a tatsuniya ba, don haka, ya sa aka yi wannan binciken.
- ii. Idan kuwa aka dubi nazarce-nazarcen da aka yi a game da tatsuniyoyin Fulatanci, za a ga ba a yi wani abin zo a gani ba, ko ma a iya cewa an sami qarancin aikace-aikace, wannan ma na daga cikin dalilan da ya sa aka yi wannan binciken a Hausa da Fulatanci.
- iii. Idan aka yi la'akari da ci gaban da duniya take ciki a halin yanzu, a vangaren ilimi, gudanar da bincike a kan abin da ya shafi kwatancin wani abin da duniya take alfahari da shi ne. Don haka ya sa aka xauko wasu harsuna guda biyu aka gwama su aka yi wannan binciken a cikinsu.

1.2 Manufar Bincike

**Idan aka yi la'akari da yadda ake gudanar da bincike,
da wuya a ce ga wani bincike da aka gudanar ba tare**

**da ana da manufar yin sa ba, don haka wannan aikin
ma yana da manufar aiwatar da shi, kamar haka:**

- i. Nazartar kamanci da kuma bambancin taurari waniqiqi a tatsuniyar Hausa da na Fulatanci.
- ii. Mayar da hankali a kan abin da ya shafi halaye ko xabi'u na taurari waniqiqi a tatsuniya.

1.3 Muhimmancin Bincike

Kusan kowane irin aiki aka sa a gaba, akan yi shi ne domin a samo waxansu abubuwa masu alfanu, ko muhimmanci waxanda za a yi amfani da su don ci gaban al'umma. Saboda haka, tun da wannan aikin an gina shi ne a kan turbar ilimi, don haka binciken zai taimaka ta hanyoyin da suka haxa da:

- i. Taskace al'adu da hikimomi tare da adana su a rubuce.
- ii. Xigon xamba, wajen qara shauqi ga masu bincike wajen zaqulo wasu nau'o'i na adabin baka daban-daban a game da taurarin tatsuniya.
- iii. Kwatanci a cikin adabin wasu harsuna musamman irin wannan da aka yi a kan taurari waniqiqi a tatsuniya, ya qara fito da wasu abubuwa muhimmaji, da za su zama abin alfahari ga masu harsunan, musamman ma ga ma'abota ilimi. Don haka ya sa aka yi wannan bincike a waxannan harsunan mabambanta guda biyu, wato Hausa da Fulatanci.
- iv. Hanya ce ta raba gardama a tsakanin taurari waniqiqi a waxannan harsunan (Hausa da Fulatanci), tare da nuna yadda suke.

- v. Tsani ne a yanzu da nan gaba, a wajen sanin ilimin mawallafa ko marubuta a kan taurari, kama tun daga na qagaggun labarai ko na wallafe-wallafe ko kuma ma na wasanni, da sauransu.

1.4 Farfajiyar Bincike

Dukkan wani nazari da ake son a gudanar, dole ya kasance yana da iyakar da yake son tavawa. Saboda haka, wannan bincike yana da iyakar inda yake son ya tavo. Abubuwan da binciken ya iyakance ya tavo su ne:

- i. Taurari waniqiqi kawai aikin zai fuskanta.
- ii. Kwatanci kawai, wato yadda za a gwama abubuwa fiye da xaya a yi nazari a kansu, sannan a fito da wasu abubuwa da za su amfani al'umma.
- ii. Mayar da hankali a kan abin da ya shafi halaye ko xabi'un taurarin waniqiqi a tatsuniya.
- iii. Har wa yau, binciken ya taqaita ne a kan harsuna guda biyu, wato Hausa da Fulatanci, ganin irin muhimmancin da taurari suke da shi a tatsuniya, musamman ma yadda tatsuniya take da muhimmanci a adabin baka, ya sa aka gwama taurari waniqiqi a tatsuniyar waxannan harsuna guda biyu da nufin sanin kamanni da kuma bambancinsu.

1.5 Hasashen Bincike

Wannan bincike an yi qoqari ne don a gano kamanci da kuma bambancin da za a iya samu a tsakanin wasu taurari waniqiqi, a tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci. Don haka, ya sa aka gina aikin a bisa wasu hasashe kumar haka:

- i. Shin ko za a iya samun kamanci da kuma bambanci a tsakanin taurari waniqiqi a tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci?
- ii. Shin halaye ko xabi'un taurari waniqiqi a tatsuniya hanya ce da za a iya amfani da su, da nufin gano kamanci da kuma bambanci a tsakanin taurarin?
- iii. Wai ma yaya jajircewar taurari waniqiqi wajen nema wa kansu abu yake, qarfin hali ke gare su ko kuma me?
- iv. Shin ko za a iya gano matsayin taurari waniqiqi daga wasu rassan adabi kamar na gargajiya, alal misali labari ko hikaya?

1.6 Hanyoyin Gudanar da Bincike

A duk lokacin da aka qudurta yin aikin bincike, dole ne a ambato hanyoyin da aka bi, domin cin dunun aikin. A wannan bincike an zavi nagartattun hanyoyin da aka bi, waxanda suka agaza wajen samun ingantattun bayanai game da wannan aiki. Hanyoyin kuwa su ne:

- i. Ziyarar xakunan karatu don nazartar kundayen bincike a matakan ilimi daban-daban, har ma da maqalu da takardun da aka gabatar a tarurrukan qara wa juna sani, da kuma bugaggun littattafai da suka shafi adabi musamman na habarce kamar tatsuniya.
- ii. Ganawa da fitattu kuma gogaggun malamai na irin waxannan harsuna da aka yi wannan bincike a kai, domin samun madafa ingantacciya.
- iii. Fassara na daga cikin hanyoyin da aka yi amfani da ita wajen wannan binciken, domin akwai tatsuniyoyi da aka wallafe su cikin harshen Fulatanci, tun da wannan bincike a

cikin harshen Hausa aka gudanar da shi, don haka an bi ingantacciyar hanya aka an yi fassara amintacciya saboda muhimmancin yin hakan.

- iv. Sai hanyar intaneti (internet) da aka yi amfani da ita wajen samun wasu muhimman bayanai da za su taimaka a game da aikin.

1.6.1 Ra'in Bincike

An xora wannan bincike ne a kan ra'i morau (Functionalism) na Emile Durkheim (1893). Ra'i ne da ke nazarin abubuwa dangane da irin yadda ake cin moriyarsu da kuma gudunmawar da suke bayarwa a muhallansu. Ra'i ne da ake iya amfani da shi wajen nazarin adabi da al'adun jama'a. A wajen kwatanci kuma ana iya kwatanta abubuwa biyu ko fiye domin gano bambanci da kamancinsu, musamman dangane da amfaninsu ko gudunmawarsu ga al'umma; ta hanyar mai da hankali kan lokaci da kuma wuri.

Dangane da wannan aiki na Kwatancin Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa da Fulatanci duk kamanci ko bambancin da aka gano an yi amfani ne da wannan ra'i domin a auna su da kuma warware bayaninsu.

1.7 Naxewa

Tun a shimfixar babin an tavo duk abin da ya wakana a wannan aiki, wato inda aikin ya sa gaba. An kawo dalilan da suka assasa wannan bincike da manufar bincike da muhimmancin bincike da farfajiyar bincike, wato iyakacin inda bincike ya duba ko ya tsaya. Daga bisani an tantance hanyoyin da aka bi wajen gudanar da wannan aikin, sai kuma hasashen binciken. Sannan aka kawo bayanin a kan ra'in bincike.

Babi Na Biyu: Waiwaye

2.0 Gabatarwa

Masu hikimar magana kan ce “waiwaye adon tafiya” don haka wannan babi, wato babi na biyu ya qunshi waiwaye ne na ayyukan da suka gabata a irin wannan vangaren na tatsuniya, musamman waxanda aka yi a kan taurari a tatsuniya, saboda wannan binciken ya shafi kwatancin taurari waniqiqi a tatsuniya ne. Saboda haka wannan bincike ma ya fi ba da qarfi a kan ayyukan da suka gabata, na bugaggun littattafai da kundayen bincike mabambanta da maqaloli da takardun da aka gabatar a tarurrukan qara wa juna sani a irin wannan vangare na adabin baka.

2.1 Tatsuniya

Masana irin su Skinner (1965) Hayward (b.kw.w.) da Yahaya (1974) da Zarruk da wasu (1986) da Bichi (1978) da Umar (1987) da Alhassan da wasu (1982) da Gusau (2005) da Galadanci (1993) da Furniss (1996) da Muhammad (2003) da Junaidu da ‘Yar’aduwa (2007) da Chamo (2008) da Ahmad (1997) da Wushishi (1998) da Dazang (1987) da Usman (2000) da Balarabe (2001) da Ahmad (2010) da kuma Garba (2013) sun bayyana ma’anar tatsuniya gwargwadon fahimtarsu.

Alal misali Skinner (1965), ya bayyana tatsuniya a matsayin almara ko labari ko kacici-kacici. Amma shi kuwa Hayward (b.kw.w), ya bayyana tatsuniya a matsayin hanya ce ta tattara al’adun Afirka waje guda.

A nasa vangaren kuma, Yahaya (1974), ya bayyana tatsuniya da cewa, labari ne da tsofaffi suke yi wa yara da fatar baki. Yara sukan taru a gidan wata tsohuwa ko amarya mai iya ba da labari, a wani wuri ana yin tatsuniya ana haxawa da wani aiki, kamar saqa da xura dutsen wuya da varan gyaxa da kaxi da sauransu.

Inda su kuma su Zarruq da wasu (1986), suka nuna cewa tatsuniya ita ce qagaggen labari wanda ya qunshi zantuka da ayyukan mutane da dabbobi da aljannu, kuma galibi yakan qare da farin ciki.

Shi kuwa Bichi (1978), ya bayyana cewa tatsuniya a hankalce qarya ce, sai dai kawai ana yin ta ne don nishaxi. Kuma masu yi suna aiwatarwa ne ta hanyar ban dariya da kuma nishaxantarwa.

Inda shi kuwa Umar (1987), cewa ya yi, a Hausance tatsuniya qagaggen labari ne, da aka shirya game da Gizo ko waninsa da ya qunshi wani darasi, ko ya cim ma wata manufa ta musamman cikin hikima.

A nasu fahimtar Alhassan da wasu (1982), cewa suka yi, tatsuniya wani labari ne wanda ake yin sa galibi da daddare saboda koyarwa ko nishaxi ko rage dare.

A nashi ra'ayin Gusau (2000), ya bayyana tatsuniya da cewa, wani tsararren labari ne, kuma shiryayye wanda ake shiryawa cikin hikima da nuna qwarewa da naqaltar harshe domin koyar da dabarun zaman duniya daban-daban.

A nasu fahimtar Galadanci da wasu (1993), sun bayyana tatsuniya da wani labari ne, dogo ko gajere wanda ya qunshi mutane da dabbobi, da wasu qirqirarrun halitta kamar Gizo da Qoki.

A yayin da shi kuwa Furniss (1996), ya bayyana tatsuniya da nau'i na habarce, mai daxaxsen tarihi.

Shi kuwa Muhammad (2003), cewa ya yi tatsuniya wata hanya ce ta dabara, wadda ake sarrafa harshe tare da quqqulla waxansu maganganu na basira cikin azanci domin isar da wani saqo ko cim ma wani buri.

A nasu vangaren kuwa Junaidu da 'Yar`aduwa (2007), sun bayyana tatsuniya da qagaggun labarai ne na qarya waxanda Hausawa kan shirya don annashuwa da hira.

Amma shi kuwa Chamo (2008), cewa ya yi tatsuniya wani qagaggen labari ne wanda yake cike da basira da kuma darussa da suke koyar da mai sauraro dabaru na zuwa tudun mun tsira a lokacin da ya faxe wani mawuyacin hali na rayuwa. Tatsuniya gargaxi ne na hani da horo ga aikata waxansu abubuwa, cikin hikima da qwazo.

A nashi fahimtar kuwa Ahmad (1997), ya bayyana tatsuniya da hanya ce ta sadarwa da nishaxi a al`ummar Hausa da ke Arewacin Nijeriya.

A nata vangaren kuwa, Wushishi (1998), cewa ta yi, tatsuniya labari ne da akan qirqira aka kuma shirya shi cikin wani tsararren yanayi da ya danganci hikima da kuma fito da fasahar harshe, don cim ma wata manufa ta rayuwa da ilmantarwa ga halin zaman rayuwa tare da kawo nishaxi da raha da annashuwa da kuma cinye dare. Wato tatsuniya kundin 'ka' ce domin ana qirqirar ta da 'ka' a faxe ta da 'ka' a kuma adana ta da 'ka'. Haka kuma tana qunshen ne da hikimomi masu yawa a cikinta da suka danganci al`adun Hausawa na tsarin iyali.

Inda shi kuma Dazang (1987), ya bayyana tatsuniyar Dhuyah ta qunshi wani abin al'jabi ne. kuma ya nuna tatsuniyar kodayaushe tana da zubi xaya ne da kuma babban tauraro, amma kuma, ba a samun jigo xaya ya mamaye ta. Akwai tatsuniyoyi da dama, kamar na jigana da take da babban zubi da kuma qananan zubi kuma dukkaninsu suna da taurari, sai dai kowanne tauraro da irin rawar da yake takawa. Ya nuna duk tatsuniya da ta fara da ambaton 'tatatai ko tsutsutso' to, masu sauraro ba sa tunanin jin wani abu na qirqira a cikinta, zai zamanto akasin tsammaninsu in har suka ji wani abu da ba zai iya faruwa ba a ciki. Amma a tatsuniyar in aka ji an fara da 'tsutson' to, wannan tatsuniyar tana qunshen ne da qirqira a ciki.

A yayin da shi kuma Usman (2000), ya bayyana tatsuniyoyin al`umma da wani vangare ne a ilimin hikimomin al`umma mai muhimmanci, wanda ya haxa da abubuwa ba masu wanzuwa ba, kamar su dabbobi da mutane da dodanni da makamantansu.

A nashi ra'ayin kuwa Balarabe (2001), ya bayyana tatsuniya da hanya ce kawai da tsofaffi ke amfani da ita don su cusa ma yara muhimman abubuwa saboda su kau da su daga aikin banza, don haka ne ya sa tsofaffi ba su cika wuce gona da iri ba.

Ita kuwa Ahmad (2010), ta bayyana tatsuniya da hanya ce da al`umma ke koyar da 'ya'yansu kyawawan xabi'u har ma da dabarun zaman duniya.

Inda shi kuwa Garba (2013), ya nuna tatsuniya da siga na abin mamaki da ake qirqira a magance kuma a riqa bayarwa da baki daga al`umma zuwa al`umma.

Idan aka dubi maganganun da waxannan masana suka yi a kan tatsuniya, za a ga cewa suna da alaqa da junansu. Domin a dunqule, sun yarda tatsuniya wani qagaggen labari ne wanda yake cike da basira da kuma darussa da suke koyar da mai sauraro dabaru na zuwa tudun mun tsira a lokacin da ya faha wani mawuyacin hali na rayuwa.

A bisa ga fahimtar ra'ayoyin masana dangane da ma'anar tatsuniya, za a ga cewa ta hanyar sauraron tatsuniya yara suna koyon aikin yi sannan ta kaifafa masu qwaqwalwa su sami dabarun iya qulla zance na hikima.

2.1.1 Ire-iren Tatsuniya

Masana irin su Gusau (2006) da Chamo (2008) da Xangambo (2008) da Alhassan da wasu (1982) da Abarry (2008) da kuma Bichi (1995) kowannensu ya kasa tatsuniya gida biyu gwargwadon fahimtarsa. Alal misali Gusau (2006) da Chamo (2008) sun raba tatsuniyoyin Hausa gida biyu dangane da ire-iren taurarinsu, tatsuniyar Gizo da kuma sauran tatsuniyoyin. Inda suka nuna tatsuniyar Gizo ita ce tatsuniyar da ake samun Gizo a matsayin tauraro tare da matarsa Qoqi. Sannan kuma sauran tatsuniyoyin sun qunshi taurari a inda ake samun mutane ko dabbobi ko tsuntsaye ko qwari ko aljanu ko waxansu qirqirarrun abubuwa da sauransu.

Amma nasu vangaren kuwa Xangambo (2008) da Alhassan da wasu (1982) su ma sun raba tatsuniya gida biyu ne, amma sun bambanta da na baya, inda suka nuna akwai tatsuniyar kacici-kacici da kuma mai labari, sun nuna tatsuniyar kacici-kacici ta qunshi tambaya ne da amsa. Sai tatsuniya mai labari, ita sauraro kawai ake yi, a ji, ba a bayar da amsa. Xangambo (2008) ya qara da cewa tatsuniyar kacici-kacici amsar tambayar, kusan tana yin kama da tambayar ta wajen sautin ma'anarta.

Su kuwa a nasu vangaren Alhassan da wasu (1982) sun nuna tatsuniyar kacici-kacici, akan ba abu siffa, masu sauraro su yi qoqarin gano siffar. Shi ma Abarry (2008), ya raba tatsuniyar Berom gida biyu, inda ya nuna akwai ta qirqira/ wa'azi (Ya) da kuma ta gaskiya (Ha). Haka nan ma Bichi (1995) ya raba tatsuniya da cewa akwai wadda ta qunshi dabbobi da kuma ta almaran qaqa-ni-ka-yi.

Haka nan su ma su Alkali (1999) da Daudu (2007) a wajen gudummuwar da suka bayar na samar da wasu tatsuniyoyin Fulani sun nuna tatsuniya ta kasu gida biyu, inda a kan sami mai labari da kuma ta kacici-kacici. A nan ma sun nuna tatsuniya mai labari sauraro kawai ake yi, a yayin da ta kacici-kacici ana tambaya ne sannan a ba da amsa.

Kamar yadda wannan bincike ya fahimta kowanne daga cikin masanan sun kasa tatsuniya ne gwargwadon fahimtarsa. Kamar yadda wasu daga ciki suka kasa tatsuniya dangane da yanayin taurarinta, wasu kuma sun kasa ta dangane da zubin labarinta.

2.2 Ma'anar Tauraro

Mukhtar (2002) da Foster (1983), sun bayyana nasu ra'ayin a kan ma'anar tauraro. Mukhtar (2002), cewa ya yi "Abin da ake nufi da taurari shi ne irin mutanen da mawallafi yakan sako a cikin labarinsa. Idan suna da yawa maza da mata yaro da babba na labarin su ne ake kira taurari. Idan kuwa guda xaya ne, to shi ne ake kira tauraro. Shi kuwa Foster (1983), ya bayyana tauraro iri biyu waxanda ake samu a cikin labari, ya kira su gwarzon tauraro da tauraron je-ka-na-yi-ka. Gwarzon tauraro na nufin irin tauraron nan ne, wanda labarin ba ya haxuwa sai da shi. Saboda muhimmancin irin wannan tauraron, yana da dangantaka da kusan kowane tauraro a labarin. Sai

kuma tauraron je-ka-na-yi-ka, shi ne wanda ba shi da dangantaka da sauran taurarin qwarai, a wani labarin irin wannan tauraron, aiki xaya kawai zai yi ya koma gefe guda. Ya koma ke nan har qarshen labarin ba zai qara yin komai ba.

Wannan bincike ya fahimci cewa a labari akwai taurari iri biyu, babban tauraro da kuma qaramin tauraro. Shi babban tauraro shi ne wanda labari ba ya yiwa sai da shi, wato a yayin da ake labari akan ji xuriyarsa a ko'ina a labarin, a yayin da shi kuwa qaramin tauraro yana fitowa ne jefi-jefi a labari, wani lokaci ma sau xaya kawai zai fito shi ke nan, ba zai qara fitowa ba.

2.2.1 Taurarin Tatsuniya

Zarruk da wasu (1986), sun bayyana yawancin mutanen da za a ambata a tatsuniya fitattu ne. Ko a ambaci wani Sarki ko Yarima ko Gimbiya. Idan ba su ba, sai a ce ko wani Saurayi maraya ko Talaka matsiyaci ko kuma wata Tsohuwa. Sannan a tatsuniya akan yi zancen aljannu da dabbobi, dabbobin tatsuniya sun kasu kashi biyu da sanannu da voyayyu, sanannu su ne kamar su Giwa da Zomo da Kura da Dila. Vayayyun kuma su ne kamar su Dodo da Gizo da Qoqi.

A yayin da su kuwa Alhassan da wasu (1982), sun nuna mutanen da ake amfani da su a tatsuniya su ne, Sarki da Kishiya da Marainiya ko Bora da Mowa da Xan'auta da Xangaladima. Dabbobi kuwa, Kura da Daguyau wadda ta shahara da tsoro; da Zaki, wanda kan fito Sarkin Dabbobi da ban tsoro; da Dila mai wayo, da dabara; da Maciji, mai dabara da zalunci ko ban firgita; da Damisa, mai yawan zalunci; da Zomo, don wayo da kai labari da sauri (kar-ta-kwana); da Marai da Fakara da suda da sauransu. Abubuwan da babu haqiqaninsu, su ne kamar Gizo, wanda kan fito mai dabara da cin amana, da Qoqi, matar Gizo, kuma doluwa; da Botorami mai fitowa da

babban hanci da yin abubuwan ban mamaki, kamar shanye ruwan kogin gari; da Sarkin Aljannu mai taimakon jama'a da Zodo mai ban tsoro da halaka mutane da watsa gari.

Amma shi kuwa Bichi (2008), ya yi bayani tatsuniyar Gizo da Giwa da Giwan ruwa sannan kuma ya nuna yadda qaramin abu (Gizo) ya cuci manyan dabbobi saboda wayonsa.

A nasu vangaren kuwa Galadanci da wasu (1993), sun bayyana taurarin tatsuniya sun qunshi mutane da dabbobi da wasu qirqirarrun halitta kamar Gizo da Qoqi.

Shi kuwa Gusau (2000), cewa ya yi, "taurarin tatsuniya sukan kasance mutane kamar Sarki da Yarima da Gimbiya da Bora da Mowa ko dabbobi da tsuntsaye da itatuwa da tsirrai kamar Giwa da Zaki da Dila da Hankaki da Dodo da Gizo da Qoqi da vaure da gamba da sauransu".

A yayin da shi kuwa, Xangambo (1984), ya bayyana taurarin tatsuniya mai labari sun qunshi su Gizo, da Qoqi, da Kura, da Zaki, da Damo, da Giwa, da 'Yar Bora da 'Yar mowa da sauransu. A cikin irin waxannan taurarin tatsuniyoyin, akan sami mutane da dabbobi da sauransu. Akan kuma nuna yadda dabbobi da dodanni ke magana ko hulxa da mutane da sauransu.

A inda shi kuwa Yahaya (1974), ya nuna taurarin tatsuniya akan yi zance, inda ake nuna cewa ga wani mutum ko wata dabba ko wani tsuntsu ko kuma wata irin halitta mai wuyar ganewa kamar Gizo ko Dodo ya yi wani hali na kirki (kamar ladabi da biyayya da haquri da kamun kai ko na hikima ko na juruntaka) ya yi nasara daga qarshe. Ko kuma ga wani ya yi halin rashin kirki, kamar

munafunci, da qarya, da zamba, da yaudara, da kwaxayi, da hassada, da sakaci, daga qarshe a nuna mana cewa bai yi nasara ba, ko ma ya halaka.

Shi kuwa Furniss (1996), ya nuna cewa, tatsuniyar Gizo ita ce tatsuniya ta gama-gari, don ta game ko`ina. Kuma ita ce take wakiltar sauran nau`in tatsuniyoyi. Idan an ambaci tatsuniya ba abin da ke fara zuwa zuciyar mutane sai Gizo, kuma Gizo yana fitowa a tatsuniyoyin mutane, da dabbobi da sauransu.

A nashi kuwa bayanin Bichi (1978), ya bayyana cewa, manyan taurari suna taka muhimmiyar rawa, ba kawai a tatsuniyar yankin Sahara na Afirka ba, har ma da duniya baki xaya. Haka kuma, ya nuna manyan taurari kusan kodayaushe ana tantance su a adabin baka na Hausa ne kamar su: Gizo da Dila da kuma Zomo. Sai dai dukkansu Gizo ya fi su zama muhimmi.

Haka kuma a nasa vangaren Abdurrahman (1983), ya bayyana dabbobi da suka fi yawan fitowa cikin tatsuniyar Hausa su ne kamar su: Kura, da Zaki, da Giwa, da Biri, da Dila, da Zomo da sauransu, haka kuma, ya nuna kamar yadda a tatsuniyar Nufanci taurarin da suka fi fitowa su ne: Ahihiya (Ndakpa), da Alade, da Zaki, da Biri, da sauransu. Waxannan su sukan zama jigo ko taurarin labarin da suka fito ciki. Sauran dabbobi da dama su ma sukan shiga tatsuniyoyin Hausa da na Nufanci, amma ba su cika zama ginshiqai da ake gina labarin a kan su ba.

A yayin da shi Vavura (2008), ya bayyana Gizo da tauraro ne mai muhimmanci a tatsuniyar Hausa kuma ya nuna Gizo da kuma gizo-gizo kalmomi ne guda biyu mabambanta waxanda aka yi qoqarin amfani da hankali a cikin zuciya, don a gwama su kamar yadda ake samu a tatsuniyoyin Hausa. Sai kuma inda malamin yake nuna, shi xan Adam yana amfani da dabbobi da qwari iri-iri a cikin labarai da tatsuniyoyi, kuma yana danganta su da irin al`adunsa irin waxannan dabbobi da qwari sukan yi tasiri matuqa a cikin zukatan al`umma, alal misali, mujiya da dila da zaki. Ita

mujiya a al`adun Bahaushe an xauke ta a matsayin tsuntsuwa, baqar muguwa. Idan aka ji kukanta da daddare to, an camfa da cewa wani zai mutu a wannan unguwar. Shi ko dila dabba ce da ake siffanta ta da wayo shi kuwa zaki ana siffanta shi da kwarjini da qarfi da jagoranci a wajen shugabanci, sai kuma wani batu da marubucin ya kawo, wannan batu kuwa shi ne cewa gizo-gizo ba gizo ne ba. Dalili a nan shi ne kamar yadda ya nuna shi gizo-gizo ba shi da tasiri a zukan Hausawa, irin tasirin da dabbobi kamar mujiya da dila da zaki da kura suke da shi. Wato kamar dai yadda abin yake da tasiri a zukan wasu al`ummu na duniya. Ra`ayin wannan marubuci a nan shi ne, idan baqi-baqi ba baqi ne ba, kuma fari-fari ba fari ne ba to, gizo-gizo ma ba gizo ne ba. Malamin ya bayyana Gizo da kalma ce da take fassara wani tunani na Bahaushe da ya siffanta tunaninsa da yake zuwa a cikin tatsuniyarsa.

A nasa vangaren kuwa Chamo (2008), ya bayyana tauraro a tatsuniya akan sami kamar su Gizo ko Sarki ko dodo ko yarima da makamantansu waxanda suke fitowa a cikin tatsuniya. Sannan kuma akwai tauraro mai walqiya wanda ake sako shi domin cim ma wata manufa. Sai kuma tauraro mai gammo wanda yake xauke da halaye masu yawa. Ma`ana yakan yi abin tsiya da na kirki wanda a kodayaushe mutane suke mamakin halinsa, misali Gizo.

Ita kuwa Uthman (1996), ta bayyana taurarin wasu tatsuniyoyi dabbobi ne amma suna da xabi`a irin ta xan Adam waxannan dabbobi su ne kamar su: Kura ta nuna ta da son kai ga tsoro, Dila mai hikima, sai kuma Gizo shi ta nuna shi da wayau ga shi mayaudari kuma dolo.

A nasu kuwa su Junaidu da `Yar`Aduwa (2007), sun nuna a tatsuniya ana amfani da mutane (bil Adam) ko dabbobi kamar su Kura da Dila da Zaki da Kare da dai sauransu. Ko kuma a qirqiro wani abu daban a gina tatsuniyar a kansa kamar su Gizo da matarsa Qoqi (waxanda su ba

mutane ba ne kuma ba dabbobi ba). Haka nan ake qirqirar wani abu, a ba shi suna kamar su Malam Hantabodo mai hancin laka da dai sauran ire-irensu.

A wannan muhallin, bincike ya yi la'akari ne da yadda masana suka tattaro ire-iren xaukacin taurari da za a iya samu ne a tatsuniya. Don haka binciken ya fahimci cewa a taurarin tatsuniya ana amfani da sunayen mutane waxanda suka fi shahara ko dabbobi na gida ko na dawa ko tsuntsaye ko kuma wasu nau'in halittu masu wuyar ganewa kuma ana yi haka ne da niyyar a qara cusa sha'awa ko karsashi ko ma tsoro ga masu sauraro saboda ya hana su qosawa a yayin gudanar da tatsuniya.

2.2.2 Ire-iren Taurarin Tatsuniya Dangane da Yanki

Taurarin tatsuniya sun danganta ne daga al'umma zuwa al'umma. A iya cewa kowace al'umma ta duniya tana da abin da ta xauka a matsayin tauraro a tatsuniya.

Finnegan (1970), ta yi bayanin wasu tatsuniyoyi da dama da aka tattara a wasu yankuna a qasashen Afirka, a inda suka nuna fitattun taurarinsu dabbobi ne, kuma ana samun su ne a cikin qananan dabbobi masu wayo ga iya cuta, sannan kuma suna iya sarrafa manyan dabbobi waxanda suka fi qarfinsu, yadda suke so. A cikin ire-iren yankunan qasashen da ta yi bayanin fitattun taurarin sun haxa da Bantu wanda suke da Zomo a matsayin fitaccen tauraro da kuma wasu qasashe a yankin Sahara a vangaren Afirka ta Yamma. Sai kuma qasashen da suke a wajen yankin ruwa, inda akan sami Gizo a matsayin nasu fitaccen tauraro musamman a qasashe irin su Ghana da Ivory Coast da Sierra Leone sannan kuma ana samunsa tatsuniyoyin Hausa a Arewacin Nijeriya da Luo da kuma Zande. Haka kuma a yankin Gabas a inda Kunkuru ne ya

mamaye wasu yankuna a matsayin fitaccen tauraro, kamar a yankin Yarbawa a Nijeriya da wasu vangarori da suka shafi yankunan. Haka kuma ya gangara har zuwa yankin Ila a qasar Zambia.

Serekoane (1996), ya bayyana wasu taurarin tatsuniya da ake samu a qabilar Tswana ta qasar Batswana kamar su Mnula (zomo) da Phokojewe (dila) da kuma Khudu (kunkuru). Ya nuna su ne taurarin waniqiqi domin sun fi sauran taurarin muhimmanci a tatsuniya.

Yankah (1983), ya yi bayani a kan Ananse (spider), tauraro waniqiqi ne na Qabilar Akan, kuma ya nuna al'ummar Akan tana zaune ne a tsakiya da kudanci qasar Ghana. Qabilar Akan tana da qananan qabilu irin su Ashanti da Fanti da kuma Akwanpen.

Chanthyda (2004), ya bayyana Zomo da cewa shi ne tauraro waniqiqi da ake samu a tatsuniyoyin Qabilar Khemer ta qasar Cambodia kuma fitacce ne, ga shi da wayo.

Hayward (b.kw.w.), ya yi bayani a kan tauraro Anansi ko Gizo da ake samun sa a tatsuniyoyin qasashe irin su Ghana da Liberia da Sierra Leone, kuma tatsuniyoyin Anansi sun fara samuwa ne daga al'ummomin waxannan qasashen sannan daga bisani suka watsu a duk faxin qasar Amurka.

Smith (2005), ta yi bayanin wasu taurari waniqiqi da akan samu a wasu yankunan al'ummomi, kamar a Qabilar Ashanti da ke Afirka ta yamma ana samun irin su Anansi/Gizo da Zomo. Sai kuma waxanda akan samu a wasu yankunan da dama na Arewaci da Kudancin Amurka irin su Karen dawa (coyote) da Zomo.

Pinto (b.kw.w.), ta bayyana wasu qasashen Afirka ta Yamma, irin su Ghana da Liberia da Sierra Leone sun xauki Gizo da shi ake nufi da Anansi. Sannan kuma Anansi tauraro waniqiqi ne a tatsuniyoyi, yana da wayo da hikima wanda yakan samar wa kansa da wani yanayi na jin daxi, amma yakan quntata wa wasu, kuma yakan yi hikimarsa a kan mutane da sauran dabbobi, ta yadda zai sami abin da yake buqata. Har ila yau, a Afirka ta Yamma, kamar Beni da Nijeriya, ana samun Kunkuru. A qabilar Yarabawa a Nijeriya Kunkuru shi ne tauraro waniqiqi domin akan same shi da wayo, wani lokaci ma yakan cuci kansa. Haka kuma Zomo shi ne tauraro waniqiqi a Bantu, wato gabas da tsakiya da kuma kudancin Afirka sannan da Yammacin Sudan, misali a tatsuniyar Zomo da Giwa da kuma Giwar ruwa Zomo ya buga kan Giwa da Giwar ruwa ya haxa rigima tsakaninsu.

Agabi (1975), ya yi bayani ne a kan Zomo (boy Adisankakokwi) shi ne tauraron tatsuniyoyin Qabilar Jukun da ke zaune a Wukari a yankin Benue ta Jihar Filato.

Abarry (2008), ya bayyana dabbobi a matsayin taurarin da suka mamaye tatsuniyoyin Birom ta Jihar Filato, amma Zomo shi ne babban tauraro shi ne tauraro waniqiqi, yana da hikima da sauri. Yakan yi wa wasu taurari rashin kirki sannan kuma ya san wasu hanyoyin da yake kauce wa matsololi. Yana da wayo da tunani, yadda yakan yi nasara a kan masu qarfi. Ana kwatanta shi da Gizo a tatsuniyar Hausawa, ko Kunkuru a tatsuniyar Yarbawa, da Igbo (Inyamurai).

Hassan, (2014), ya bayyana taurari waniqiqi da ake samu a tatsuniyoyin Hausa da cewa dabbobi ne irin su Gizo da Zomo da Dila, sannan akan sami Xan'auta a wani lokaci. Sai kuma a tatsuniyoyin Bura/Babur, taurari waniqiqi su ne Kurege 'shar' da Zomo 'mmti' da kuma Zabo 'tsivir' a wani lokaci ma akan sami Xan'auta a matsayin fitaccen tauraro waniqiqi.

Skinner (1980), a wasu tatsuniyoyi guda biyu da ya kwatanta na al'ummar Hausa da qabilar Fon, a inda ya nuna Hausawa suna da Gizo a matsyin tauraro waniqiqi, sai kuma qabila Fon suna da Yo a matsyin nasu tauraro waniqiqi.

Qaraye (1979), ya bayyana ire-iren taurarin da ake samu ne na wasu al'ummomi, wato Hausa da Tiv da kuma Yarabawa. Sannan kuma ya nuna taurari waniqiqi na waxannan al'ummomi dabbobi ne, alal misali gizo-gizo da ke rikixa Gizo a tatsuniyoyin Hausawa da ke Arewacin Nijeriya, sai Kurege a Qabilar Tiv dake Tsakiyar Nijeriya, sannan kuma Kunkuru a adabin baka na Qabilar Yarabawa da ke Yammacin Nijeriya haka kuma Qaraye (2001), a wani biciken ya sake bayyana Gizo a matsayin makaranta, wato inda ake koyon karatu.

A nan binciken ya fahimci yawancin fitattun taurari da suka fi mamaye tatsuniya dabbobi ne, saboda an nazarci wasu aikace-aikace na wasu yankuna a duniya kuma ya gano ire-iren nasu fitattun taurarin dabbobi ne.

2.2.3 Hanyoyin Samar da Taurari a Tatsuniya

Masana irin su Skinner (1980) da Qaraye (1978) da Gusau (2006) da Alhassan da wasu (1982) da Zarruk da wasu (1986) da sauransu sun nuna cewa ana samun mutane ko dabbobi ko kuma wasu qirqirarrun halitta a matsayin taurarin tatsuniya. Don haka, a nan binciken zai yi bayani ne dangane da hanyoyin samar da taurari a tatsuniya.

2.2.3.1 Qirqirarrun Taurari

A tatsuniya ana amfani da wasu qirqirarrun halitta waxanda su ba halitta ba ne, saboda ba wanda zai iya nuna ainihin yadda halittarsu yake, sai dai kawai akan nuna, an samar da su da

nufin a yi amfani da su wajen qirqirar tatsuniya. Haka kuma qirqirarrun halitta suna da wani tasiri na musamman a cikin tatsuniya kamar yadda Zarruk da wasu (1986) suka ambata. Misalan qirqirarrun halitta sun haxa da:

1. Gizo

Gizo qirqirarren halitta ne domin shi dai ba mutum ba, shi kuma ba aljani ba, kuma shi ba dabba ba. Bincike ya nuna masana adabin baka a qoqarinsu na siffanta Gizo wani lokaci su nuna shi da surar halitta irin ta xan adam amma a nuna shi da wani naqasu a tare da shi, ko a siffanta shi da gizo-gizo sai a nuna yana da kai irin na mutane ko ma a nuna shi da gizo-gizo, kai tsaye amma Gizo ba ya nufin xaya daga abin da ake siffanta shi. An samar da Gizo da nufin fito da wani tunani na Bahaushe da ya siffanta tunaninsa da ke zuwa a cikin tatsuniya, kamar yadda Vabura (2008), ya ambata.

A wajen Bahaushe a duk lokacin da aka ambaci tatsuniya abin da kan zo zuciya sai Gizo, saboda yana da wata martaba ta musamman a tatsuniya. Domin tatsuniyar Gizo ta musamman ce Furniss (1996). Masali:

Tatsuniyar Gizo da kiran suna

A tatsuniyar Zuzzuba-Gura-Tattabiya ce ta yi yawo da santa har ta gaji tana neman wanda zai karva, ya faha mata sunanta ta rasa, Gizo da jin labari ya zo ya ce shi zai iya, ya karvi sa ya cinye

shi kaxai ya hana kowa, amma da lokaci ya yi Zuzzuba-Gura-Tattabiya ta zo don Gizo ya faxa mata sunanta, sai ido ya raina fata, da Gizo ya kasa faxar sunan, ta xaure shi ta tafi da shi.

2. Qoqi

A wajen Bahaushe saboda tasirin addini, ya sa aure ba qaramin abu ba ne, yana xaukar sa da muhimmanci. Saboda haka, ya sa ko da Hausawa suka qirqiri Gizo, sai da suka qirqiro masa mata. Qoqi ce matar Gizo kuma a duk inda in aka ambaci Gizo ana sa ran a ambaci matarsa Qoqi, kamar yadda masu hikimar magana kan ce, “tatsuniyar Gizo ba ta wuce Qoqi”. Sannan kuma Qoqi tana taka rawa kamar irin na sauran matan aure a cikin gida. Qoqi takan shawarci mijinta Gizo a kan wasu harkoki na rayuwa, don ta ga an gudanar da su ba tare da wata matsala ba.

Misali:

Tatsuniyar gonar Gizo

Qoqi ta shawarci Gizo lokacin da ta ga damina ta faxi ga ma abin da take cewa “..... Shin kai ba namiji kake ba; ba ka tashi ka yi katar-katar ba, ko ka samu na kanka? Ga damuna ta faxi duk mazaje suna dawa suna neman na kansu kai kuwa kana nan gida lallaga kamar banten tsumma ashe gani ga wani bai isa faxa ba”

3 Dodo

Dodo a tunanin Bahaushe wani abu ne mai cutarwa, saboda haka ya sa ake jin tsoronsa. Shi ma kuma qirqiran sa aka yi, saboda a samar da hanyoyin tsoratarwa don a cusa tsoro musamman a zukatan yara. Dodo yana da tasiri a zukatan yara wajen hana su wasu halaye marasa kyau, irin su

yawon dare ko kwaxayi da sauran abubuwa marasa kyau. A duk lokacin da za a yi tatsuniya ta tsoratarwa akan ambaci Dodo, idan yaro ya san yana aikata xaya daga cikin abubuwa da aka ambata na tsoratarwa, daga nan tsoro zai kama shi, idan daddare ne, ba zai iya zuwa gida shi kaxai ba. Misali:

Tatsuniyar Yarinya da Qanenta da Dodo

A tatsuniyar an yi labarin yadda Dodo ke kama mutane yana kashewa sannan kuma yana cinye namansu.

2.2.3.2 Dabbobi

A wajen samar da taurarin tatsuniya ana amfani da dabbobin gida ko na dawa, dabbobin gida suna kusa da mutane kuma suna cuxanya da mutane a cikin gida, wasunsu ba su faye tsoron mutane ba, hakan ya sa yanayinsu ya bambanta da dabbobin dawa, saboda suna da nisa da mutane kuma suna xauka cewa duk inda suka ga mutum zai cutar da su ne, saboda haka masu qarfi a cikinsu, suke qoqarin kare kansu. Al'ummomi daban-daban na duniya suna amfani da wasu nau'o'in dabbobi da suka fi kusa da su, na gida ko na dawa da nufin gina wani tunani irin wanda ake samun sa a cikin tatsuniya. Kamar yadda Abdurrahman (1983) da Vabura (2008) da kuma Qaraye (b.kw.w.) suka bayyana da cewa, yawancin taurari da suke fittatu a tatsuniyoyi dabbobi ne. Qaraye (b.kw.w.) ya qara da cewa dabbobin ana ba su siffa irin ta xan adam. Ire-iren waxannan dabbobin sun haxa da Zomo da Dila da Kurege da sauransu.

4 Zomo

Zomo dabba ne mai wuyan sha'ani saboda ba kasafai yake yarda ko da dabbobi 'yan uwansa ba, gudun kada su cutar da shi, ga shi da tsarta (saurin gane abu) kuma Allah ya hore masa gudu.

Akwai Zomo iri biyu na gida da na dawa, Zomon gida ko uban gidansa bai faye yadda da shi ba, a har kullum gani yake zai iya cutar da shi. Shi ko Zomon dawa yana bin hanyoyi daban-daban wajen kare kansa musamman ga mafarauta, misali ta da qura kadan an biyo shi ko saje da ganye da makamantansu. Dabarunsa sun sa ana gina tatsuniya da shi, masu nuna hikima. Misali:

Tatsuniyar Kura da Zomo

Zomo bayan ya tashi ciwo ba shi da abinci sai ya tafi ramin Kura ya tarar da 'ya'yanta, suka tambaye shi daga inda yake, ya faha masu shi a waje aka haife shi, aka ce ya zo ya zauna da su, suka tambayi sunansa ya faha masu' Mudika'. Duk lokacin da Kura ta kawo masu abinci sai su tambaye ta, na muduka sai ta ce 'ee' sai su ba Zomo ya cinye shi kaxai. Da Kura ta buqaci ganin 'ya'yanta, ta ga duk sun rame, ta tambaye su dalili suka faha mata, ba ke ba ce, duk lokacin da kika kawo abinci sai ta ce na Muduka, mu kuma mu ba shi, ya cinye. Sai ta tambaye su waye Muduka? Suka ce yana nan a cikin rami, sai ta ce ya fito ta gan shi, shi kuma sai ya miqo kunnuwansa waje, haushi ya sa ta fisgo shi waje, ta yi jifa da shi can gefe daga nan ya gudu abinsa.

5 Dila

Dila rayuwarsa a daji take gaba xaya, ba shi da alaqa da gari ta kowace fuska kuma ko a daji an san shi wajen taka-tsantsan, ta yadda zai kauce ma duk wani abu na cutarwa, misali yakan sha ruwa da bindi ko kwanciya a tsakanin busassun ganyaye saboda kauce ma duk wani hari na ba zata. Shi ma ana amfani da shi wajen gina tatsuniyoyi musamman waxanda suka shafi hikima ko koyar da wani darasi. Misali:

Tatsuniyar Dila da Zomo da Dage

Dila da Zomo da Dage kowannansu yana ganin yana da dabarar da za ta fissa shi. Zaki shi ke sarauta a inda suke, xan Zaki ba shi da lafiya, amma akwai wata Beguwa duk tsananin ciwo, idan aka sha nononta, za a warke. Amma kuma ta lashi takobin kashe duk wanda ya kusance ta. Zaki ya ce duk wanda ya samo masa nonon Beguwan zai ba shi rabin gari. Zomo ya ce, zai yi amfani da gudu a matsayin dabararsa, Zomo ya yi dabararsa ba nasara, sai Dage ya ce faxa ita ce dabararsa, shi ma bai yi nasara ba, daga nan Dila ya bi ta hanyar lalama da biyayya, ya sami nasara. Wani Misali:

Tatsuniyar Kura da Kurege

Kurege yana yawo a daji sai ya ji ana kiran shi, ashe Kura ce a xaure, ta roqe shi ya kwance ta, Kurege ya ce, “Kura na san halinki na cin amana”, ta nuna ba abin da zai faru yana kwance ta sai ta yi wuf ta kama shi, mamaki ya cika shi. Sai ga Dila ya tambayi abin da ya faru Kurege ya faxa masa, sai ya tambayi Kura haka aka yi ta ce, haka ne. Amma fa ni yunwa nake ji, sai Dila ya tambaye ta tun wane lokaci ta kamu, da ta nuna masa inda rana take sai ya ce, inda Allah yake kike nunawa da baki sai ta xaga hannu xaya, ya ce da hannu xaya, tana xaga hannuwanta biyu sama, sai su duka suka gudu suka bar Kura a tsaye.

6 Kurege

Kurege qwararre ne wajen tafiya a saman bishiyoyi, yakan tashi daga wannan bishiya zuwa waccan, ba kasafai akan cutar da shi ba idan dai yana sama. Kuma shi ma rayuwarsa a daji yake yin ta. Kurege dabba ne da ke qoqarin kare kansa daga duk wani abin da zai cutar da shi, ko da

dabba ce 'yar uwarsa. Haka kuma yana amfani da bindinsa wajen shan ruwa sannan yana shammata (mamaya). Haka shi ma ana amfani da shi a gina tatsuniyoyi masu nuna hikima.

Misali:

Tatsuniyar Kurege da wayo

An yi wani lokaci na yunwa Kurege da abokansa suka haxa kai za su yi noma, Maciji ya ce zai yi sassabe, Alade ya ce zai yi huxa, Kura ta ce za ta nome gona, sai Kurege ya ce zai kawo irin shuka. Sai ya tafi kasuwa da ya ga wata tsohuwa ta auno hatsi za ta gida, sai ya je hanya ya kwanta da tsohuwa ta zo sai ta wuce ba ta xauka ba, sai ya yi ratse ya sake shiga gabanta da gudu tana sake ganin shi sai ta ce Allah ne ya ba ni wannan naman, ta xauka ta saka a kwaryar hatsi ta ajiye ta samo kalgo ta xaure shi, kafin ta dawo ya xauki kwaryar ya gudu. Wani misali:

Tatsuniyar Kura da Kurege

Kurege yana farauta sai ya ga mushen kurciya, ya xauka ya ajiye a gefe, yana cikin tafiya sai ga mushen Giwa, daga nan sai ya wuce gidan Kura ya kai mata ziyara, ya tarar da ita tana saqa zana sai ya kwanta kaxan a kan zanar, ya tashi sai ya ce ya yi mafarki, mun fita yawo da ke muka tsinci mushen Kurciya sai Kura ta ce, sake kwanciya ko za ka sake yin wani mafarkin wanda ya fi wannan, Kurege ya sake rufe ido, ya buxe ya ce na yi mafarkin kin tsinci mushen Giwa, daga nan ta matsa su fita da suka fita, ya tura ta inda mushen Kurciya take, ta kira shi ta faxa mashi, sai ya sake tura ta inda mushen Giwa yake, daga nan ta kasayer da abin da ke cikinta don ta sami damar cin nama. Kura da Kurege sun shiga gyarar naman ke nan sai ga 'ya'yan Giwa sun biyo

sawun uwarsu, Kura ta shige cikin Giwa, shi ko Kurege ya shiga mafitsara da 'ya'yan Giwa suka ga mushen uwarsu sai suka cire mafitsarar suka yar da Kurege a ciki, da ya fita daga ciki sai ya ce wayyo wa ya watsa mini ruwa da suka gan shi, sai suka ba shi haquri, daga nan sai ya ce zai masu duba su san wanda ya kashe kakarsa, sai ya ce su samo sanda, abin da ya kashe kakan nan tasa na nan a cikinta. Kurege ya sa aka yi ma Kura jina-jina.

7 Biri

Biri yana daga cikin dabbobi masu rayuwa a daji, amma wani lokaci akan shigo da shi gari ko don a ajiye a gida na musamman ko don neman kuxi ko dai wasu harkokin makamantan haka. Biri an san shi gwani ne a sama kuma mavarnaci musamman na amfanin gona. Shi ma yana da nasa dabaru musamman idan aka sa tarko don a kama shi, yadda idan ya gane, sai ya tattara tarkon waje xaya ya ci gaba da hidimarsa. Ana amfani

da sunan Biri wajen gina tatsuniyoyi da suke nuna wayou a wani lokaci ko kuma akasin haka.

Misali:

Tatsuniyar Biri da Kare

Biri ya ga Kare yana yawo a gari ya tambaye shi inda za shi, ya nuna yana neman abin da zai ci ne, Biri tambaye kare wayonsa nawa, Kare ya amsa goma, shi ko Biri ya ce nasa, wayon xaya ne, suka tafi daji yawo da Kare ya hangi 'ya'yan Kura tsoro ya kama shi ya nemi ya koma gida, Biri ya hana, ya kuma ja Kare har gidan Kura tsoro fa ya kama shi sosai, a nan Kare ya sume. Da aka sa Kare hura wuta sai ya fara waqa kamar haka:

Biri ya kawo ni gidan mutuwa

Biri ya kawo ni wurin halaka

Biri ya kawo ni Kura ta kashe.

Da Biri ya lura Kare hankalinsa, a tashe yake tsoro ya kama shi, sai ya amshi hura wuta, wai Kare bai iya ba, ya fara waqa kamar haka:

Na kashe Kura tara

Yau zan kashe ta goma

Ni da Kare mu sha nama

Na hura wutar dafa Kura ta goma

Yau zan kashe ta Kura ta goma

Da Kura ta ji haka, sai ta san yadda ta tattara 'ya'yanta suka gudu, wai Biri da Kare sun zo kashe ta ne.

8 Kura

Kura rayuwar ta gaba xaya a daji yake, duk da akan shigo da ita gari don neman kuxi, amma da mutum ya gan ta ya san abin tsoro ne, don haka ma ba a iya wasa da ita sai da takunkumi (rufe

baki). Kura ma tana da tsoro domin magabata sun tabbatar, a duk inda ta ji kixa ba ta tsayawa a wajen sai gudu tana zawo. Ita ma ana amfani da wasu yanayi nata wajen gina tatsuniyoyi musamman waxanda suka shafi zalinci ko cin amana ko kuma handama da babakere. Misali:

Tatsuniyar Tunkiya da Akuya da Kura

Kura ta haxu da Tunkiya da Akuya a wajen xiban ruwa, ta tambaye su inda gidansu yake suka qi gaya mata da ta matsa musu da tambaya, sai wata rana suka faha mata a bakin rijiya za su kwana, sai kawai suka bar tulun xiban ruwansu a bakin rijiya, kuma suka sami qyalle launin jikinsu suka lulluve su suka gudu, tun daga nesa da Kura ta hango su sai ta fara sanxa da ta kusa kawai sai ta yi tsalle ta dira a kan su, duk suka auka cikin rijiya. Wani Misali:

Tatsuniyar Gizo da Hankaki

A lokacin da Gizo yake gasa kifi yana ajiyewa a bayansa, bai san Kura na kwance ba, duk idan ya gasa kifin ya cire qayar ya wurgo baya sai ta cinye. Ta cinye kifin tas bai sani ba, da ya gama ya juya zai xebi kifinsa ya ci, ya ga Kura tana lashe baki babu kifi ko xaya, ya ce, “A’a me ya sa kika cinye mini kifi”. Kura ta ce, “Mts, kai don Allah, don na ci wannan xan kifin?” A nan take Gizo ya yi ma Kura dabara ya sa ta samo igiyar kalgo, ya kuwa xaure ta tantan, sannan ya sa qarfe a wuta idan ya yi ja wur ya xauko ya nana mata a baya, ta fasa qara ta ce, “Wayyo Gizo!” Gizo sai ya ce “Sai kin maido mini da kifina.”

9 Kunkuru

Kunkuru yana zama ne a kusa da ruwa wani lokaci ma a ruwa ake samun sa sannan a kawo shi gari kuma ana ajiye shi a cikin gida kuma shi ba ya faha ko ya cutar, wani lokaci ma yara wasa suke yi da shi. Shi ma ana amfani da shi wajen gina wasu tatsuniyoyi. Misali:

Tatsuniyar Kunkuru da Shaho

A wani lokaci ana tsananin rana ga shi duk an sassare bishiyoyi a daji Shaho ba inda zai sauka sai ya haxu da Kunkuru, ya sauka a bayansa, Kunkuru ya tambaya waye ne, Shaho ya amsa sarautar daji ne, Kunkuru ya yi, godon duniya da shi ya tashi ya ba shi wuri, Shaho dai ya nuna, da fa shi Allah ya haxa shi.

2.2.3.3 Tsuntsaye

Tsuntsaye na daga cikin taurarin da ake gina tatsuniya da su, waxanda suke taimakawa wajen isar da saqon da tatsuniya take xauke da shi, kuma ana samun haka ne ta irin yadda ake sako su, suke gudanar da harkokinsu a tatsuniya. Daga cikin tsuntsayen da suke fitowa a cikin tatsuniya sun haxa da: Hankaka da Kurciya da Angulu Zabo ko Zabuwa da Kaza ko Zakara da sauransu.

Misali:

Tatsuniyar Kurciya da Shaida

Kurciya ta ba Shaida aron baki, don ta sami wanda zai aure ta, idan ta yi aure ta dawo mata da shi. Sai Shaida ta ci amana, da ta yi aure ta tare a gidan miji, Kurciya ba ta sani ba. Sakamakon cin amanar da ta yi mijinta ya sake ta, kuma ta mutu a kwararo. Wani misali:

Tatsuniyar Kaza da Muzuru

Kaza ce ta qi auren kowa sai Muzuru, an hana ta, ta qi ji. Da ranar tarewa ya zo, angwaye suka far ma qawayen amarya da ci, da qyar wasu suka sha, duk wanda bai ji bari ba zai ji hoho. Wani misali

Tatsuniyar Zabuwa da Xan Kwikwiyo

Iyayen gidansu suka nemi naman miya suka rasa aka ce a yanka xaya daga cikinsu, amma ba a yanka su haka nan ba. Aka kawo niqa aka ba su duk wanda ya kasa a cikinsu, sai a yanka a sami naman miya. Duk abin da ake yi ashe Zabuwa na ji, ta sami kwara ta zuba ruwa idan ta yi niqa ta gaji, sai ta fakaici idon Xan Kwikwiyo ta ci dawa ta sha ruwa, can Xan Kwikwiyo ya nemi ya mutu Zabuwa ta ruga ta faxo aka zo aka yanka shi aka sami naman miya. Wani misali

Taalol Gerto (Tatsuniyar Kaza a Fulatanci)

Gerto ta qyanqyashe 'ya'yanta bakwai shahon ya xauki rabonsa, wasu kuma aka bai wa sarakuna, 'ya'yan duk suka qare sai ta yi fushi ta gwammace ta shiga yawon duniya. Da Akuya da Tunkiya da Jaka da Goxiya da Raquma suka ji abin da ya faru da Gerto sai suka goya mata baya suka tafi tare.

2.2.3.4 Mutane

Mutum na nufin tilo, amma mutane jam'i sannan ana amfani da kalmar a matsayin jinsi na haxaka kamar yadda Bargery (1934) ya ambata. A mutanen da Allah (SWT) ya halitta daban-daban kowa da irin baiwar da aka azurta ta shi da ita kuma Ya ba kowa ne da nufin a jaraba shi kuma a tambaye shi yadda ya tafiyar da ita.

Tana daga cikin baiwar da aka azurta mutane da ita hikimar sarrafa harshe, kamar yadda aka samar da tatsuniya. A tatsuniya akwai wadda ta qunshi zantuka da ayyukan mutane zalla, a irin

wannan tatsuniya ana samun taurari da suka haxa da Xan Auta ko Xankaxafi ko Sarki ko Yarima ko Gimbiya ko 'Yar Bora ko 'Yar Mowa da sauransu. Haka kuma taurarin suna nuna halaye na kirki ko akasin haka. Misali:

Tatsuniyar Xan Auta da Yayyensa Dodanni

Xan Auta shi kaxai uwarsu ta Haifa mutum amma duk sauran Dodanni ne. Gudun kada 'yan uwansa su halaka shi, iyayensu suka ba shi sanda suka ce ya bar gidan wannan sandar za ta zama sanadiyar arzikinsa. Da ya bi abin da iyayensa suka faha masa sau da qafa, haka ya yi ta ganin buxi a hanyarsa har ya yi aure ya zauna cikin rayuwa yalwatatta. Wani Misali

Tatsuniyar 'Yammata huxu masu abin mamaki

Wasu 'Yanmmata ne su huxu suka zo kowace daga cikinsu ta yi wa sarki alqawari duk suka cika, amma ta huxu da ta haxu da sharrin kishiyoyi suka watsa mata 'ya'ya bayan gida daga nan sarki ya mayar da ita sanuwar ware, aka kai ta bayan xaki aka ce ta zauna a nan. Wani misali:

Tatsuniyar Musa Xan Sarki

Musa ya haxu da wata yarinya, son kowa qin wanda ya rasa, ya zamanto suna son juna sosai har ya kai da yarinyar saboda tsananin kunya ba ta ko iya kiran sunansa. Musa ya ci alwashin kafin su yi aure sai ta kira sunansa.

2.3 Tauraro Waniqiqi

Tauraro waniqiqi a adabin baka irin na tatsuniya yana da wasu siffofi na musamman masu jan hankali. Irin siffofin da tauraro waniqiqi yake da su, su sukan sa a gane shi kuma su sukan yi

masa jagoranci wajen jan ragama a labari. Misali akan same shi wani lokaci mai tsananin wayo, wani lokaci kuma dolanci ko kuma a same shi da kirki ko akasin haka, amma a duk yadda aka ga tauraro waniqiqi musamman a tatsuniya, a haka yake gwagwarmayar rayuwa kuma ya sami nasara a duk abin da ya sa a gaba, kamar yadda Yahaya (1979) da Uthman (1996) da kuma Qaraye (2001) suka yi bayani gwargwado.

Yahaya (1979), ya bayyana Gizo da tauraro ne da yake da wayo ko zamba ko ha'inci ko cuta ko yaudara ko kuma wauta. Amma Uthman (1996) ta bayyana Kura da son kai ga tsoro, shi ko Dila mai hikima sai kuma Gizo mai wayo ga shi mayaudari sannan kuma dolo. Haka kuma Qaraye (2001) ya nuna ana samun Gizo da hikima da wayo sannan kuma ga qarfin hali ko kuma nuna bajinta musamman idan yana son wani abu. Misali:

Tatsuniyar Gizo da Mutuwa

Wai Mutuwa ce ta yi yawo da santa, har Allah ya gajishe ta, ba ta sami mai saye ba, da Gizo ya ji labari ya zo ya amsa sai da kaka zai biya, da lokacin biya ya yi, Mutuwa ta yi ta yawo a hanya Gizo bai biya, sai Gizo ya faxa wa Mutuwa idan tana so ya biya sai ta gayyato duk namun dawa da na gida su zama shaida sannan ya biya. Da Mutuwa ta tafi, sai Gizo ya shige rumbu da wuqarsa, sai ya faxa wa matarsa Qoqi idan mutuwa ta dawo da tawagarta, ki faxa musu su shigo cikin gida, duk wanda zai karvi kuxin ya shigo cikin rumbun, Qoqi ta amsa Allah ya kawo su. Da suka zo Qoqi ta faxa musu abin da Gizo ya faxa mata, suka kuwa shiga, sai Mutuwa ta ce wa zai shiga ya fito mata da lalataccen, sai Raqumi ya ce yana da dogon wuya, bari ya shiga ya fito da

shi, sai ya miqa wuya cikin rumbu, Gizo kuwa ya sa wuqa ya fille masa kai, ya faxo ba kai, saura kuwa da suka ga haka suka shiga tsere, wajen ruguguwar fita gidan suka karkashe juna, Gizo ya fito ya tattara su ya sami nama mai yawa.

2.3.1 Tubalan Ginin Tauraro Waniqiqi

Tauraro waniqiqi a har kullum halinsa ba ya sauyawa xungurungun, a same shi cikakken mutum wanda bai da wata tawaye. Rayuwa irin ta tauraro waniqiqi a tatsuniya makaranta ce, domin suna nuni ne a kan miyagun halaye. Tsarin tatsuniya yana da bambanci da na sauran qagaggun labarai, haka nan ma zubin halayen taurari, musamman tauraro waniqiqi. A duk inda za a yi maganar tauraro waniqiqi a tatsuniya, wajibi ne a same shi da wasu daga cikin halaye marasa kyau. Kamar yadda Qaraye (b.kw.w) ya bayyana shi da mai karya dokoki da kuma aikata ayyuka na rashin xa'a, kamar su:

- i. Cuta
- ii. Qarya
- iii. Son kai
- iv. Ha'inci
- v. Yaudara
- vi. Sava alqawari
- vii. Sata

- viii. Munafunci
- ix. Cin amana
- x. Zamba

2.4 Kammalawa

Wannan babi, idan aka yi la'akari da bayanana da suka gabata, waiwaye ne na ayyukan masana da wasu manazarta da suka gudanar, inda aka nazarci wasu muhimman batutuwa da suke da alaqa da wannan aikin kai tsaye ko ma a kaikace. Inda binciken ya dubi maganganun wasu masana da manazarta kan abin da ya shafi ma'anar tatsuniya da ire-iren tatsuniya da ma'anar taurari da taurarin tatsuniya da ire-iren taurarin tatsuniya dangane da yanki da hanyoyin samar da taurari a tatsuniya da ma'anar tauraro waniqiqi da kuma bayani kan tubalan ginin tauraro waniqiqi.

Kamar yadda bayani ya gabata, babin ya duba aikace-aikacen wasu marubuta na duniya dangane da yadda suka nazarci taurarin tatsuniya a yankunan daban-daban na duniya. Haka kuma aka aiwatar a wannan binciken a wasu harsuna da suka fito nahiya guda a Yammacin Afirka. Masana da masu bincike a duniya sun yi rubuce-rubuce da dama a kan taurarin tatsuniya gwargwadon fahimtarsu. Duk da yake aikace-aikacen da malaman suka yi yana da alaqa da wannan da aka yi a halin yanzu, amma kuma sun bambanta ta wasu fuskokin. A taqaike wannan bincike ya sha bamban da waxanda suka gabace shi ta fuskoki da dama, misali aikace-aikace irin na su Chanthya (2004) da Yankah (1983) da Agabi (1975) da Smith (2005) da Sarekoane (1996) da

Pinto (b.kw.w.) da kuma Abarry (2008) dukkansu sun nazarci fitattun taurari ne a wasu nahiyoyin na duniya amma ba ta hanyar kwatanta su ba. Ko da yake Hassan (2014) ya kwatanta wasu taurari a tatsuniyar Hausa da na Bura amma bai yi nazarin halaye ko xabi'unsu ba, saboda haka wannan bincike da aka aiwatar kwatanci ne na taurari waniqiqi, sannan kuma binciken ya yi la'akari da halaye ko xabi'un taurari waniqiqi da nufin a gano kamanci da kuma bambancinsu a tatsuniyar Hausa da na Fulatanci.

Babin Na Uku

Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci

3.0 Gabatarwa

Babin da ya gabata ya qunshi nazari ne a kan ayyukan da suka gabata da masana da manazarta suka gabatar a irin wannan vangare da aka aiwatar da wannan bincike a kai. Nazarin ya yi la'akari da wasu muhimman batutuwa masu alaqa da wannan binciken.

Wannan babin, wato babi na uku ya mayar da hankali ne wajen nazarin taurari waniqiqi da kuma halaye ko xabi'unsu a tatsuniya. Taurari waniqiqi yanayinsu sun sha bamban da sauran taurarin a tatsuniya, saboda suna da wasu halaye da suka keanta da su, na musamman irin waxanda a rayuwa ta haqiqa duk wanda aka samu yana da irin waxannan xabi'un daga cikin mutane yakan zama abin tsoro.

Masu hikimar magana kan ce, "hali zanen dutse". Wato a taqaike hali wani abu ne wanda da wuya a raba mai abu da abinsa. Saboda haka wannan babin ya yi yunquri, ya fito da wasu daga cikin halaye na taurari waniqiqi tare da bayyana irin rawar da suke takawa a cikin adabin al'umma gwargwadon fahimta.

Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa

3.1 Gizo

Idan ana maganar manyan taurari a tatsuniyoyin Hausa, Gizo ake fara tunawa, saboda irin xabi'unsu kusan su suke mamaye zukatan mutane a tatsuniya, domin da zarar aka ambaci tatsuniya, ba abin da yakan zo zukatan mutane sai Gizo, kamar yadda Furniss (1996) ya ambata. Sannan Gizo yana fitowa a tatsuniyar mutane ko dabbobi da sauransu. Marubuta da dama sun yi rubuce-rubuce kan Gizo musamman irin su Yahaya (1971) da Qaraye (2001) a qoqarinsu, na su yi bayani a kan Gizo ya sa a wani lokaci ake bayyana shi da cikakkiyar kamala irin ta xan adam, ko kuma a dabbantar da shi. Sannan

kuma akan sami Gizo da wayo ko yaudara ko ha'inci da makamantansu. Bayan haka ire-iren waxannan halaye na Gizo su suke taimakon sa wajen kaiwa ga nasara a kan kowane abu idan yana da buqata.

A tatsuniyoyi daban-daban, Gizo yana fitowa da yanayi da gudanar da harkoki irin na mutane, amma duk da kasancewarsa yana gudanar da harkoki irin na mutane, akan same shi a matsayin rago, inda sai ya sami wajen maqalewa kafin ya aiwatar da wani abu. Haka kuma akan qasqantar da Gizo a tatsuniya, inda yakan fito a matsayin almajiri kamar a (tatsuniyar takitse). Ko abin tausayi a (tatsuniyar Gizo da hankaki), ko kuma mayunwaci a (tatsuniyar Gizo da budurwar danqo). Amma duk da yanayinsa na kasawa da haka, yakan sami nasara a harkokinsa. Misali:

Tatsuniyar Gizo da Budurwar Danqo

A lokacin da Gizo yake zuwa gonar Sarki yana satar masa gyaxa, da aka rasa yadda za a yi a kama wanda yake sata, sai Sarki ya sa a haxa budurwar danqo a kai gona domin a kama wanda yake sata. Da aka yi budurwar danqo aka kai gona sai da aka haxa da dafaffiyar shinkafa da mai da nama da fura damammiya da zuma.

Da Gizo ya koma gonar ya hangi budurwar danqo sai ya tafi wajen ta, ga ma abin da yake cewa:

“yar budurwa budurwa? In ci shinkafar taki?” Sai ya ci shinkafa ya qoshi.

Ya kuma cewa, “yar budurwa budurwa? In ci naman naki?” sai ya ci nama.

Ya kuma cewa, “yar budurwa budurwa? In sha furar taki?” sai ya sha fura ya qoshi.

Sharhi

Sarki da Fadawa sun qasqantar da Gizo a matsayin mayunwaci, saboda ko da suka kai budurwar danqo gona, sun san Gizo yana iya qin zuwa wajenta, amma saboda abincin da aka kai zai yarda ya je wajen, kuma ya ci abincin sannan ya tava ta, ya maqale. Haka kuma Gizo ya nuna cewa shi mayunwaci ne, saboda ko da ya ga budurwar danqon hankalinsa bai koma kanta ba, har sai da ya ci ya qoshi sannan ya tava ta.

3.2 Xabi'un Gizo

3.2.1 Wayo

Wani abin da yakan taimaki Gizo wajen samun nasara a kan abin da ya sa a gaba shi ne wayo, akan sami Gizo da tsananin wayo. Sannan kuma yana da dabaru da hikimomi daban-daban wajen kauce wa duk wani abin da zai cutar da shi, ko ma ya halaka shi. Wani abu a game da Gizo shi ne ba ya yafe abu idan aka yi masa, wato da zarar aka yi masa wani abu, a nan take zai rama. Misali:

Tatsuniyar Gizo da Hankaki

Bayan Gizo ya gama gasa kiffin da ya samo a wajen ‘yan ruwa Kura ta cinye, ya rasa yadda zai yi da ita, sai ga Zabuwa za ta wuce ya nuna ta, wai shi ya yi mata zanen da ke bayanta, Kura kuwa ta ce, ya yi mata, ya sa igiyar kalgo ya xaure ta, sannan ya sa qarfe a

wuta sai ya yi ja sannan ya xauko ya nana mata a jiki, ta yi ta ihu, ya ce, “sai kin maido mini da kifina”. A nan dai ya tattaye mata jiki ya tafi ya bar ta. Da suka sake haxuwa ta ce za ta cinye shi, sai ya ce akwai guntun kashi a gindinsa, da ta bar shi ya yi, sai ya lave a bayan ganye ya riqa yin wasu maganganu, Kura ta tambaye shi abin da ke faruwa, ya ce ‘ya’yan sarki ne suke neman Kura mai qiri a gindi. Kura da jin haka sai ta bazama cikin daji a guje, shi ko Gizo ya tafi gida daga nan.

Sharhi

Wayon Gizo ya bayyana qarara a lokacin da Kura ta zalince shi, da ya ga babu yadda zai yi da ita, a lokaci guda da hikima ta zo masa ya yi amfani da ita, ya xaure Kura, kuma ya azabtar da ita, a matsayin fansa a kan abin da ta yi masa. Haka kuma da suka sake haxuwa ya sake yin hikima ya firgita ta, ta shiga daji a guje tana ihu.

Wani misalin:

Haka kuma idan Gizo ya buqaci wani abu, yana da hanyoyi da yake bi da za su kai shi ga samu, ba tare da jinkiri ba. Kamar yadda da Gizo ya so ya ci nama kuma ga shi ba shi da shi, sai ya rarraba wa namun daji da na gida goron gayyata zuwa wasa. Misali:

Tatsuniyar Gizo da Namun daji

Gizo ya buqaci cin nama sai ya rarraba wa namun daji da tsuntsaye goron gayyata wasa.

Da lokacin wasa ya yi, Gizo ya haxa bukka duk wanda ya zo sai ya tura shi ciki ya sa a

kashe, ya haxa wasu faxa suka karkashe juna, shi ko ya sami nama abinsa ya ci ya qoshi ya ajiye saura.

Sharhi

Idan har dai Gizo buqatarsa za ta biya, duk abin da zai faru bai dame shi ba. Haka da ya buqaci cin nama, ya haxa namun daji da na gida faxa da nufi ya sami nama, haka kuwa aka yi duk suka karkashe juna, ya sami nama da yawa abinsa.

Wani misalin:

Duk yadda abu yake da wuyar samu idan ka sami Gizo shi sai ya san yadda ya yi ya samo shi. Kamar yadda wani malami da ya nemi hauren Giwa, amma da aka rasa wanda zai samo, sai Gizo ya nuna shi zai samo. Da ya koma gida ya daka nakiya ya tafi gidan Giwa da ita. Ga dai yadda abu ya kasance, misali:

Tatsuniyar Gizo da Giwa

Malami ne yake neman hauren Giwa don ya yi magani da shi amma aka rasa wanda zai iya samowa, sai Gizo ya sami labari da ya zo sai ya nuna shi zai iya samowa malamin ya yarda. Gizo da komawa gida ya sa aka daka masa nakiya mai zaqin gaske ya kai wa Giwa, da ta ci ta ji zaqi, ta ce, Gizo ya kai ta inda ya samo. Gizo ya kai ta wajen wani dutse, ya faxa mata wai idan ta doka haqorinta sau uku, za ta ji nakiya turus a bakinta, da ta doka sai ko haqorinta ya valle ya faxo, Gizo ya xauke ya tafi ya bar ta jini na zuba.

Sharhi

Gizo bai yarda a ce ga wani abu ya gagara ba. Saboda haka duk yadda abu yake, zai nuna yana iya yin sa, daga nan sai ya fara fafutukar neman dabarar da zai yi, kamar abin da ya faru lokacin da malami yake nemam hauren Giwa. Da aka rasa wanda zai samo Gizo ya nuna shi zai iya. Gizo da dawowa gida ya daka nakiya ya tafi gidan Giwa da ita, da ya ba Giwa, ta ci ta ji daxi, da ta nemi Gizo ya kai ta inda ya samo, sai ya ja ta suka tafi don ya nuna mata inda ake samowa, ya yi wa Giwa hikima ya sa ta shiga doka haqorinta a kan dutse da nufin dutsen zai zama nakiya, har dai haqorinta ya kai ga vallewa, ya sami abin da yake so.

3.2.2 Son kai

A cikin xabi'un Gizo akwai nuna son kai, gama duk wanda wani abu ya haxa shi da Gizo ba yakan so a rabu haka kawai ba, wato a rabu lami lafiya ba ne, ba kare bin damo, wato ba wanda ya qwari wani. Gizo duk idan wani abu ya faru ya fi son ya ga shi ne a sama, wato ba ya son a qware shi, amma idan shi ya yi qwarar, ya sami yadda yake so ke nan, daga nan sai hankalinsa ya kwanta. Hakan ya sa ko matarsa Qoqi, ba ta sha a hannunsa, domin duk idan wani abu ya shiga tsakaninsu, Gizo hankalinsa ba ya kwanciya sai ya qware ta. Misali:

Tatsuniyar Gizo da Hankaki

A lokacin da Gizo da matarsa Qoqi suka mu'amalanci Hankaki a masaukinsu sun riqa samun kyauta a hannunsu, maimakon duk abin da suka samu a raba, a ba kowa yadda ya kamata amma Gizo abin da ya ga dama zai ba Qoqi.

Irin yadda abin ya faru a tsakanin Gizo da Qoqi a tatsuniyar, shi ne kamar haka:

Wai wata rana Gizo ya je gidan Hankaki xibar wuta, sai ya tarar Hankaka da matarsa sun xebo dabino don su riqa ci, sai Gizo ya shiga don a samma shi wuta. Ga ma abin da yake cewa:

“Don Allah na zo ne a sammun ‘yar wuta”.

Da suka ba shi wuta, sai suka kawo dabino suka ba shi, Gizo da zuwa gida sai ya kashe wutar ya koma. Duk idan suka ba shi dabino, sai ya kawo ma Qoqi abin da ya ga dama:

“Mn, bari dai ka gani wannan ‘yar banzar rabi zan kai mata”.

Amma lokacin da Qoqi ta je samo wuta da suka kawo dabino suka ba ta, sai da ta kawo gida, ba ta ci ba. Da zuwa Gizo ya karve abin da aka ba ta, sai ya raba da kansa sannan ya ba ta nata.

Irin wannan son kan ya faru tsakanin Gizo da Hankaki, a lokacin da suka je xiban dabino a tsakiyar teku. Idan Hankaki suka ga dabino sai kawai Gizo ya yi sauri ya riga su cirewa, ya ce ya riga su gani, haka Gizo ya yi ta yi, ya hana su samun komai.

Sharhi

Gizo ba ya saurara ma kowa, a duk lokacin da wani abu ya shiga tsakaninka da shi, ko kai wane ne Gizo ba zai saurara maka ba, kamar yadda Gizo ya qi saurara wa matarsa Qoqi, alal misali idan shi ya samo abu sai ya qware ta, haka ma idan ita ce ta samo. Irin wannan nuna son danniyar ce ta faru a tsakaninsa da Hankaki a lokacin da suka je xebo

dabino a tsakiyar teku, ga shi Hankaki suka taimake shi suka kai shi wajen saboda ba zai iya zuwa ba, amma ya hana su samun komai.

3.2.3 Qarya

A cikin al'amuran Gizo, qarya ta yi yawa domin shi bai so a ga kasawarsa, saboda haka duk abin da ya zo gabansa aka faha masa abin da ake so, ko yaya abin yake da wuya shi zai nuna zai iya, don shi bai yadda da ya ji kunya ba. Irin halin Gizo na son nuna rashin gazawa shi ke sa shi neman yadda zai kare kansa ko ta yaya ne. Don haka Gizo ko dai ya yi qarya ko munafunci ko kuma ha'inci.

A har kullum Gizo yakan manta da yanayi na halitta irin na xan Adam kasancewarsa mai rauni, wato a duk inda mutum yake dole a same shi da wata kasawa. Amma Gizo tasa rayuwar ta sha bamban da ta sauran mutane, domin shi bai yarda a ce ya kasa ba.

Misali:

Tatsuniyar Gizo da Vaure

Sarki ne ya nemi da a tsinke masa vaure, amma duk wanda zai tsinke ba zai sha ba, amma idan ya gama zai ba shi 'yarsa da gararta ladan aikinsa. Kowa aka faha mawa sai ya ce shi ba zai iya ba. Da Gizo ya ji labari sai ya zo ya ce shi zai iya, sai sarki ya ba shi dama ya je ya tsinke. Da Gizo zai tafi gona sai da ya xauki jallon ruwa da tsinken sakace da kuma madubi, Gizo yana aiki yana sha, amma idan ya ga mutane sai ya riqa tofar da yawu yana nuna warin vauren yake ji.

“Kai wannan vaure! Ko warinsa ba na so”

Da Gizo ya gama ya xauko jallon ruwa ya kurkure baki, ya fito da madubi da tsinken sakace ya ciccire waxanda suka maqale masa a haqori kamar bai ci ba. Da aka faxe wa Sarki Gizo ya gama aiki kuma bai ci ba. Sarki ya sa aka xauko amarya da gararta aka kawo ma Gizo. A nan ne wata tsuntsuwa ta zo tana waqa sai asirin Gizo ya tonu, aka gane qarya yake ashe ya ci vaure, ga ma abin da take cewa:

Kai Gizo, kai Gizo

A can ka ci vaurenka

Har ka kurkure bakinka

Har ka manto jallonka....

Daga nan dai aka gane Gizo karya ya yi da ya ce bai ci vaure ba, aka koma da amarya gida kuma aka faxe ma Sarki Gizo dai ya ci vaure.

Sharhi

Sarki ne ya yi alqawari ga duk wanda ya tsinke masa vaure a gona bai sha ba, zai ba shi auren 'yarsa da gararta. Mutane duk wanda aka faxe masa abin da Sarki ya ce, sai ya nuna ba zai iya ba, saboda sun san yadda vauren yake, ya nuna ga qamshi yana yi. Gizo da jin labari ya zo ya ce shi zai iya, suka yi yarjejeniya da Sarki, Gizo ya tafi. A lokacin da Gizo ya tashi tafiya gona sai ya xauki madubi da tsinken sakace da kuma jallon ruwa. Wannan ya nuna Gizo ba zai iya cika alqawarin da ya xauka ba. Da Gizo ya je gona yana

aiki yana sha, amma idan ya ga mutane sai ya riqa tofar da miyau, wai ko qamshin vauren ba ya so. Da ya gama ya xauko madubi da tsinken sakace ya kurkure baki, ya ciccire duk waxanda suka maqale a haqorinsa sannan ya dawo gida. Haka ya sa Gizo ya zama cikakken maqaryaci, kuma mai cin amana.

3.2.4 Dolanci

Dolanci wata alama ce ita ma da za a iya amfani da ita, wajen gane halin mutum. Wato duk wanda aka xauka a matsayin dolo a har kullum shi ne yakan yi abin da ke mayar da shi dolo, wato ta aikata abubuwa na wawanci-wawanci ko gavunci-gavunci, wato dai abubuwa na rashin wayo har mutane su gane, shi dolo ne.

Akwai wasu daga xabi'un Gizo da suke bayyana rashin wayonsa, haka nan ma wani lokaci, ko da abu zai cuce shi, sai ya yi shi. Kamar lokacin da ya xauki lamunin sa a wajen macijiya Adabariya, aka zo ana nemansa don ya cika al'qawarin da ya xauka, maimakon ya yi zamansa a inda ya vowe saboda ya san abin da zai faru, sai ya tona kansa, a tatsuniyar macijiya Adabariya. Misali:

Tatsuniyar Gizo da maciji Adabariya

Maciji Adabariya ne ya shiga gari da sansa yana neman wanda zai karvi san amma bayan shekara xaya zai zo ya shiga cikinsa, duk wanda aka faxa ma hakan, sai ya nuna ba zai iya ba, abin ya fi qarfinsa. Maciji Adabariya ya yi yawo har dai ya gaji, bai sami wanda zai karvi san ba. Da Gizo ya sami labari ya zo ya karvi san, sai maciji Adabariya ya faxa masa baxi zai zo ya shiga cikinsa, Gizo ya yarda.

Da lokacin ya yi maciji Adabariya zai zo ya shiga cikin Gizo, sai hankalinsa ya tashi, ya rasa yadda zai yi. Sai Gizo ya nemi Qoqi da ta taimake shi ta rufa masa asiri, idan maciji Adabariya ya zo, kada ta nuna inda yake, zai voye kar ya kama shi amma maciji Adabariya da ya tashi zuwa saboda ya san halin Gizo zai iya voyewa, sai ya zo da 'yar gangarsa. Maimakon da ya zo ya tambayi Qoqi inda Gizo yake, sai ya fara kaxa gangarsa sannan ya yi tambayar a waqa, ga ma abin da yake cewa:

Salamu alaikum

Ke Qoqi ina Gizo yake?

Dama da yake ta san yadda suka yi da Gizo zai voye saboda kada a kama shi sai ta amsa masa da waqa, ta ce:

Ba ya giji

Adabariya ba ya giji

Ya tafi qauye

Adabariya, ya tafi qauye

Tun watan jiya

Tun watan shekaranjiya, bai zo ba

Gizo dama akwai shi da son holewa, maimakon ya natsu kada ya bari a gan shi, amma da waqa ta tsuma shi, sai ya yi irin nasa shirmen ya tona kansa kuma ma ya kunyata matarsa Qoqi, ya nuna qarya take yi shi bai je ko'ina ba. Ga ma abin da yake faxa cikin waqa:

Mutum yana rama

Sai a ce ya tafi qauye

Don qarya, don kutungwilarku ta mata?

Sa mini kixa, mai ganga

Sa mini kixa, in yi rawa

Gizo saboda wawancinsa ya tona kansa sai maciji Adabariya ya tambayi Gizo labarin alqawarinsu. Don haka yana son ya shiga cikinsa, Gizo bai yi gardama ba ya kwanta maciji Adabariya ya shiga cikinsa. Daga nan ne fa sai Gizo idonsa ya raina fata hankalinsa ya tashi kuma ya rasa yadda zai yi da ransa.

Sharhi

Gizo ya nuna rashin hikimarsa saboda ya san yadda suka yi da maciji Adabariya, kuma ya san lallai idan suka haxu babu shakka, sai ya cika alqawari. Sanin haka ya sa Gizo ya roqi matarsa Qoqi da ta rufa masa asiri, kar ta bari a san inda yake, ta yarda kuma da lokaci ya yi Adabariya ya zo, Qoqi ta nemi ta kare Gizo, amma da kansa ya tona kansa, saboda ya ji dabin ganga, sannan ma ya tozarta Qoqi, ya nuna wa maciji Adabariya qarya take yi, shi bai je ko'ina ba. Haka kuwa aka yi aka kama shi, abin da Gizo ya yi ya tabbatar da shi a matsayin dolo, domin dama aikin dolaye kusan kodayaushe shi ne, aikata wani abu na rashin wayo.

3.2.5 Kwaxayi

Duk tunanin da wani zai iya yi a kan Gizo sai dai ya yi iya tunaninsa ya ja wa kansa linzami, domin shi ya wuce nan. Sanin kowane idan dai Gizo yana son abu, ko yaya yake shi bai dame shi ba, kuma kowane irin cutarwa abin zai haifar bai dame shi ba, abin da kawai yake kallo, amfanin da zai samu shi ne a gabansa.

Kamar lokacin da kwaxayin nama ya kama Gizo, hakan ya sa ya qi sauraron maganar sarki, ya je ya ci damon da Sarki ya hana a ci wanda hakan ya yi sanadin kamuwar shi da cuta, har ya kai ga cutar ta zama ajalinsa. Misali:

Tatsuniyar Gizo da Damon Sarki

Sarki ne ya kai damonsa bayan gari ya hana a tava kuma ya ce duk wanda ya ci zai mutu. Da kwaxayin nama ya kamo Gizo, sai ya je ya yanka damon kuma ya yi ta yanko nama har ya cinye damon, daga nan sai ciwon ajali ya kama shi kuma aka ce ba zai yi rai ba.

Sharhi

Gizo ba ya girmama maganar kowa idan yana da wata buqata, kamar yadda ya qi girmama maganar Sarki a lokaci da ya buqaci cin nama. Sarki ya ba da sanarwar duk wanda ya ci damonsa da ya kai bayan gari zai mutu, amma Gizo ya yanka damo ya kuma

cinye shi, daga qarshe ciwon ajali ya kama Gizo kuma aka ce ba zai rayu ba, kamar yadda Hausa kan ce, “kwaxayi mabuxin wahala”.

3.2.6 Ha’inci

Haka Gizo qwararre ne wajen iya ha’inci kuma shi ba ya kallon abin da zai biyo baya, a lokacin da yake gudanar da abin da ya sa a gaba. Kamar yadda aka sani shi dai Gizo ya qware wajen cin bashi kuma yakan ci ba da niyar ya biya ba. Haka ma lokacin da Gizo ya amshi bashin sa a wajen mutuwa, maimakon da lokacin da suka yi alqawari zai biya ya zo ya biya, sai ya hana sannan ma ya zama sanadiyyar halaka wasu bayin Allah. Misali:

Tatsuniyar Gizo da mutuwa

Gizo ya ci bashin sa wajen Mutuwa da kaka zai biya, da lokacin biya ya zo, ta yi ta yi ya biya, Gizo ya qi. Daga qarshe Gizo ya faxa wa Mutuwa idan tana so ya biya ta sai ta gayyato namun daji da na gida su zama shaida. Cikin fushi Mutuwa ta fita ta je ta gayyato su, sai Gizo ya faxa wa matarsa Qoqi, idan Mutuwa da gayyarta sun zo ta faxa musu su shigo cikin gida yana rumbu wanda zai karvi kuxin ya shiga, da aka faxa mata abin da Gizo ya faxa, Mutuwa ta ce, wa zai fito mata da shi, sai raqumi ya ce shi zai shiga, da miqa wuyarsa cikin rumbu, Gizo ya sa wuqa ya datse masa kai, ya faxo ba kai, saura na ganin haka sukai ta kansu, garin fita gidan da gudu suka babbanke juna suka murmutu, shi ko Gizo ya fito ya tattara su, ya sami nama da yawa ya ci ya ajiye saura.

Sharhi

Hali irin na Gizo ba hali ba ne da yake xaukar rayuwar wasu da muhimmanci, Gizo zai iya halaka kowa, domin daga qarshe ya sami biyan buqatarsa, misali irin halin da ya nuna a lokacin da ya ci bashin sa a wajen Mutuwa. Maimako da Mutuwa ta zo karvar bashinta, ya nuna kai tsaye ba zai biya ba, sai ma ya sa ta gayyato namun daji da na gida domin su zama shaida, dama kuma ya yi hakan ne da nufin zalinci. Da zuwansu kuwa Gizo ya yi sanadin halakar wasu da dama daga cikinsu, shi kuwa ya sami abin da yake nema.

3.3 Zomo

Zomo yana daga cikin fitattun taurari a tatsuniyoyin Hausa, wato shi ma tauraro waniqiqi ne kuma yana da wayo ta yadda yake kare kansa, wajen samun mafita a kan duk abin da zai same shi a rayuwa. Marubuta da dama sun yi rubuce-rubuce a kansa, marubuta irin su Serekoane (1996) da Chanthya (2004) da Pinto (b.kw.w) da kuma Hassan (2014) a binciken da suka gabatar sun nuna Zomo tauraro waniqiqi ne da ake samu a tatsuniyoyi da dama a duniya, sannan yana da rauni amma yana da hikimomi da suke masa jagora wajen kaiwa ga nasara. Shi ma Zomo yana gudanar da harkoki irin ta xan adam, kamar yadda Chanthya (2004) ya ambata. Ana samun Zomo da tsananin wayo, yana kuma bin wasu hanyoyi na hikima don samar wa kansa da abinci kamar a tatsuniyar Zomo da Zaki Serekoane (1996). Misali:

.....Zomo ne ya shawarci Zaki ya kwanta ya yi rigingine kamar ya mutu don ya sami nama. Zomo ya je ya faza ma dabbobi su zo Zaki ya mutu, dabbobi da dama suka zo ganin gawar Zaki, kafin su farga ya yunqura ya far musu kuma ya karkashe kusan su duka. Sai Zomo ya sake ba Zaki shawara da ya gina xaki ga damina ta kusa, suna kan

rufin xaki Zomo ya yi hikima ya xaure bindin Zaki a kan rufin, ya samu ya tafi da naman shi kaxai Serekoane (1996).

3.4 Xabi'un Zomo

3.4.1 Wayo/ Dabara

Zomo yana daga cikin taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Hausa, yana da wayo ko dabara ta yadda yake gudanar da harkokinsa, ba tare da ya halaka ba. Kamar yadda cikin hikima ya je ya zauna da 'ya'yan Kura tsawon zamani ba tare da sun cutar da shi ba, ko Kura ta halaka shi ba. Misali:

Tatsuniyar Zomo da Kura

Wai Zomo ne ya tashi daga ciwo ya rasa abin da zai ci, yana yawo sai ya je ramin Kura ya tarar da 'ya'yanta, suka tambaye shi daga ina kake, ya amsa shi a waje aka haife shi aka ce ya zo ya zauna da su, suka tambayi sunansa, ya amsa 'Muduka', duk lokacin da Kura ta kawo masu nama idan babban ya tambaye ta muduka, sai ta ce 'ee', sai Zomo ya ce ni aka ce a ba, sai ya amshe ya cinye shi kaxai. Duk 'ya'yan Kura suka rame. Wata rana Kura ta buqaci ta ga 'ya'yanta, ta ga sun rame, ta tambaye su dalili suka ce, duk lokacin da kika kawo nama sai Muduka, ya karve ya cinye shi kaxai, ta ce waye Muduka, suka ce yana nan a rami, sai ta ce ya fito ta ganshi, sai Zomo ya miqo kunnuwa waje. Da haushi ya kama Kura, ta fisgo shi ta yi jifa da shi can da nisa da ita, shi ko ya gudu abinsa.

Sharhi

Zomo a wajen hikima shi ma qwararre ne, domin hikimarsa ce ta sa ya iya ciwo kan wanda zai iya halaka, ba tare da ya fuskanci wata matsala ta barazanar kisa ba, kamar yadda cikin hikima ya je ya zauna da 'ya'yan Kura, har idan ta kawo musu abinci, shi kuma ya karve ya cinye shi kaxai. Zomo ya yi qiba 'ya'yan Kura kuwa duk suka rame.

3.4.2 Mugunta

Zomo a wajen gudanar da harkokinsa a tatsuniya, wani lokaci yakan nuna halaye marasa kyau, idan aka nemi shawara a wajensa, sai ya yi mugunta, wato ya bayar da mummuna, amma da yake masu hikimar magana kan ce, "mugunta fitsarin faqo". Sai mugunta ta koma masa. Kamar yadda Damo ya nemi shawara wajen Zomo ya faxa masa yadda idan ya yi noma doyarsa take manya-manyu. Maimakon ya bashi shawara mai kyau sai kawai Zomo ya faxa wa Damo abin da ya yi masa daxi a rai da nufin mugunta. Ga ma yadda abin ya kasance, misali:

Tatsuniyar Zomo da Damo

Zomo da Damo aminan juna ne sukan ziyarci juna, wata rana Zomo da ya ziyarci Damo ya tarar an dafa masa doya, ya yi masa tayi suka zauna suka ci. Ba a daxe ba sai Damo ya zo ziyara gidan Zomo sai ya tarar shi ma, an dafa masa doya manya-manyu ya sa matarsa ta kawo ta zavo masu girma ta kawo, sai Damo ya roqi Zomo da ya taimake shi da abin da yake ma doyarsa take yin manya-manyu, sai ya faxa masa ya bari a yi ruwan shuka zai taimake shi. Damo da aka yi ruwan shuka ya zo sai Zomo ya sa shi ya dafa irin shukarsa gaba xaya kuma kada ya bari a ci, ya tafi ya shuka. Damo ya tafi ya yi abin da aka sa shi.

Da lokacin cire amfani ya yi Damo ya je gona duk inda ya tona sai qasa kawai yake gani duk doyar ta ruve, da Damo ya sami Zomo ya nuna masa abin da ya yi masa, sai Zomo ya ce idan ba wawa ba, wa ya tava ganin an shuka dafaffiyar doya. Damo ya ci alwashin sai ya rama abin da Zomo ya yi masa. Da Damo ya koma gida suka shirya da Uwarsa ya gina kabari ya rufe ta, sai ya bar wata ‘yar qofa, ya tafi ya faxa ma Zomo Allah ya yi wa mahaifiyarsa rasuwa. Da ran bakwai ta zo Zomo da sassafe sai ga shi, aka yi addu’a aka watse, sai Damo ya faxa wa Zomo ba shi da komai amma ya zo sati mai zuwa ya ga abin da Uwarsa za ta aiko masa daga lahira, ya ce, to Allah ya kai mu. Da rana ta zagayo Zomo ya zo don ya qure Damo, da suka gama gaisawa sai suka tafi wajen kabarin, Damo ya yi wa mahaifiyarsa magana ya lissafa mata abin da yake so, daga nan aka shiga miqowa ta ‘yar qofar da aka rage. Zomo da ya ga haka ya tambayi Damo wanda ya aiko masa da kaya, Damo kuwa ya faxa masa duk wanda Uwarsa ta mutu idan yana so, ya tambaya zai sami haka. Zomo tun a hanyar komawa gida ya sami kulki mai kyau, da zuwa gida ya sami Uwarsa ya yi mata duka xaya, ta mutu ya binne ta. Ya faxa wa Damo idan rana ta zagayo ya zo ya ga abin da za a aiko masa daga lahira. Da ranar ta zo Damo tun da asalatu ya tafi gidan Zomo da zuwansa suka tafi kabarin, Zomo ya shiga lissafa abin da yake so, amma ba a aiko masa da komai ba. Da Zomo ya ce Damo wai ya aka yi ne? Damo ya faxa masa idan ba wauta ba, ka tava ganin wanda ya mutu ya dawo. Daga nan sai Damo ya ce, ka manta yadda ka sa na dafa doya na shuka ta lalace a banza.

Sharhi

Masu hikimar magana kan ce “idan za ka gina ramin mugunta...” Zomo ne da aka nemi shawara a wajensa, maimakon ya bayar da shawarar da ta dace, sai son zuciyarsa ta sa

ya yi ha'inci, wanda aka ba wannan shawarar, da ya ga irin cutuwar da ya yi, ya qudiri aniyar sai ya xauki fansa. Da kuwa aka xauki fansa sai abin bai yi ma Zomo daxi ba. Damo dama aka ba shawara a lokaci da ya tashi shuka doya, aka sa shi ya dafa doyar sannan ya shuka, ya yi hasarar doyar duka. Daga nan ya yi amfani da tasa basirar ya sa Zomo ya kashe uwarsa da tunanin za ta riqa aiko masa da wasu kyaututtuka daga qabari.

3.5 Dila

Dila ma yana daga cikin taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Hausa, haka kuma ana samunsa a tatsuniyoyi a wasu yankuna da dama a duniya, a matsayin fitaccen taurari. Yana da hikimomi kamar Zomo a wajen neman abinci. Marubuta irin su Sarekoane (1996) da kuma Hassan (2014) sun yi rubuce-rubuce a kansa. Dila don ya sami abin da yake buqata, yakan yi cuta ko sata ko kuma ma ya halaka, Sarekoane (1996). Dila don ya sami kaiwa ga cimma manufaarsa yakan yi yaudara, sannan yakan nemi su yi abota musamman da wanda yake adawa, sannan daga qarshe yakan qi martaba rayuwar duk wanda yake son ya ga ya halaka kamar a tatsuniyar Dila da Kaza.

..... Dila da yake son ya cinye Kaza sai ya faha mata cewa sabuwar dokar da aka fitar ta nuna dole su kasance tare, kuma su zauna da juna lafiya, don haka ya matsa mata ta sauko daga saman bishiya amma shi ya yi hakan ne da nufin ya halaka ta Sarekoane (1996).

Dila yana nuna baqin cikinsa a kan komai, kuma yakan nuna ya fi son kansa, don haka ba ya so ya ga wani ya mallaki wani abu ba shi ba, yakan fito da son kansa a fili kuma bai daraja duk abin da ba shi ya mallaka ba kamar a tatsuniyar Kura da Dila.

.... Dila da Kura abokan juna ne, Kura yana da wata kyakkyawar budurwa sai Dila ya nanu kishinsa a fili, ya faxa wa budurwar, Kura soyayyar qarya yake mata, so yake ya kashe ta, kuma ma yana fitsarin kwance, a cikin tsoro tun daga lokacin da Dila ya faxa mata haka, ba ta sake zuwa inda Kura yake ba, ta gudu ta koma wajen Dila Sarekoane (1996).

3.6 Dabi'un Dila

3.6.1 Wayo /Dabara

Dila dabba ne mai tsananin wayo a cikin sauran dabbobi a dawa, saboda haka ne ma a dawa yake zama shi kaxai. Dila ba ya taimako kuma ma ko aiki sauran dabbobin suke yi ba ya taya su amma idan suka tara abinci sai ya san dabarar da ya xiba. Dabbobi a dawa ba sa jin daxin sa, yakan nemi halaka su, hakan ya sa sukan kai qarar sa wajen Zaki amma idan ya aika a kira shi yakan ce a faxa masa ba zai zo ba, azzalumi da shi. Maganar takan fusata Zaki daga nan sai ya nemi wanda zai tura ya zo da shi cikin hikima, kamar

yadda aka tura Kyanwa ta zo da shi, wai don ta iya magana ko ta rarraso shi amma ya nemi halaka ta, da qyar ta kuvuta (Aliyu 1978). Misali:

Tatsuniyar Dila da Kyanwa

Dila a dawa, sauran namun daji abokan zamansa ba sa jin dakin sa, ba ya taimakon su, idan suna aiki sai ya riqa yi masu dariya amma idan sun tara abinci sai ya je yana xiba, sai suka kai qarar sa wajen Sarkinsu Zaki, don ya yi maganin sa. Da Sarki ya tura a kira shi sai ya yi dariya ya ce ba zai zo ba, wa zai amsa kiran azzalumi. Sai Sarki ya fusata ya ce waye zai iya zuwa da shi, sai Kyanwa ta ce, ta iya magana don haka za ta lallavo shi su zo. Dila da ganin Kyanwa sai ya fara mata maraba ya tambaye ta, “ke Sarki ya aiko ki tafi da ni”, sai ya ja ta gida ya ba ta soyayyun tsuntsaye da madara ta ci ta qoshi ta ce bari ta xan kishin gixa, sai barci ya kwashe ta, da ta farka ta nemi ta xan sami vera ta xan yi kalaci, sai Dila ya kai ta gidan wani maqwabcinsa yana kiwon kaji, da shigarsu sai ya tura ta inda aka sa tarko ya kama ta, shi ko ya gudu yana dariya, ta rasa yadda za ta yi sai wajen asuba da qyar ta kubuta, duk jikinta ya salive. Da ta koma ta faxa wa sarki ba wanda zai iya zuwa masa da wannan lalataccen.

Sharhi

Saboda wayon da Dila yake da shi ya sa ba ya shakkan kowa, kuma abin da ya ga dama yake yi, haka kuma ya fahi abin da ya yi masa daki a rai, ba tare da yana tunanin wani abu ba, hakan ya sa sauran dabbobi a dawa, ba sa jin daxinsa. Haka kuma duk dabbar da ta nemi shiga gabansa yakan yi maganinta. Kamar abin da ya faru lokacin da sauran

dabbobi suka kai qararsa a wajen Sarki Zaki, a kan ba ya taimakonsu idan suna aiki, kuma ma sai ya riqa yi musu dariya, da Zaki ya aika a kira shi, ya nemi halaka Kyanwa kuma ya farfashi maganganu da suka yi masa daki a rai.

Wani misali

Dila duk inda wani mai wayo ya kai shi ma ya kai, yana da hikimomi daban-daban ta yadda zai kauke ma duk wani abu na cutarwa. Dila a rayuwa yakan saurara yana lura da abubuwa da ke kaiwa yana komowa, don haka duk abin da ke faruwa yana lura da shi, kamar yadda rayuwarsu da sauran namun daji ta kasance a qarqashin sarautar sarki Zaki na zalinci. Misali:

Tatsuniyar Zaki da Dila

Zaki ke sarauta a gandun dabbobi, saboda ikon da yake nunawa ya sa ko farauta ba ya zuwa, sai dai a kawo masa duk abin da yake so yana zaune a gida. Sannan duk dabbar da ta kawo masa abin da ba ya so zai iya halaka wannan dabbar, a haka suke rayuwa, wata rana zuciyarsa ta ayyana masa ya kashe duk tsafaffin namun daji da suke da su saboda ba su da wani amfani, wai xawainiya kawai suke qara wa 'ya'yansu, ya tafi ya sami wani waje ya voye, duk wanda ya gani ya kashe. Dila da ya farga da abin da Zaki yake yi, sai ya kwashe duk abin da yake da shi da xansa suka sami waje suka voye tsawon zamani. Zaki da ya gaji da kisan tsafaffin namun daji, ya sami waje a qarqashin bishiya ya kwanta sai barci ya kwashe shi bakinsa a buxe, maciji yana jin yunwa ya fito neman abinci, sai ya

shige cikinsa kafin a ce wane wannan hankalinsa ya tashi, ya rasa yadda zai yi. Sai ya hangi xan Dila ya kira shi, don ya taimake shi sai ya ce masa halin mutane ne, kai masu rana su yi maka dare, baicin haka da na faxes ma babana ya zo ya taimake ka, Zaki ya yi masa alqawari ba zai cutar da shi ba kuma ma duk abin da yake da shi zai raba ya ba shi rabi. Da xan Dila ya ji haka ya faxes wa babansa, da ya zo ya gwada hikima irin tasu ta tsofaffi, ya fitar da maciji a cikin Zaki. Sai Zaki ya cika masu alqawari, daga nan suka ci gaba da rayuwa cikin 'yanci kamar kowa.

Sharhi

Dila yana da taka tsantsa yakan saurara da kyau ya ga abin da yake kaiwa yana dawowa, soboda haka ya sa yake iya kare kansa, kamar halin da suka tsinci kansu a qarqashin mulkin zalinci na Zaki, haka kawai da Zaki ya nishaxantu ya shiga kisan tsofaffin dabbobi a dawa wai ba su da amfani, Dila da ya ga abin da yake faruwa, ya sami waje ya vuya, da qarshen al'amarin Zaki ya zo, sai ya sami wata matsala, aka kira Dila ya taimake shi, daga nan Zaki ya raba duk abin da yake da shi biyu ya xauki rabi, ya ba Dila rabi.

3.6.2 Alqalanci

Dila malami ne a dawa, saboda shi ne yakan yi shari'a a tsakanin dabbobi ko dabbobi da mutane a bisa wani al'amari idan ya taso. Wani lokaci ma sukan kira shi da Xan Ba'ura

Edgar (1911). Duk idan an sami rashin fahimta a tsakanin dabbobi a dawa, Dila ne mai shiga tsakani. Misali:

Tatsuniyar Dodo da Matarsa da Mutum da Dila

Wani Mutum yana yawo a dokar daji sai ya zo wajen wani gulbi, a ciki akwai wata babbar bishiya sai ya je wajen ya zauna, ashe fadar wani Dodo ne, can sai ga sarki da Dodanni sun taho fada, shi ko sai ya haye sama. Da aka gama fadanci kowa ya tafi sai sarkin ya xauko batta ya fitar da matarsa, suna kwance sai ta hangi Mutum a sama ta yi firgigif ta tashi, sai shi ma ya tashi ya tambaye ta abin da ta gani sai ta ce ba ta ga kowa ba. Da ya yi barci ya farka ya hangi Mutum a sama ya ce, ya sauko ya yi masa magana da mata, sai Dodo ya riqe shi, can sai ga Dila ya zo, ya tambayi abin da ya haxa su, sai Mutum ya faxa wa Dila abin da ya faru. Cikin hikima Dila ya faxa wa Mutum abin da ya kamata ya yi, ga ma abin da Dila ya ce, “kai Mutum, xauki magana, ka sa ta cikin magana, ka tafi, Dodo ya tafi”. Sai Mutum ya tuna yana da wuqa a qugunsa ya zaro ya farke cikin Dodo, ya faxi a mace.

Sharhi

Idan aka lura da yadda Dila ya yi hukunci akwai son zuciya a ciki, domin a lokacin da Dila ya zo ya tarar Dodo ya riqe Mutum, da ya yi qoqarin shiga tsakani, don ya yi musu sasanci, ya kamata ya saurari jawabinsu ne xaya bayan xaya sannan ya yi hukuncin da ya dace, kawai da ya ji abin da Mutum ya faxa masa, sai ya yanke hukunci, a inda ya yi

magana cikin hikima, kuma Mutum ya fahimci abin da Dila yake nufi, sai ya xauko wuqarsa a qugu ya buga wa Dodo ya farke masa ciki, ya kashe shi.

Wani misali:

Haka ma ya sake nuna wayonsa wajen wani hukunci da ya yanke a tsakanin wasu dabbobin dawa, a lokacin da suka fita yawo neman wayon zaman duniya. Misali:

Tatsuniyar Kare da Dila da Namun Daji

Kare da Dila za su fita yawo neman wayon zaman duniya, sai Dila ya je ya tattara duk dabbobin dawa, sannan Kare da Dila suka isa, sai aka yi tuwo, Dila ya sa Kare ya xauki na manyan dawa ya kai masa, ashe a hanya Kura da Damisa sun kwanta. Kare ya kawo kusa da Kura sai ta kalle shi, ya faxi akushin tuwo ya fashe, sai Giwa ta ce wa ya sa aka faxi da tuwon sarki. Dila ya tambaya inda Kura take, aka ce tana hanya sai ya ce ita ce ta harari Kare, sai ya ji tsoronta. Giwa ta tambaya yadda za a yi a xinke akushin sarki. Dila ya ce Kura za ta ba da jijiyarta, sai a sa a magani, a ba sarki Zaki ya sa a baki sannan ya kawo a xinke. Da Kura ta kawo jijiya sau xaya aka sa a magani aka ba Zaki ya sa a baki da nufin ya kawo a xinke akushin, sai ya haxiye, aka qara cewa Kura ta sake kawo wata, Zaki ya sake haxiyewa, da aka sake yin ma Kura magana ta kawo sai ta gudu.

Sharhi

Dila tun farko ya sa ma Kura ido yana ta neman yadda zai yi, ya yi mata mugunta, a lokacin da ya ji an ce an zubar da tuwon sarki kuma akushi ma ya fashe, sai ya tambayi inda Kura take, aka faza masa suna can hanyar da Kare zai wuce sun kwanta, ya ce ita ta harare shi, saboda haka ita za ta ba da jijiyarta a xinke akushin. Sannan kuma duk idan ta ba da sai an sa a magani, a ba Zaki kuma ya sa a baki sannan ya kawo a xinke. Da ta bayar sau biyu Zaki na haxiyewa, ta ga za a kashe ta, sai ta tsere. Saboda ta fahimci shirin Dila na zalinci.

Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Fulatanci

3.7 Zomo

A wasu yankuna na duniya akwai waxanda suke xaukar Zomo a matsayin nasu fitaccen tauraron a tatsuniya, wanda babu kamarsa. Kuma yana gudanar da harkoki kamar yadda kowanne fitaccen tauraro a tatsuniya yake yi a yankinsa, akwai rubuce-rubuce da dama da marubuta suka yi, irin su Serekoane (1996) da Chanthya (2004) da Cristina (b.kw.w.), dangane da yadda ake samunsa a wasu yankunan al'ummomi, kamar a qabilar Tswana ta qasar Botswana da qabilar Khmer ta qasar Cambodia da ma wasu yankuna a qasashen Afirka kamar qabilar Fulani da sauransu. A cikin halayen fitattun

taurari a tatsuniya da akan same shi da su, sun haxa da nuna wayo wani lokaci wawanci ko ha'inci ko son kai ko kwaxayi da sauransu. Misali:

Tatsuniyar Zaki da Zomo

Zomo yakan nuna wayonsa, saboda ya sami abinci. Hakan ya sa ya je ya yi wa namun daji dabara ya kira su, da suka zo Zaki ya karkashe da dama a cikinsu, sannan ya yi hikima ya xaure Zaki a saman xaki, ya samu ya tafi da naman shi kaxai Serekoane (1996).

3.8 Xabi'un Zomo

3.8.1 Wayo/Dabara

Zomo yana da irin nasa hikimar kuma ba kasafai yakan faxa ma abin da ya san ya fi qarfinsa ba, yakan bi ta hanyar lalama ta yadda ya san zai sami wajen fakewa, sannan yakan aiwatar da abin da yake son ya aiwatar, kamar yadda ta sarqa tsakaninsa da Kura a lokacin da ta zo ta same shi ya xaura lilo a bishiya a bakin wata rijiya, Kura ta ce za ta kashe shi, idan bai ba ta lilo ta hau ba. Misali:

Taalol Bojel e Fowru

Bojel havvi welto-mum e leggal, les welto ngon boo woodi vunndu. Ngel xon weltoo sey Fowru wari wi'i kanyum maa weltoto. Bojel yixi saloo Fowru wi'i nyaamay-ngel sey ngel ta'i belto ngon Fowru yollii nder vunndu ngel waxi kaa yaadu maangel. Fowru xon nder vunndu waanndu boo wari `yoogay sey ndu nanngi safirgal ngal, waanndu wurtini ndu. Xon boo Fowru wi'i wanndu bamba-xum, waanndu bambi ndu. Xi xon njaha sey Fowru ta'i nofel waanndu nyaami, ndu ta'i wicco Fowru kadi ndu nyaami. Waanndu boo sey yahi to kiitoowo. Kiitoowo boo xun Bojel, nde ngel yi'i Fowru sey ngel wi'i waanndu dogga nannga lisal, kannangel boo ngel doggi ngel nasti ngaska.

Tatsuniyar Xan-Zomo da Kura

Xan-Zomo ya xaura lilonsa a wata bishiya a bakin jiriya yana cikin yin lilonsa, sai ga Kura ta zo, ta nemi Xan-Zomo da ya sauko ita ma ta hau, da ya nemi ya yi gardama ta nuna za ta cinye shi, ya ga dai an fi qarfinsa ya haqura, da ta hau tana ta yin lilo, ta hana shi ya hau sai ya hau bishiyar ya kuwa kwance igiyar da ya qulla Kura ta rikirkito qasa ta faxa rijiya, Zomo ya yi tafiyar sa. Sai Biri ya zo shan ruwa da ya saka gugar sai Kura ta riqe, da ya ga haka sai ya ce ta bari idan ya jawo ya sha zai mayar da guban sai ya fito da ita, da ya sha ya mayar da gugar ta kama ya fito da ita, sai kuma ta ce sai ya goya ta, haka nan Biri ya goya ta suna cikin tafiya sai ta gutsuro kunnansa ta cinye, can ta qara gutsuro bindinsa, da ya ga za a halaka shi sai ya nufi kotu. Zomo shi ne alqali, Zomo da ya gansu ya tuna abin da ya faru a tsakaninsa da Kura, sai ya ce yana zuwa da ya dawo sai ya leqo ya ce wa Biri idan ban da abinka Biri ba sai ka gudu ka haye bishiya ba, Biri da jin haka ya arce ya haye bishiya, Zomo zai gudu Kura ta bi shi ya shige rami.

Sharhi

Idan ka san an fi qarfinka, ga shi wani abu ya haxa ka da wanda ya fi qarfin naka, to yana da kyau kar ka cika shishshige masa, ka bi sannu-sannu sai kai nasara a kansa, kamar yadda ta qulla a tsakanin Zomo da Kura. Da Zomo ya ga Kura so take ta halaka shi, sai bai nuna mata ransa ya vaci ba, amma da ya hau bishiyar da ya xaura lilo, sai ya kwance igiyar da ya xaura, Kura kuwa ta auka cikin rijiya. Haka ma da suka sake haxuwa a kotu sai ya yi dabarar da kowa ya kama gabansa.

Wani misali

Idan aka dubi yadda Zomo yake tafiyar da harkokinsa a tatsuniya, gaskiya shi ma ba kanwan lasa ba ne, musamman idan ka yi maganar wayonsa, domin a tatsuniyoyin Fulani, don ba a sami tauraron da ya kai shi fice ba. Misali:

Taalol Bojel e Buudeejo

Bojel yahi to Buudeejo ngel vesdane 'yoyre. Buudeejo wi'i ngel wadda kosam Mbana sey ngel yahi ngel tawi Mbana ngel wi'i ko pijida. E ko pija sey ngel wi'i ko ndegga lekki xum annda vurdo cembe. Bojel yaari gaxa filtii lekki kin sey Mbana kam boo yaari gaxa reggi lekki kin sey lu'e maanga nasti jogii. Bojel wi'i viray kosam maanga waxana lekki kin sey lu'e xen mburtoo. Ngel viri no he'i-ngel ngel waxi ko yaadu maangel. Buudeejo wi'i kadi ngel wadda laashi wicco Mawndu. Ngel yahi ngel nasti nder ndiyam ngel wurtii boo ngel tallii to lesdi ngel dilli ngel yahi to Mawndu ngel wi'i ndu ngam tan ngel wi'i Mawndu hanyum woni lamxo ladde goxxe barooxe pii-ngel. Mawndu verni wi'i ngel ve njaha ngel holla-ndu barooxe xen. E ko njaha nder ladde sey Bojel nasti nder lexxe cukkuxe ngel wurtii, Mawndu boo nasti sagii. Bojel filtii vaawo Mawndu ngel nokki laashi wicco ngon ngel yaara-ni Buudeejo. Buudeejo wi'i kadi ngel wadda nebbam na'i (leevol)

sey ngel yahi ngel waalii to laawol Fulve njaarata luumo. Rewve Fulve ngari ngii ngel koosaay-ngel. Sey ngel ummii ngel doggi nder baafe ngel yahi ngel waalii dow laawol ngol kadi yeeso maave, ve ngari ve koosagy ngel ngel fuxxiti ngel waxi no ngel waxuno. Nde rewve fulve sooroove kosam ven ngii-ngel kadi sey ve mbii ndikka ve koosa boje xen kanje tati ve ngaxira li'o. Ve so'ii ve koosay nde ve arti yi'ugo ve xali kosam e nebbam na'i xon. Ko ve ngarta Bojel nokki nebbam no he'i xum yaarani Buudeejo. Kadi Buudeejo wi'i lutti nyiindere Nyiiwa. Bojel dilli yahi to Nyiibi siwtoto ngel waxi njumri to tapaare ngel wi'i Nyiiwa woodi goxxum belxum to tapaare nden. Nga yahi nga tahi nga nani belxum sey Bojel wii-nga njumri ndin e xon les topaare, nga ngata tapaare nden nga yi'ay ndi. Nga ngati nyiindere maanga yewi Bojel hoosi-nde yaarami Buudeejo. Boo kadi o wi'i Bojel wadda ngonxi pulrewve. Ngel yahi to pulrewve nyallata ngel 'yeengi lekki ngel jooxi. Nde pulrewve kawri sey ngel yani caka mavve e ngel waxi ko bojji. Ve 'yami-ngel xume? Ngel wi'i dow (asama) seekii xon yixi yana to ve kokkaay ngonxi maave ngel yahi ngel takki xum, xum yanay komoye fuu maaya. Sey ve ngaxi ko bojji ngel tavii ngonxi no he'i ngel, ngel yarani Buudeejo. Nde o hevti Bojel 'yoyii masin sey o wi'i ngel jooxo nder suudu o hawta lekki kin, o mavvi ngel. O dilli o nokkoy hiite o wulay ngel, ko o warta sey ngel torii vikkon Buudeejo mavviti-ngel ngel wurti ngel wi'i kon nasta woodi goxxum belxum nder suudu ndun. Nde kon nasti Bojel mavvi-kon hanyum boo suuxi. Buudeejo waddi hiite wuli suudu ndum e vikkon-mum nder. Bojel wurti to suuxino wi'i a wuli vikikon-ma, ngel doggi.

Tatsuniyar Zomo da Boka

Zomo ne ya je wajen Boka don ya qara masa wayo, sai Boka ya dubi duk wayon da Zomo yake da shi, wane wayo kuma yake so a qara masa. Sai Boka ya yi tunani ya ce, ya sa Zomo ya kawo masa abin da ya san ba zai iya ba, sai ya faha masa su ne mahaxin da za a yi amfani da su wajen qara masa wayo. Boka ya ce ma Zomo idan yana so a qara masa wayo sai ya kawo nonon Vauna, ga shi ba ta son wani abu ya kusance ta, balle har ya tava ta. Da Zomo ya ji haka, sai ya tafi daji inda Vauna take ya sami wasu qananan dabbobi suna wasa sai ga Vauna ta fito, Zomo ya kira ta, su yi wasa, da zuwanta Zomo ya nuna mata wata qatuwar bishiya ya ce zai iya yin karo da ita, kansa bai yi komai ba, Vauna ta nuna kai xan qaraminka da kai, ka yi karo da ita balle ni. Sai Zomo ya ce, to a yi amma ni zan fara, ya tafi da gudu ya yi kamar ya yi karo da bishiyar amma ya kewaye bishiyar, ya dawo. Sai Vauna ta fita a guje da zuwa ta gabza kanta a jikin bishiya, sai ko qahonta suka maqale, da ta rasa yadda za ta yi su fita, sai Zomo ya nuna mata idan aka tatsi nononta aka shafa a inda qahon ya maqale yana jin za su fita, da ta yarda a tatsa, ya tatsi yadda yake so, ya tafi ya bar ta abinsa. Sai Boka ya sake faha masa ya kawo gashin bindin zaki, Zomo ya tafi ya sami wani kudiddifi ya kwanta ya yi birgima a tavo, ya tafi wajen Zaki ya faha masa, wai don ya ce shi ne shugabansu a daji, sai wasu dabbobi suka yi masa dukan tsiya. Cikin isa Zaki ya ce, mu je in gansu, da suka tashi tafiya sai Zomo ya bi da shi ta sarqaqiyar qaya, Zomo ya kurxa ta qasa ya fita, shi ko Zaki duk qaya suka sossoke shi ya kasa gaba, ya kasa baya, da Zomo ya lura Zaki ba zai iya fita ba, ya zagayo ta baya, ya kama bindinsa ya tsittsigi gashin ya tafi ya bar shi. Sai kuma ya sake faha masa ya kawo man shanu, Zomo ya tafi hanyar da Fulani masu nono suke wucewa ya kwanta ya yi kamar ya mutu, da suka gan shi suka wuce ba su xauka ba, ya sake tashi ya ratsa hanya ya wuce su ya sake kwanciya a hanya suka wuce nan ma ba su xauka ba,

haka ya qara ratsa hanya ya sake shiga gabansu ya sake kwanciya a hanya, da suka gan shi a karo na uku, sai suka yanke shawarar su xauka, amma suka ce, su ajiye kwaryar nononsu su xauko na farko da na biyu sannan su zo su haxa da na uku ya ishe su su yi miya, da suka tafi kafin su dawo ya xauke man shanu ya gudu. Daga nan kuma ya ce, ya kawo masa haqorin Giwa, sai Zomo ya tafi ya sami zuma ya nufi inda Giwa take hutawa, ya sami wani qaton dutse ya shasshafa zuma a kai, sai ya je ya faxa wa Giwa ga wani abu mai daxi, da ta zo ta lashi zuma ta ji daxi ta kuwa lallashe ta tas, da ta gama sai Zomo ya nuna mata akwai saura a qasan dutsen, ta nemi xaga dutsen da qafa ta kasa, Zomo ya nuna mata da za ta sa haqorinta za ta iya xagawa, tana sa haqorinta, ta yunqura za ta xaga, sai kawai haqorinta ya valle, ya xauka ya gudu. Abu na gaba da aka sa Zomo ya yi shi ne ya samo hawayen tsoffi, sai ya tafi inda tsofaffi suke taruwa ya riga su zuwa, ya haye saman bishiya, tsofaffi sun taru suna cikin fira sai Zomo ya faxo tsakiyarsu, suka tambaye shi ko lafiya? Ya faxa masu, sama ce ta tsattsage za ta faxo kowa ya mutu, sai tsoro ya kama su, hankalinsu ya tashi, amma Zomo ya ce masu hanya mafi sauqi, da za su taimaki kansu da sauran al'umma shi ne su yi kuka a sami hawayensu, shi zai hau sama ya lilliqe inda ya tsage sai kowa ya ci gaba da rayuwa, nan da nan tsofaffi suka qirqiri kuka, Zomo ya cika gorarsa da hawaye ya tafi abin sa. Boka ya fahimci duk inda wani mai wayo ya kai, Zomo ma ya kai, sai ya ja Zomo gida, da nufin zai haxa masa abin da zai qara masa wayo, ya sa shi a wani xaki ya kulle ya ce, wayon Zomo ya yi yawa gara ya qona shi kowa ya huta. Daga nan ya tafi samo wuta ya qona rumbun, sai ga 'ya'yan Boka sun dawo, suka ga Zomo a xaki, ya faxa musu babansu ya rufe shi, zai ba shi wani abu mai daxi, bai so su sani amma idan suka buxe xakin zai sam musu. Da suka buxe xakin ya sa su a ciki ya kulle, ya ce, kar su yi magana Babansu ya gane su ne a ciki. Boka

da ya dawo ya sa ma xaki wuta, da suka ji zafin wuta ga hayaqi ya turniqe, suka fara ihu suna cewa Baba mu ne, sai Boka ya ce ka ji Zomo da wayo har murya biyu yake yi, irin na 'ya'yana wai don in ce su ne. Saboda a buxe shi, yaran da suka gama qonewa, sai Zomo ya fito daga inda ya voye, ya ce, "mai wayo ya yi wayo har ya qone 'ya'yansa". Daga nan Zomo ya gudu, Boka ya shiga binsa.

Sharhi

A tatsuniyar Zomo ya nuna shi mai wayo ne domin an bi hanyoyi da dama don a qure shi amma abin ya faskara dole aka qyale shi, sannan kuma abubuwan da aka sa shi ya yi, cike suke da haxari, an yi ne dama da nufin a halaka shi amma ya tsallake. Sannan idan an lura abubuwa da yawa sun faru a tatsuniyar, abu na farko shi ne zalinci a inda Zomo ya zalinci Vauna da Zaki da Giwa da kuma yaran Boka. Zomo ya je ya yi ma Vauna wayo ya sa ta gabza wa bishiya karo kahonta ya maqale, sannan ya lallave ta ya tatsi nono da nufin a shafa a inda kaho ya maqale ko zai fita amma ya gudu ya bar ta. Sai kuma inda Zomo ya je ya cusa Zaki cikin qaya duk suka sossoke shi sannan ya zagayo ta bayansa ya tsittsigi gashin bindinsa ya tafi ya bar shi. Haka ma ya cutar da Giwa ya sa ta karya haqorinta wajen xaga dutse da nufin ta sha zuma. Sai kuma inda ya zalinci yaran Boka da ba su ji ba, ba su gani ba, ya sa aka qona su. Abu na gaba shi ne yaudara, Zomo ya yaudari Fulani, ya je ya riqa kwanciya hanya da suka tsaya don su xauka suka ajiye kwaryarsu su xauko na farko da na biyu sannan su haxa da na qarshe, ya xauke masu man shanu ya gudu. Abu na gaba har wa yau, shi ne qarya, Zomo ya je ya yi ma tsofaffi qarya suka ba shi hawayensu wai da nufi zai hau sama ya lillike inda ya tsattsage.

3.8.2 Wauta

Wasu daga cikin xabi'un taurari waniqiqi sukan zama na wauta, wani lokaci suna yin haka ne da nufin neman suna, domin duk abin da zai sa su yi suna a wajen jama'a sukan so shi, amma hakan yana jawowa su shiga wani hali, kafin daga bisani su sami wata hikimar da za su yi su kuvuta. Kamar yadda Kunama ta nemi ta shiga hancin Zomo don ya tsallakar da ita kogi, Zomo kuwa ya lamunce mata ta shiga, a lokacin da ya nemi Kunama ta fito, sai ta shiga azabtar da shi. Ga ma dai irin yadda abin ya kasance, Misali:

Taalol Wojere e Yaare

Bojel e Yaare dillidi ladde, vikkon kon boo xon wuro. Nde xe kewti too maayo sey Wojere wi'i Yaare nasta noppi nde hulina nde maayo ngon, Yaare salii, nde wi'i nde wundoto nde, xon maa Yaare salii. Yaare wi'i seeni nasta nder kine Wojere, nde nasti xe kuuli. Nde xe kuuli Wojere wi'i Yaare wurto Yaare salii. Yaare sey xon waata Wojere waxana nde nihi, waxana nde nihi, to nde salake Yaare fixa nde. Wojere nde hevi xowdi sey waalii de'iti, boo waatii. Yaare nde nani weelo sey wurti xavvitoy ko nyamta, Wojere boo sey haftii doggi hooti. Ko nde hooti nde wari vikkon Yaare nde wuli wuro ngon nde hoosi vikkon maare nde dilli.

Tatsuniyar Zomo da Kunama

Zomo da Kunama ne suka yi niyyar fita yawon duniya, suka bar 'ya'yansu a gida suna cikin tafiya sai suka zo wani kogi Kunama ba za ta iya tsallakawa ba, sai Zomo ya ce ta zo ta shiga kunnensa ta qi, sai ya ce ta zo ya rungume ta, nan ma ta qi, sai ta ce ita hancinsa

za ta shiga ya tsallakar da ita, Zomo ya yarda Kunama ta shiga hancinsa, ko da suka wuce, ya nemi ta fito ta qi, ya yi godon duniya da Kunama, ta qi fitowa, idan ma ta nemi ya yi mata wani abu ya yi mata gardama sai ta harbe shi, ya rasa yadda zai yi, abu fa ya dame shi, sai Zomo ya sami wata inuwa ya kwanta rigingine kamar ya mutu wajen kwana goma. Da Kunama ta ga haka sai ta fito don ta nemi abinci ta ci ta koma, Zomo yana ganin haka ya gudu. Da komawarsa gida ya bi duk ya karkashe 'ya'yan Kunama ya qona gidan da suke zaune ya kwashe 'ya'yansa ya bar garin.

Sharhi

Zomo don ya nemi suna, hakan ya sa shi ya taimaki Kunama ya tsallakar da ita kogi sai abin ya zama masa fitina. Abin da ya faru Zomo ya bar Kunama ta shiga hancinsa ya tsallakar da ita kogi idan sun wuce ta fito su ci gaba da tafiya. Da suka tsallaka ya nemi Kunama ta fito su tafi ta qi, a qarshe ma idan ya yi mata magana sai ta harbe shi. Haka ma idan ta so ya yi mata wani abu ya qi ta harbe shi, haka ta yi ta gana masa azaba, kafin ya kwanta ya yi kamar ya mutu da ta gaji yunwa ya kama ta, sai ta fito don ta nemi abinci, sai Zomo ya samu ya gudu, ya dawo gida ya karkashe 'ya'yan Kunama sannan ya qona gidan ya kwashe 'ya'yan ya bar garin.

3.9 Kurege

Kurege ma yana daga cikin taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Fulatanci. Kuma shi ma yana da irin nasa wayon amma ba kamar Zomo ba, sannan kuma shi ma ana samunsa a tatsuniyoyin wasu harsunan a matsayin nasu fitaccen tauraro a tatsuniya, da ba wanda ya kai shi. Marubuta irin su Hassan (2014) ya bayyana shi da cewa shi ne fitaccen tauraro da ba wanda ya kai shi a tatsuniyoyin Bura/Babur. Haka kuma shi ma yana da hikimomi

daban-daban da yake amfani da su don samun kaiwa ga nasara a rayuwa kamar abin da ya faru, a tatsuniyar Kurege da Kura.

..... Da Kurege da Kura suna yawo sai suka tsinci qyalle, sai Kurege ya je don ya xinko masu riguna da shi, amma ya xinko su girma xaya, ko da Kura ta sa nata rigar sai ta shaqe ta, Kurege ya ce ta bar masa Kura ta ce saboda ka cuce ni ya sa ka xinka rigata daidai da taka. Haka ma da suka je farauta suka samo nama Kurege ya yi ma Kura wayo, ya cuccusa naman a jakarsa kuma ma ya shige jakar Kura sai da ta xauko suka zo gida ta aje jakar sai ta tuna ba ta ga Kurege ba, ta fita don ta nemo shi, shi ko ya fito daga jakar ya gudu gida.

3.10 Xabi'un Kurege

3.10.1 Wayo

Kurege ma yana da irin nasa hikimomin da yake amfani da su wajen kaiwa ga nasara ko samun mafita a rayuwa. Haka kuma shi ma yana da taka-tsantsan a rayuwa, wato duk abin da ya taso masa yakan yi amfani da basira kafin ya aiwatar, kamar lokacin da Kura take neman halaka Biri, da suka haxu da Kurege sai da ya sa hikima, kafin aka samu Biri ya kuvuta. Misali:

Taalol Waanndu e Fowru e Jiire

Waannu yahi vunndu safa ndiyam yara sey Fowru nangi safirgal ngal, Waannu wurtini ndu hanyum boo yari ndiyam. Fowru wi'i Waannu bamba ndu ndu sojja. E xi ndaha sey Fowru wi'i nofru Waannu go'o vurii go'o sey ndu ta'i ndu nyaami. Kadi sey Fowru wi'i wicco mayru vurii ngo baaxi fuu, sey ta'i ngo nyaami. Sey xi poti e Jiire, nde wi'i xi jooxo xi siwtoo. Jiire yahi wasi ngaska nde warti sey wi'i cobbal waxi xum una-naxi. Jiire soondi Waannu wi'i taa nani mi wi'i "anndaa ko anndu-mi" nde tati nannga lisal kii lekki, non boo xum waxi, Fowru tokki Jiire nde nasti ngaska nde wasi.

Tatsuniyar Biri da Kura da Kurege

Biri qishin ruwa ya kamo shi sai ya je rijiya don ya sha ruwa, da ya saka guga a rijiya zai xebo ruwa sai ya ji an riqe, Kura ta ce ya fito da ita, Biri kuwa ya ce ta bari ya jawo ya sha sannan ya zira mata gugar ya fito da ita, da ya sha, ya mayar da gugar ya kuwa fito da ita, sai ta nemi ya goya ta don ta bushe, Biri dai ya goya ta, ana cikin tafiya Kura ta dubi kunnuwansa ta ce xaya ya fi xaya, don haka ta gutsura ta cinye sai kuma ta ce bindinsa ya fi na sauran Birai, don haka shi ma ta gutsura ta cinye, Biri dai ya fara jigata ke nan sai suka haxu da Kurege, da ya ga halin da Biri yake ciki sai ya nemi da su zauna su huta, ana cikin fira sai ya ce musu yana zuwa ashe rami yake ginawa amma da ya dawo sai ya ce fura ake dakawa, amma kusa gamawa, haka ya yi ta yi, can sai ya faha wa Biri a raxa idan na ambaci "anndaa ko anndu-mi" sau uku to ya haye wannan bishiyar, haka ko aka yi sai Kura ta bi Kurege shi kuma ya shige ramin da ya gina.

Sharhi

Kurege a lokacin da ya haxu da Kura da Biri ya ga Biri a jigace, Kura tana neman halaka shi, da ya ga haka sai ya nemi da su zauna a huta, ya yi amfani da hikimarsa, ya nemi ya

huta saboda ya sami dama ya qwaci Biri a hannun Kura, tun da suka zauna shi ma ya fara nema wa kansa inda zai voye, da ya ga ya samu, ya gama gina rami sai ya nuna wa Biri ya haye sama da Kura ta ga haka, sai ta bi Kurege ya shige rami.

3.10.2 Kunya

Kurege a matsayinsa na tauraro waniqiqi a tatsuniyoyin Fulatanci ya nuna shi mai kunya ne, kamar yadda kunya take da tasiri a al'adar Fulani. Kowa ya san Fulani mutane ne masu kunya, don haka ma ba su cika iya shiga wasu jama'a daban da ba nasu ba, su yi wata cikakkiyar hulxa, balle ma wani abu na kunya ya haxa su, kamar yadda da aka gayyaci Kurege da Biri suna a gidan Akuya, Kura da jama'arta suka shasshake su, har suka kai ga yin zawo a kayansu. Ga ma yadda abin ya kasance, misali:

Taalol Fowru e Jiire e Waanndu

Fowru e Jiire e Waanndu njahi humto to wuro Mbeewa. Fowru arti yottii e sakiraave-mum. Nde waanndu e Jiire njotti sey pobbi ngati ka jalol way xi kevii ko xi nyaama. Pobbi xexxi xexxini Waanndu e Jiire ko bu'i bu'ini kolte maako. Nden maa Jiire yo wu`yi kolte xen to esiraave mum. Ko ve kooti Jiire `yami vikkon mum ko kon mbi'ata kon mbii kon mbi'ay goonga. Pamarel maakon boo wi'i kanyum to hoorii kolte xen sey wi'a baccel bu'i Baaba on.

Tatsuniyar Kura da Kurege da Biri

Kura da Kurege da Biri aka gayyace su suna a gidan Akuya sai Kura da jama'arta suka fara isa, daga baya da Kurege da Biri suka je, Kura da jama'arta da suka gansu, sai suka fara dariya wai sun ga nama, haka kuwa aka yi suka shasshaqe Kurege da Biri duk suka vata

kayansu da zawo, ga shi da ma Kurege ya aro kayan ne a gidan surukansa, da suka dawo gida aka rasa yadda za a yi a mayar da kayan, duk a cikin 'ya'yan Kurege wanda aka kira ya mayar da kayan, idan aka tambaye shi abin da zai faxi idan ya kai kayan, sai ya faxi abin da ya faru, amma xanauta shi kaxai ne ya nuna idan ya kai kayan zai faxi an ba babansa riqon jariri ne sai ya yi masa kashi.

Sharhi

A nan abubuwa guda biyu sun faru, na farko shi ne aro kaya a gidan surukai, wannan ma a iya cewa baquwar al'ada ce, a wajen al'ummar Fulani amma idan aka yi batun kunya, kowa ya san Fulani da ita, shi ya sa da Kurege ya aro kaya a gidan surukai kuma ya vata su da kashi kunya ta hana shi ya mayar da kayan, sai daga baya xanauta ya ce shi ya san abin da zai faxi idan ya kai kayan.

3.11 Kammalawa

A wannan muhallin, binciken ya nazarci taurari waniqiqi ne da kuma halaye ko xabi'unsu a tatsuniya. Halaye ko xabi'un taurari waniqiqi a tatsuniya abu ne da yake bayyana a tare da su kuma aka san su da su wanda shi ne, ke yi musu jagoranci wajen tafiyar da harkokinsu a tatsuniya, irin su wayo da qarya da zamba da sauransu.

Dangane da taurari waniqiqi a tatsuniya taurari ne waxanda a zahirin su masu rauni amma irin halaye ko xabi'un da suke da su a tatsuniya, wani lokaci sukan jefa su cikin wani mawuyacin hali kafin daga baya su bi wasu hanyoyi na hikima su nema wa kansu mafita.

Wayo shi ne babbar hanyar da taurari waniqiqi suke amfani da shi wajen tafiyar da harkokinsu a tatsuniya. Idan an lura da halaye ko xabi'unsu, wayo ne suke amfani da shi a lokacin da suke son su yi ha'inci ko yaudara ko kuma dai wani nau'i na cuta a tatsuniya. Haka kuma wayo ne suke sarrafa shi a mata kai daban-daban domin samun tsira a yayin da suka tsinci kansu a cikin mawuyacin hali.

Babi Na Huxu

Kwatancin Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci

4.0 Gabatarwa

A cikin taurari waniqiqi a tatsuniya wasu dabbobi ne, kamar yadda Finnegan (1970) ta ambata. Domin ta fayyace a kashe-kashen taurari da cewa "wasu taurari waniqiqi a tatsuniya dabbobi ne masu sifa daban-daban, kamar yadda ta ce ana samun su a cikin

manya da qananan dabbobi”, sai dai duk da haka, ana iya samun qirfirarrun halitta kamar Gizo, da wani lokaci akan ba shi sifa irin ta mutane, wani lokaci ma akan sifanta shi da gizo-gizo ko kuma wata halittar daban ba waxannan ba, sannan yanayinsa yana nuna shi abu ne mai rauni. A cikin dabbobin kuwa akwai irin su Zomo da Kurege da kuma Dila. Dukkan waxannan dabbobi idan aka dubi yanayi na halittarsu za a ga masu rauni ne, musamman idan aka dubi manyan halittun da suke gwagwarmaya da su a tatsuniya.

Don haka, a wannan bagire na kwatanci, binciken ya fito da kamanci da kuma bambancin a tsakanin taurari waniqiqi ne a tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci. Kwatanci hanya ce da za a haxa abu fiye da xaya sannan a fito da bayaninsu, ta inda suka yi kama ko suka bambanta.

Bambanci Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci

4.1 Gizo

Masana da dama sun yi rubuce-rubuce a kan Gizo, da cewa shi ne tauraro waniqiqi a tatsuniyoyin Hausa. Masana irin su Yahaya (1979) da Uthman (1996) da Qaraye (2001) da Vavura (2008) da Usman (2014) da sauransu, sun nuna a duk taurari waniqiqi da ake da su a tatsuniyoyin Hausa babu wanda ya kai Gizo muhimmanci. Gizo yana da wayo, idan aka dubi hanyoyin da yake bi wajen tafiyar da harkokinsa a tatsuniya. A wajen Gizo wayo wani babban al'amari ne da yake kai shi ga samun nasara a rayuwa, wayonsa yana tasiri musamman idan wani abu ya faru da shi, ko kuma yana neman fansa a kan abin da ka yi masa ko kuma dai yana neman wata biyan buqata. Kamar a tatsuniyar Gizo da Hankaki, 1974 a inda Gizo ya nuna wayonsa a lokacin da Kura ta cinye masa kifin da ‘yan ruwa suka ba shi, sai da Gizo ya san yadda ya yi wa Kura dabara ya sa igiyar kargo ya

xoure ta, sannan ya riqa sa qarfe a wuta sai ya yi ja, sannan zai xauko ya nana mata a baya, idan ta yi ihu, sai ya ce sai ta biya shi kifinsa da ta cinye, da haka Gizo ya xauki fansar zaluntarsa da Kura ta yi. Kura bayan da aka kwance ta, ta shiga neman Gizo ta kashe shi, da suka haxu a nan ma, Gizo ya sake yin dabara, inda ya ce, ta bari ya yi kashi da ya sami waje ya duqa sai Kura ta ji yana wasu 'yan maganganu, da ta tambaye shi, sai ya faxa mata wai 'ya'yan sarki ne suke neman Kura mai qiri a gindi Kura da jin haka, ta firgita ta, ta shiga daji tana ihu.

A wajen Gizo babu wani abin da yake gagara, idan dai har ana da buqatarsa, saboda shi ko da an rasa wanda zai samo abin da ake nema, shi zai nuna zai iya samowa, domin yana da dabaru daban-daban da yake amfani da su wajen ganin an sami kowane irin abu ne, kamar yadda a tatsuniyar Gizo da Giwa, lokacin da wani malami yake neman hauren Giwa domin ya yi magani da shi, da aka rasa wanda zai samo, domin duk wanda aka yi wa magana sai ya ce ba zai iya ba, abin na da wuya, Gizo da jin labari ya zo ya ce shi zai samo, da ya tafi gida sai ya daka nakiya mai zaqi, ya tafi wajen Giwa da ita, da ya kai mata ta ci ta ji zaqi, sai ta roqe shi da ya kai ta inda yake samowa, sai kawai Gizo ya ja ta suka tafi wajen wani dutse mai faxi, inda ya sa Giwa ta shiga doka haqorinta a kai, da nufin za ta ji nakiya a bakinta turus, har sai da ya kai haqorinta ya balle, daga nan ya xauka ya tafi abinsa.

Baya ga nuna wayo a wajen Gizo akwai wasu halaye da yake da su, waxanda yake gudanar da harkokinsa da su, waxannan halaye kuwa wayonsa ne yakan sa shi yin su, da nufin za su taimake shi wajen kaiwa ga nasara a rayuwa, ire-iren halayen kuwa sun haxa da:

Son kai, Gizo yana nuna son kansa a fili don haka ya sa ba ya saurara ma kowa, duk wanda wani abu ya haxa shi da Gizo zai so ya ga ya qware shi, hakan ya sa ko lokacin da wani abu ya haxa shi da matarsa Qoqi, a tatsuniyar Gizo da Hankaki ya qi saurara mata, alal misali da Gizo ya je gidan Hankaki suka ba shi dabino sai abin da ya ga dama zai kawo ma Qoqi, amma a lokaci da ita ta je aka ba ta dabinon da ta kawo gida sai ya karve, shi zai raba sannan ya ba ta nata. Haka su ma Hankaki da suka taimaki Gizo suka xauke shi suka kai shi inda ake samo dabino a wata bishiya da ke tsakiyar teku, idan suka ga dabino za su cire sai ya ce shi ya riga su gani, ya hana su samun komai.

Haka kuma, Gizo yakan yi qarya a al'amuransa domin duk yadda abu yake da wuya, shi a wajensa mai sauqi ne, sannan kuma ba ya jin kunyar xaukar ma kowa alqawari ko da kuwa ba zai iya cikawa ba, kamar lokacin da Sarki ya nemi a tsinke masa vaure a gona amma duk wanda zai tsinke ba zai sha ba, shi kuma zai ba wanda ya yi auren 'yarsa tare da gararta. Duk wanda aka yi wa magana, sai ya ce shi ba zai iya ba, saboda sun san vauren ya yi kyau kuma ga qamshi yana yi. Gizo da ya ji labari ya zo ya ce shi zai iya amma da ya tashi tafiya gona sai ya xauki madubi da tsinken sakace da kuma jallon ruwansa, yana aiki yana shan vaure, idan ya ga mutane sai ya tsiri tofar da miyau wai shi ko warin vauren ba ya so, da ya gama ya xauko madubi da tsinken sakace ya ciccire waxanda suka maqale masa a haqori ya kurkure baki sannan ya dawo gida.

Wani batun kuma da za a iya tattaunawa a kan Gizo shi ne dolanci, wato yadda yakan nuna rashin wayonsa a tatsuniya wani lokaci, idan an lura da yadda Gizo yake yin wasu abubuwa za a ga akwai rashin hikima a ciki. Alal misali abin da ya faru a tsakanin Gizo da maciji Adabariya, lokacin da ya zo da sa yake neman wanda zai karva amma bayan

shekara xaya zai zo ya shiga cikinsa, Gizo ya karvi sa. Da lokacin da maciji Adabariya ya yi, zai zo ya shiga cikin Gizo, sai Gizo ya sami waje ya voye, sannan ya roqi matarsa Qoqi da ta rufa masa asiri kada ta bari a gan shi, Qoqi ta yarda. Da maciji Adabariya ya zo, Qoqi ta faha masa Gizo ba ya nan ya yi tafiya, amma da maciji Adabariya ya ci gaba da kaxa gangarsa, da dakin kixa ya tsuma Gizo, sai kawai ya yi tsalle daga inda ya voye ya faxo cikin fili, yana waqa, ya qaryata Qoqi ya nuna qarya take yi, shi bai je ko'ina ba, daga nan maciji Adabariya ya kama Gizo, ya nemi da ya cika masa alqawarin, Gizo ya kwanta maciji ya shiga cikinsa, daga nan Gizo ya rasa inda zai saka kansa, hankalinsa ya tashi, ido ya raina fata.

Wani abin da aka san Gizo da shi, shi ne kwaxayi, a wajen Gizo idan yana da buqatar wani abu idonsa rufewa yake yi, ba ya sauraron maganar kowa, kamar yadda ya qi sauraron maganar Sarki a tatsuniya Gizo da Damon Sarki, lokacin da Sarki ya kai damonsa bayan gari ya sa aka yi shela a kan cewa duk wanda ya ci damon Sarki zai mutu. Gizo da kwaxayin nama ya kama shi, ya je ya dinga yanko damon har sai da ya cinye shi, daga nan sai ciwon ajali ya kama Gizo aka kuma faha masa ba zai yi rai ba, tun da ya ci damon Sarki.

Idan aka yi batun ha'inci a wajen Gizo, bai xauki yin hakan a bakin komai ba, saboda yana da halaye da yawa da suke nuna rashin gaskiya a cikin harkokinsa, waxanda da su yake amfani don ya ga ya sami biyan buqatarsa. Gizo ya yarda da duk abin da zai faru idan har zai sami biyan buqata, saboda haka ya sa yake yin cuta ko yaudara ko zamba cikin aminci ko dai wani nau'i na ha'inci da za su kai shi ga samun abin da yake nema. Irin wannan halin ne Gizo ya nuna a lokacin da ya karvi bashin sa a wajen Mutuwa ya ce

da kaka zai biya, da lokacin biya ya yi, da Mutuwa ta zo karvan kuxinta Gizo ya ce sai ta je ta gayyato namun daji da na gida su zama shaida. Da Mutuwa ta tafi, kafin ta dawo sai Gizo ya shige rumbu ya faxa wa Qoqi idan Mutuwa da gayyarta sun zo ta faxa musu su shigo cikin gida, ya ce wanda zai karvi kuxi ya shigo yana cikin rumbu, da Mutuwa ta dawo da gayyarta Qoqi ta faxa musu abin da Gizo ya faxa mata, suka kuwa shiga. Sai Mutuwa ta nemi wanda zai shiga cikin rumbun ya fito mata da Gizo, sai Raqumi ya ce shi zai shiga tun da yana da dogon wuya, sai ya miqa wuya cikin rumbu, Gizo kuwa ya sa wuqa ya fille kan Raqumi, ya faxyo babu kai, sauran dabbobin kuwa, suka shiga tsere, garin fita gidan wasu suka babbanke juna suka mutu, shi kuwa ya fito ya tattara su ya sami nama da yawa ya ci ya ajiye wasu.

Bincike ya fahimci a cikin taurarin tatsuniyoyin Fulatanci babu qirqirarren halitta irin Gizo a matsayin tauraro, sai dai su ma suna da ire-iren nasu taurari da suke fitowa a matsarin nasu taurari waniqiqi a tatsuniya, kuma suna taka muhimmiyar rawa kamar sauran taurari waniqiqi.

4.2 Dila

Dila yana daga cikin manyan taurari da ake amfani da su a tatsuniya kuma shi tauraro waniqiqi ne a tatsuniyoyin Hausa, Edgar (1911) da Aliyu (1978) a cikin ayyukansu sun kawo wasu tatsuniyoyin Hausa da suke fito da wasu daga cikin ire-iren xabi'unsa a tatsuniya. Dila ma a tatsuniya yana da wayo, kuma wayonsa yakan sa shi aikata wasu halaye marasa kyau wani lokaci, amma yana yin hakan ne domin ganin ya kuvuta daga wajen waxanda za su iya cutar da shi, domin ya ga ya tsira da mutuncinsa. Alal misali:

Dila yakan yi ha'inci a rayuwa kuma ba ya ganin abin da yake yi a matsayin laifi, kuma yana yi ne da nufin ya sami tsira a rayuwa, haka kuma idan yana harkokinsa ba ya sauraran maganar kowa, kamar yadda ya kasance a tatsuniyar Dila da Kyanwa, saboda irin halin Dila, da kuma yadda yake gudanar da harkokinsa, yana zalintar sauran dabbobi, idan suna aiki ba ya taya su sai ma ya riqa yi musu dariya, kuma idan suka tara abincinsu ya je yana xiba, ba su sani ba. Da suka gaji da halinsa sai suka kai qararsa wajen Sarki Zaki don ya yi maganinsa. Da aka aika ya zo, ya ce ba zai zo ba, wai wa zai amsa kiran azzalimi. Haka lokacin da Zaki ya tura Kyanwa domin ta kira shi, sai Dila ya yi mata wayo ya ja ta cikin gida ya ba ta soyayyun tsuntsaye da madara ta ci ta qoshi. Sai ta saki jiki da shi, ya ja ta ya kai ta gidan wani maqocinsa, mai kiwon kaji ya kuma tura ta, inda aka sa tarko ya kama ta shi ko ya gudu yana dariya.

Dila a malamin dawa ne saboda yakan yi hukunci a tsakain dabbobi, ko mutane da dabbobi, ko mutane da dabbobi da dodanni a tatsuniya, sai dai a hukuncin nasa, ba a cika tsayawa ana bin kadin abin da ya faru ba, a ba mai gaskiya, gaskiyarsa ba, saboda irin nasa taka-tsantsan xin, alal misali a tatsuniyar Dodo da Matarsa da Mutum da Dila, a lokacin da Dodo ya kama Mutum, wai ya yi masa magana da mata, sai ga Dila ya zo, ya ga Dodo ya riqe Mutum, Dila ya tambayi abin da ya faru, sai Mutum ya faxe masa abin da ya haxa su, Dila da jin haka sai ya yi wasu maganganu cikin hikima, da Mutum ya fahimci abin da Dila yake nufi, ya tuna da wuqa a qugunsa ya fisgo ta ya buga wa Dodo ya farke masa ciki, Dodo ya faxi ya mutu.

Haka a wani hukunci da Dila ya yi, a tatsuniyar Dila da Namun daji, a lokacin da Kare ya faxi da tuwon manyan dawa, akushinsa ya fashe, sai Dila ya tambayi inda Kura take, aka

faxa masa tana can a hanya a kwance, sai ya ce ita ta harari Kare ya ji tsoro, ya faxi saboda haka ita ce za ta kawo jijiyarta a sa a magani sannan a ba sarki Zaki ya sa a baki sai ya kawo a xinke akushin. Da Kura ta kawo sau xaya aka sa a magani aka ba Zaki ya sa a baki ya kawo a xinke akushin, sai ya haxiye, aka ce ta qara kawowa da aka sake sawa magani aka ba Zaki ya sake haxiyewa, da aka ce ta sake kawowa a karo na uku sai Kura ta gudu, ta ce Dila so yake ya sa a halaka ta.

Har ila yau, bincike ya nuna cewa a cikin taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Fulatanci ba Dila, amma su ma suna da nasu ire-iren taurari waniqiqi a tatsuniya, sannan kuma suna da wayo ta yadda suke jan ragamar sauran taurarin a tatsuniya.

4.3 Kurege

Kurege yana daga cikin manyan taurari a tatsuniya, kuma tauraro waniqiqi ne a tatsuniyoyin Fulatanci, malamai irin su Alkali (1999) da Daudu (2007) a aikace-aikacensu sun kawo wasu tatsuniyoyi da suke nuna irin rawar da Kurege yake takawa a tatsuniyoyin Fulatanci.

Kurege yana taka-tsantsan a wajen tafiyar da harkokinsa a tatsuniya, wato idan wani abu ya faru kafin ya xauki mataki, sai ya san lallai yana da yadda zai kare kansa a kan abin da zai biyo baya, sannan yake xaukan mataki, kamar a tatsuniyar Biri da Kura da Kurege, a lokacin da Kurege ya nuna irin tasa hikimar ya kuvutar da Biri a hannun Kura, a lokacin da take neman halaka shi. Irin yadda abin ya faru shi ne, sai da Kurege ya gama

gina rami sannan ya yi wa Biri raxa, ya faxa masa cewa idan ya ambaci wasu kalmomi sau uku, ya hayewa saman bishiyar nan, haka kuwa aka yi, Kurege yana gama faxar kalmomin, Biri ya kama bishiya ya haye, Kura da ta bi Kurege, shi kuma ya shige rami ya bar ta a tsaye a bakin ramin.

Wani batu kuma da za a iya tattaunawa, wanda Kurega ya fito da shi a tatsuniya, ita ce wata sababbiyar al'ada da aka san Fulani da ita, Fulani mutane ne da aka sani da kunya, saboda haka ne ya sa ko kwatance za a yi, idan dai abin da ya shafi kunya ne, sai a riqa danganta shi da Fulani, irin wannan kunyar ce Kurege ya nuna a tatsuniyar Kura da Kurege da Biri, a lokacin da ya aro kaya a gidan surukansa suka je suna a gidan Akuya. Ashe da ma an gayyaci Kura da jama'arta, da zuwan su Kurege sai Kura da jama'arta suka faxa masu suka shasshaqe su, duk suka vata kayansu da kashi, da Kurege suka kuvuta da qyar ya dawo gida, saboda kunya aka rasa yadda za a yi mayar da kayan.

Haka kuma bincike ya gano Kurege yana daga cikin taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Fulatanci, kuma shi ma yana da irin nasa taka-tsantsan a wajen harkokinsa a tatsuniya, a yayin da binciken ya fahimci cewa a cikin taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Hausa ba Kurege, amma suna da nasu taurari waniqiqi kuma su ma suna amfani da wayo, kuma suna sarrafa wayon a matakai daban-daban don ganin sun kai ga buqatunsu a tatsuniya.

Kamanci Tsakanin Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci.

A wannan muhallin kuma binciken ya fito da kamannin da za a iya samu ne a tsakanin taurari waniqiqi a tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci domin a iya tantace, inda suka yi kama da juna, ko da yake masu hikimar magana kan ce “kama da wane, ba wane ba ne”.

4.4 Siffofin Tauraro Waniqiqi

Masana irin su Yahaya (1979) da Uthman (1996) da kuma Qaraye (2001) a cikin aikace-aikacensu sun yi bayani inda suke nunawa da cewa, tauraro waniqiqi a adabin baka irin na tatsuniya yana da wasu siffofi na musamman masu jan hankali. Irin siffofin da tauraro waniqiqi yake da su, su sukan sa a gane shi kuma su sukan yi masa jagoranci wajen jan ragama a labari. Misali akan same shi wani lokaci mai tsananin wayo, wani lokaci kuma dolanci ko kuma a same shi da kirki ko akasin haka, amma a duk yadda aka ga tauraro waniqiqi musamman a tatsuniya, a haka yake gwagwarmayar rayuwa kuma ya sami nasara a duk abin da ya sa a gaba.

4.5 Zomo

A cikin taurari waniqiqi a tatsuniyar Hausa akwai Zomo, kamar yadda masana irin su Cristina (b.k.w) da Hassan (2014) suka ambata. Zomo dangane da yanayinsa yana da rauni amma yana da hikima a wajen tafiyar da harkokinsa a tatsuniya. Idan aka dubi irin rawar da ya taka a tatsuniyar Zomo da Kura, a lokacin da Zomo ya tashi daga ciwo ga shi ba shi da abin da zai ci, sai ya yanke shawarar ya tafi ramin Kura, da ya je ya tarar da ‘ya’yan Kura, a cikin hikima ya faxa musu, shi a waje a aka haife shi, aka ce ya zo ya zauna tare da su. Haka ma da suka tambayi sunansa ya faxa musu ‘Muduka’. Duk lokacin

kuwa da Kura ta kawo abinci idan babban ya tambaye ta muduka, takan ce, 'ee', sai Zomo ya ce, shi aka ce a ba, sai ya amshe ya cinye shi kaxai. Haka kuma lokacin da Kura ta buqaci ganin Muduka (Zomo) a rami maimakon ya fito sai ya miqo kunnuwansa waje, Kura don haushi ta fizgo shi ta yi jifa da shi can da nisa, shi ko Zomo ya gudu abinsa.

Haka ma a taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Fulatanci akwai Zomo, kuma wasu daga cikin malamai sun yi rubuce-rubuce da dama a kan sa, musamman malamai irin su Alkali (1999) da Daudu (2007), sun fito da ire-iren rawar da Zomo yake takawa a cikin tatsuniyoyin Fulatanci, kuma shi ne tauraron da ba wanda ya kai shi a tatsuniyoyin Fulatanci, sannan kuma yana da dabaru da yake amfani da su don ganin ya sami biyan buqatunsa a rayuwa. Haka kuma idan aka cutar da shi ba ya qyalewa, a nan take yake xaukan mataki a kan duk wanda ya yi masa ba daidai ba, alal misali idan aka dubi abin da ya faru da shi a tatsuniyar xan-zomo da Kura, a lokacin da Kura ta zo ta ga yana lilo ta qwace, ta hana shi hawa, da ya ga ba yadda zai yi da ita, sai ya hau itaciyar da ya xaura lilon ya kwance igiyar da ya xaura, Kura ta yi qasa ta auka cikin rijiyar. Haka lokacin da Biri ya kai qarar Kura a kotu, saboda ta zalince shi, ga shi dama Zomo ne alqali a kotun, saboda haka sai, bai yi wata-wata ba, ya ba Biri shawarar ya gudu ya haye bishiya ya rabu da ita, shi ma ya yi ta kansa.

4.6 Wayo

Masu hikimar magana suna cewa, wayon a ci, kan sa a kori kare daga gindin xinya, mai wayo a har kullum yana amfani da shi ne a mata kai daban-daban da nufin ya ga ya amfana da wani abu shi kaxai, a saboda haka wanda yake son nuna wayonsa, akan same

shi da wasu halaye marasa kyau, kamar son kai, wani lokaci a same shi da cuta ko yaudara ko dai wani nau'i na ha'inci wanda wayo ne yake sa shi aikata su. Don haka a nan bincike ya fito da kamannin ne na taurari waniqiqi amma ta yadda suke amfani da wayonsu don ganin sun kai ga duk wani abu da suke nema a rayuwa.

Gizo

A tatsuniya Gizo yana da wayo kuma yana amfani da shi don ganin ya sami biyan buqatarsa, sannan kuma idan buqatarsa ta taso ba ya damuwa da duk abin da zai faru, kamar lokacin da Gizo ya buqaci cin nama, a tatsuniyar Gizo da Namun daji, sai ya haxa namun daji da na gida faha suka karkashe juna, shi ko ya sami nama da yawa, ya ci ya ajiye sauran abinsa.

Zomo

Haka kuma a tatsuniyar Hausa Zomo yana da wayo kuma yakan yi amfani da shi ya sami biyan buqatarsa, misali irin hikimar da Zomo ya gwada a lokacin da ya je ramin Kura ya tarar da 'ya'yanta kuma ya zauna da su tsawon zamani, kuma ma duk idan Kura ta kawo ma 'ya'yanta abinci sai Zomo ya ce shi aka ce a ba, don haka ya karve ya cinye, Zomo ya yi qiba abinsa, su kuwa 'ya'yan Kura duk suka rarrame. Haka lokacin da Kura ta zo ta ga 'ya'yanta, sai ta ga duk sun rame, ta tambaye su dalili, suka ce mata ba ke ba ce duk lokacin da kika kawo mana abinci sai ki ce a ba Muduka, ta ce wane ne Muduka, babban ya ce yana nan a cikin rami, Kura ta ce ya fito ta gan shi, sai Zomo ya miqo kunnuwansa waje, Kura don haushi ta fizgo shi ta yi jifa da shi can da nisa, shi ko sai ya yi ta kansa, ya gudu.

Haka ma a tatsuniyar Fulatanci Zomo yana da wayo kuma yana amfani da shi don ya ga ya sami abin da yake nema, ba tare da ya sami wata matsala ba, kamar lokacin da Zomo ya nemi Boka ya qara masa wayon zaman duniya, Boka ya ga duk wayon da Zomo yake da shi, wane wayo kuma yake nema, don haka Boka ya shiga sa Zomo wasu abubuwa da za su iya halaka shi, amma saboda yana da wayo duk abin da aka sa shi, sai ya sa hikima sannan zai yi shi kuma ba ya samun wata matsala. Misali da Boka ya sa Zomo ya kawo nonon Vauna, kuma ga shi ba ta qaunar wani abu ya kusance ta, Zomo da ya ga haka, sai ya tafi inda Vauna take ya sami wasu qananan dabbobi yana wasa da su, da Vauna ta zo, sai Zomo ya nemi da su yi wasa, maimakon su yi wasan ya sa ta gabza wa bishiya karo, qahonta ya maqale, sannan ya sake yi mata wata hikimar ya ce, ta bari a tatsi nononta a shafa a inda qaho ya maqale yana jin za su fita. Da ya tatsi nonon sai ya yi tafiyarsa ya bar ta.

Dila

Dila yana da wayo kuma wayonsa ya sa shi ya zama mai taka-tsantsan a kan abubuwan da suke faruwa. Don haka ko a tatsuniyar Zaki da Dila a lokacin da Zaki ya fara kashe tsoffafin dabbobi a dawa, cikin hikima ya san yadda ya yi, ya kwashe duk wani abin da yake da shi har da xansa suka voye, kafin daga baya da Zaki ya buqaci a taimake shi, a lokacin da maciji ya shiga cikinsa, Dila ya zo ya gwada hikima ya fitar masa da shi daga ciki, sannan nan ya ba su dama suka zama masu 'yanci suka riqa rayuwa kamar kowa.

Kurege

Kurege ma ya nuna shi mai wayo ne domin a tatsunniyar Biri da Kura da Kurege, ya nuna wayonsa don idan da bai yi hikima ya gina rami ba, a lokacin da ya ba Biri shawarar ya

haye saman bishiya, da shi Kura za ta kama ta cinye, saboda haka wayonsa ya sa ya kuvutar da Biri a hannu Kura sannan kuma shi ma bai halaka ba.

4.7 Ha'inci

Wannan muhallin binciken an fito da kamannin da za iya samu ne ta nau'in ha'inci a tsakanin taurari waniqiqi a tatsuniya. A wajen taurari waniqiqi, ba su xauki yin ha'inci a bakin komai ba, kuma suna ganin aikata hakan ne zai samar musu da duk wani yanayi da suke nema ko wasu biyan buqatunsu, wato shi ha'inci wani nau'i ne na zalinci kuma akwai nau'o'insa daban-daban a rayuwa, domin taurari waniqiqi wani lokaci a qoqarinsu na su nuna wayo yake haifar musu da duk wani nau'i na cuta ko kuma dangoginsa. Alal misali

Gizo

Gizo ya san hanyoyin ha'inci daban-daban kuma yana aikatawa da nufin ya sami abin da ransa ke da buqata ne, haka kuma duk abin da zai faru ba ya damunsa, irin haka ma ya faru a tsakanin Gizo da Mutuwa, a lokacin da ya ci bashin sa a wajen Mutuwa, a lokacin da ta zo amsan biyan bashinta, Gizo ya qi biyanta, sannan ma ya sa ta gayyato masa namun daji da na gida don su zama shaida zai biya ta bashinta, amma da suka zo Gizo ya yi sanadin da yawa daga cikinsu suka halaka.

Zomo

A tatsuniyoyin Hausa Zomo yana yin ha'inci kuma yana yi ne kawai don ya ga ya cutar da wani, sai hankalinsa ya kwanta, misali a tatsuniyar Zomo da Damo, a lakacin da Damo ya nemi shawara a wajen Zomo, ya faha masa abin da yake ma doyarsa idan ya shuka take yin manya-manyu, maimakon Zomo ya ba shi shawarar da ta dace, sai ya sa shi ya dafa irin doyar gaba xaya sannan ya je ya shuka, ko da Damo ya shuka doyar gaba xaya duk ta ruve, ya yi hasara.

Haka ma a tatsuniyoyin Fulatanci, ha'incin da Zomo ya yi ya bayyana qarara, a tatsuniyar Zomo da Boka, Zomo ya ha'inci wasu dabbobi, a inda sai sun amince masa sannan ya sa su yi wani abu na cutarwa, kamar abin da ya faru a tsakaninsa da Vauna ya sa ta gabza wa bishiya karo, sannan ya biyo ta bayanta ya tatsi nono ya tafi, haka kuma ya ja Zaki ya kai shi cikin qaya ta sossoke shi sannan ya zo ya tsittsigi gashin bindinsa, wani abu kuma da Zomo ya yi na ha'inci shi ne inda ya sa Giwa ta balle haqorinta don ya samu ya kai wa Boka kamar yadda aka sa shi.

Dila

Dila ma a wajen wani hukuncin da ya yi a tsakanin Dodo da Mutum a tatsuniyar Dodo da Matarsa da Mutum da Dila, a inda Dila ya zo ya ga Dodo ya riqe Mutum maimakon a lokacin da Dila ya zo kafin ya yi hukunci, ya bi diddigi domin ya san irin hukunci da ya kamata ya yi, sai ya nuna son zuciya, ya sa Mutum ya farke wa Dodo ciki ya kashe shi.

4.8 Kammalawa

Wannan babin ya duba kamanci da kuma bambanci a tsakanin taurari waniqiqi a tatsuniya ne, wato an nazarci irin alaƙar da take a tsakanin taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Hausa da na Fulatanci. Idan aka lura za a ga wayo shi ne babbar hajar, da taurarin suke tallata kansu ga kowa, musamman idan aka dubi inda aka yi nazarin kamanninsu, sai kuma inda binciken ya nazarci bambance-bambancen taurari waniqiqi a tatsuniya.

Babi Na Biyar

Taqaitawa da Kammalawa da Shawarwari

5.0 Gabatarwa

Wannan babin, wato babi na biyar, a nan ne aka naxe aikin baki xayansa, inda aka sami taqaitawa da kuma kammalawa aka fito da sakamakon binciken, sai kuma shawarwari da binciken ya samar. Wannan bincike kwatancin taurari waniqiqi ne a tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci, a taqaice dai aikin ya bibiyi taurari waniqiqi ne da kuma ire-iren halaye ko xabi'unsu a tatsuniya.

5.1 Taqaitawa

A taqaice wannan bincike ya gudana ne a babi-babi daga na xaya zuwa na biyar, inda a babi na farko ya qunshi wasu abubuwa da aikin ya dogara a kansu waxanda suka haxa da, dalilin bincike da manufar gudanar da bincike da kuma muhimmancin bincike. Sannan kuma daga bisani an bayyana farfajiyar binciken, wato iyakacin abin da binciken ya tavo, sai kuma aka tattauna hasashen bincike, sannan kuma aka daddale ire-iren hanyoyin da binciken ya bi don ganin ya kammalu cikin nasara.

Babi na biyu, kuwa ya qunshi waiwayen ayyukan da suka gabata ne, a inda ya dubi ayyuka mabambanta da suke da alaqa da bincike, domin ganin aikin ya sami madafa

ingantacciya, hakan shi ya sa aka nutsa cikin bincike wanda har ya kai ga aka duba wasu muhimman batutuwa masu alaqa da wannan binciken, sannan kuma binciken ya kai ga binciko ire-iren wasu taurari da dama da ake samu a wasu yankunan al'ummomi na duniya.

A babi na uku kuwa, binciken ya yi qoqarin shiga cikin tatsuniyoyin harsunan da ake wannan nazari ne, wato Hausa da kuma Fulatani, ya nazarci ire-iren rawa da taurari waniqiqi suke takawa a tatsuniyoyin ne, wato babin ya fito da halaye ko xabi'un taurari waniqiqi a tatsuniya. Halaye ko xabi'un taurari waniqiqi a tatsuniya sun kasance suna daga cikin mizanin da binciken ya yi amfani da su wajen tantance taurarin a tatsuniya.

Babi na huxu kuwa ya qunshi bayani ne a kan kwatancin taurari waniqiqi a tatsuniya, inda aka fito da kamanci da kuma bambancinsu. A nan an dubi taurarin ne da irin rawar da kowannensu yake takawa a tatsuniya sannan a gwama su, aka fito da inda suka yi kama ko kuma suka bambanta.

Amma a babi na biyar kuwa, a nan ne aka naxe aikin baki xaya, sannan kuma aka bayyana sakamakon da binciken ya samar, sai shawarwari da binciken ya bayar waxanda za su qara taimaka wa hanyar ilimi, musamman ga ma'abota bincike.

5.2 Kammalawa

Wannan bincike mai suna "Kwatancin Taurari Waniqiqi a Tatsuniyar Hausa da ta Fulatanci", binciken ya yi amfani da wasu hanyoyin bincike daban-daban, musammam 'Ra'i morau' da yake qoqarin bayanin yadda ake daddalewa a tsakanin abubuwa da

nufin fito da kamanci da kuma bambanci, hakan ya sa binciken ya gano wasu abubuwa a tsakanin taurari waniqiqi da suka haxa da:

A taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Hausa akwai Gizo, a yayin da binciken ya gano cewa a cikin taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Fulatanci ba qirqirarren halitta irin Gizo. Sai dai Gizo a tatsuniyoyin Hausa, tsananin wayonsa yake sa shi yin wasu abubuwa da suka shafi ha'inci, waxanda suka haxa da, nuna son kai ko yaudara ko qarya ko cin amana, haka kuma wani lokaci wayonsa yakan koma rashin wayo, domin akan same shi da wasu abubuwa na dolanci a tatsuniya.

Har ila yau, a cikin taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Hausa ana samun Dila amma a taurari waniqiqi da akan samu a tatsuniyoyin Fulatanci ba Dila a matsayin tauraro waniqiqi. Sai dai Dila a tatsuniyoyin Hausa yana da wayo wanda da wannan wayon ne, ya sa ake xaukarsa a matsayin malami a tatsuniya har ma yake iya yin hukunci a tsakanin taurarin tatsuniya.

Haka kuma bincike ya gano ana samun Kurege a cikin taurari waniqiqi a tatsuniyoyin Fulatanci, a yayin da a tatsuniyoyin Hausa babu Kurege a matsayin tauraro waniqiqi. Sannan kuma Kurege yana da wayo ko taka-tsantsan wanda da hakan yake kare kansa a wajen waxanda za su iya cutar da shi a tatsuniya.

Bincike ya gano a yayin da ake da Zomo a matsayin tauraro waniqiqi a tatsuniyoyin Hausa, haka kuma ma ake da shi a matsayin tauraro waniqiqi a tatsuniyoyin Fulatanci, sannan Zomo yana da wayo, wani lokaci wayonsa yana sa shi aikata wasu abubuwa marasa kyau, irin su ha'inci da makamantansu.

Har ila yau, bincike ya gano taurari waniqiqi a tatsuniya wayonsu ne, suke sarrarfa shi a mataakai daban-daban don ganin sun sami biyan buqatarsu. Haka kuma tsananin wayonsu, wani lokaci yake jan su, su riqa aikata wasu abubuwa da suke zama abin cutarwa, a kan sauran taurarin a tatsuniya.

5.3 Shawarwari

A fage na shawarwari lallai ko shakka babu wannan binciken an samar da wasu muhimman bayanai da za su taimaka wa al'umma.

Wannan bincike na qalubalantan al'umma musamman a irin wannan zamani da ilimi ya yawaita, a da lokacin da ilimin bai yawaita ba, al'umma sun riqa amfani da tatsuniya musamman ta kallon wasu halayen taurari, suka riqa koyar da 'ya'yansu kuma aka sami nagartaciyar al'umma, savanin yanzu. Saboda haka ya kamata waxannan halaye na taurari a tatsuniya su zama darasi ga al'umma.

Idan kuma, aka dubi halaye na taurari a tatsuniya za a ga cike suke da wasu fasahohi, don haka wannan bincike na kira ga waxanda abin ya shafa musamman iyaye da hukumomi, da a yi qoqarin sanya tatsuniya da wasu labarai na da, su zama manhaja ta musamman a qananan makarantu na firamare da sakandare.

Sakamakon faxaxa bincike da aka yi, ya sa an gano har yanzu qasashe da suka ci gaba a duniya, suna alfahari da tatsuniyoyi da wasu labarai na da, musamman yadda suka duqufa wajen nazarin taurari a tatsuniya, wannan ya nuna akwai xumbin ilimi da za a iya amfana da su a tatsuniya musamman na taurari waniqiqi.

Saboda haka wannan bincike ma da aka yi kamar tozali ne aka sa ma ayyukan da aka yi masu alaqa da wannan binciken, don haka har yanzu qofa a buxe take.

Tatsuniya tana daga cikin manyan rukunin adabin baka na habarce, wadda aka qirquire ta, a tsawon zamani, amma a har kullum xabi'un taurari a tatsuniya suna da buqatar a ci gaba da bayyana su ga al'umma, saboda yadda suke kwaikwayon wasu halaye na jama'a.

Manazarta:

Abarry, A. (2008). Social and ethical Values of Story-telling among the Berom of Plateau State. In G.G. Darah (ed.), *Radical Essays on Nigerian Literatures*. Abraka: Department of English and Literary Studies, Delta State University, Mathouse Press Limited.

Abdurrahman, M. (2006). Nazari a kan Sababbin Qagaggun Labarun Almara na Hausa. Kundi Neman Digiri Na Farko. Zariya: Sashen Harsunan Nijeriya Da na Afirika, Jami'ar Ahmadu Bello.

Abdurrahman, M.S. (1983). Nazari a kan Tatsuniyoyin Hausa da na Nupanci. Kundi Neman Digiri na Farko. Sakkwato: Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.

Abraham, R.C. (1977). *Dictionary of the Hausa Language*. London: Hodder and Stoughton.

Adamu, J.S. (2010). Hikayar Mafari da Ire-irenta a Al'ummar Hausawa. Kano: Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero.

Ahmad, R. (2010). Kwatancin Tatsuniyar Hausawa da ta Fulani. Kundi Neman Digiri Na Farko. Zariya: Sashen Harsuna Da Al'adun Afirka, Jami'ar Ahmadu Bello.

Ahmad, S.B. (1997). *Narrator as Interpreter: Stability and Variation in Hausa Tales*. Rudiger Koppe Verlag Koln.

Ahura, T. (2008). Egalitarian Ethos in Tiv Folktales. In G.G. Darah (ed.), *Radical Essays on Nigerian Literatures*. Abraka: Department of English and Literary Studies, Delta State University, Malthouse Press Limited.

Alhassan, H. da wasu (1982). *Zaman Hausawa* (Bugu na biyu). Lagos: Islamic Publication Bureau.

Aliyu A. H. (1978). *Abokin Hira 1*. Zaria: Northern Nigerian Publishing Company.

Alkali, R.A. (1999). *Taalee Taali xi Bojel Mawve Yoyre*. Kaduna: Informat Publishers.

Amin, N. (2010). Littattafan Tatsuniyoyi Na Hausa Na Frank Edger, Muhimmancinsa Wajen Adana Al'adun Hausawa. A cikin *Dundaye* No, 3, Vol 1. Sakkwato: Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.

Aminu, M. (1977). *Tatsuniyoyi Dominku*. Kano: Mainasara Publisher.

Awogbade, M.O. (1983). *Fulani Pastoralism, Jos Case Study*, Centre for Social and Economic Research. Zaria: A.B.U Press Ltd.

Bagari, D.M. (1972). Dangantakar Hausa da Harsunan Afirka. A cikin Muhd, (ed.), *Harsunan Nijeriya* Vol ii. Kano: CSNL, Abdullahi Bayero College, Ahmadu Bello University.

Balarabe, H. (2001). The Relevance of Teaching Folk-Narrative (Tatsuniya) In Modern Hausa Society. In Faki, A.U. (ed.), *Huda-Huda*, No. 1, Vol. i. Kano: Federal College of Education.

Baro, T.J. (2003). Nazarin Tatsuniya, Kundi Neman Digiri na Farko. Zaria: Sashen Harsunan Nijeriya Da na Afirka, Jami'ar Ahmadu Bello.

Bello, M. (2004). Jigogin Gargaxi a Cikin Tatsuniyoyin Hausa. Kundi Neman Digiri na Farko. Sakkwato: Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.

Bargery, G.P. (1934). *A Hausa-English Dictionary and English-Hausa Vocabulary*. London: Oxford University Press.

Bichi, A.Y. (1995). Hausa Folkgenres. In Rufa'l, et al (ed.), *Harsunan Nijeriya*, vol xvii, CSNL. Kano: Bayero University.

Bichi, A.Y. (1979). Cultural Reflection in Hausa Folklore. In Yahaya, I.Y. (ed.), *Harsunan Nijeriya*, Vol. ix, CSNL. Kano: Bayero University.

Bichi, A.Y. (2002/2003). A Brief History of Hausa Folklore Scholarship. In Bichi, A.Y. (ed.), *Harsunan Nijeriya*, Vol. xx, CSNL. Kano: Bayero University.

Bichi, A.Y. (2008). The Type and Motif-Index of Hausa Folktale. In Bichi, A.Y. (ed.), *Harsunan Nijeriya*, Vol. xxi, CSNL. Kano: Bayero University.

Bichi, A.Y. (1978). An Annotated Collection of Hausa Folktales. Unpublished M.A. Thesis. Indiana University.

Vavura, H.S. (2008). Ceto Gizo Daga Gizo-Gizon Al'adun Duniya. A cikin *Studies Africanistici*, Series Ciado-Sudanese 3. Kano: Bayero University.

Vavura S.A. (1997). The Position of Tales and Tele-Talleing. In Hausa Society, Hausa Language, Literature and Culture. The Fifth International Conference Proceeding CSNL. Kano: Bayero University.

Vavura, A.S. (1981). Structure, Meaning and Culture Reflection in Oral Narrative A Case Study of Hausa Tatsuniya. Unpublished M.A. Thesis. Kano: Bayero University.

Chamo, Y.I. (2008). Mataki da Hanyoyin Nazarin Tatsuniya. A cikin Gusau, S.M. (ed.), *Algaita* No.5 vol. i. Journal of Current Research in Hausa Studies. Kano: Jami'ar Bayero.

Chanthyda, C. (2004). An Analysis of the Trickster Archetype as Represented by Rabbit Character in Khmer Folktales. Unpublished M.A. Thesis. Cambodia: Royal University of Phnom Penh.

CNHN (2006). *Qamusun Hausa* Jami'ar Bayero. Kano: Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya.

CSNL (1981). *Rayuwar Hausa*. Lagos: Thomas Nelson Nigerian Limited.

CSNL (n.d). *Studies in Fulfulde Language, Literature and Culture*, In Isa Alkali Abba et al (ed.), Kano: Bayero University.

Dasyiva, A.O. (1996). Toward a New Theory of Classification of the African Trickster Hero. In *the African Journal of Language, Literature and Criticism*, No. 1, Vol. i. Kano: Bayero University.

Daudu, G.K. da Liman, A. (2010). *Kumbo Mooreyel Jawle*. Kano: Yahuza General Interprises Printed.

Daudu, G.K. (2007). *Taale-Taale*. Kano: Gidan Dabino International Printer.

Dazong, Z.K. (1987). The Nature and Significance of Folktales among Dhuyan (HAM) People. Unpublished M.A. Thesis. Zaria: Department of English, Ahmadu Bello University.

Xangambo, A. (1978). Dangantakar Labarun Gargajiya da Al'umma, First International Conference on Hausa Language, Literature and Culture. Kano: Bayero University.

Xangambo, A. (1984). *Rabe-raben Adabin Hausa da Muhimmancinsa ga Rayuwar Hausawa*. Kano: Triumph Publication Company.

Xangambo, A. (2008). *Rabe-Raben Adabin Hausa (Sabon Tasri)*. Zaria: Amana Publishers Limited.

Edgar, F. (1911). *Littafin Tatsuniyoyin Hausa Littafi na Biyu*. London: Frank Cass.

Fatima, Y. (2002). *Tatsuniya: The Art of Story Telling in the Hausa Society*. B.A in Literature. Zaria: Department of English, A.B.U.

Finnegan, R. (1970). *Oral Literature in Africa*. London: Oxford University.

Foster, E.M. (1983). *Aspects of the Novel*. New York.

Furniss, G. (1996). *Prose, Poetry and Popular Culture in Hausa*. London: Edingburg University Press.

Garba, S.A. (2013). *Media and Folklore: Hausa Folktale on the Radio*. Kano: Bayero University. (Paper Presented at International Conference Kano).

Galadanci, M.K.M. da Wasu (1993). *Hausa Don Qananan Makarantun Sakandare*, littafi Na 3. Lagos: Animo Press.

Gusau, S.M. (1986). *Tatsuniya: Sigoginta da Muhimmancinta a Adabin Baka na Hausa*. Sakkwato: Kwalejin Ilimi, Maru. (Muqala wadda ba a buga ba).

Gusau, S.M. (2000). *Tatsuniya a Rubuce: Nazarin Sigogi da Hikimomi da Tasirin Tatsuniya*, Kano: Gidan Dabino.

Gusau, S.M. (2006). *Tatsuniya (Gatana): Sigoginta da Hikimominta*. A cikin Gusau, S.M. (ed.), *Algaita* No.4, vol. 1. Kano: Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero.

Hassan, S. (2014). Trickster in Folktales: a Comparative Analysis between Hausa Bura/Babur. Kano: Bayero University, (Paper Presented at Kano).

Hayward, W. F. (n.d). Folklore: Trickster Stories Across Time-From African Ancestors to African American Rappers. John Bartram High School.

Junaidu, I. da 'Yar'aduwa, T.M. (2007). *Harshe Da Adabin Hausa A Kammale*. Ibadan: Spectrum Book Limited.

Qaraye, M. (1979). Structural Characteristic of the Gizo in Hausa Folktales, Unpublished M.A. Thesis. University of Khartoum.

Qaraye, M. (1982). The Structural Study of African Oral Narrative: Evidence from Hausa. In Yahaya, I.Y. (ed.), *Harsunan Nijeriya*, xii, CSNL. Kano, Bayero University.

Qaraye, M. (1997). Trends and Issues in Development Theories and the Place of Folklore in National Development. In Rufa'i, A. (ed.), *Harsunan Nijeriya xviii* CSNL. Kano: Bayero University.

Qaraye, M. (2001). Gizo: A Structural Approach to the Interpretation of the Trickster in Hausa Folktales. In Bichi, A.Y. (ed.), *Harsunan Nijeriya, xix*, CSNL. Kano: Bayero University.

Qaraye, M. (n.d). The Trickster in Folklore and Folklore Scholarship. Kano: Bayero University (Paper Presented at Kano).

Labaran, S.M. (2005). Waqoqin Cikin Tatsuniya: Nazari Kan Muhallan Da Masu Rera Kundin Nemasn Digiri Na Farko. Sakkwato: Sashen Koyar Da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.

Mukhtar, I. (2002). *Jagoran Nazarin Qagaggun Labarai (Tsari na Biyu)*. Kano: Benchmark Publisher Ltd.

Muhammad, M.S.C. (2008.) Hauka A Idon Bahaushe Unpublished M.A Thesis. Sakkwato: Sashen Koyar Da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usman Xanfodiyo.

N.I.N.L, (2011). *Basic Linguistics for Nigerian Languages*, Ore, Yusuf (ed.). Aba: Shebiotimo Publications.

Nasir, I. (2009). *Gabatar Da Katun Na Hausa a Kan Tatsuniyar Gizo da Vaure*, Unpublished M.A. Thesis. Kano: Sashen Koyar Da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero.

NNPC (1968). *Labaru Na Da Da Na Yanzu*. Zariya: Northern Nigerian Publishing Company.

Pinto, C.F. (n.d). *The Animal Trickster-An Essential Character in African Tales*. Portugal: School of Education-Polytechnic Institute.

Rattray, R.S. (1969). *Hausa Folk-lore, Customs, Proverbs*, etc. Vol.1, & II. London: Oxford University Press.

Rufa'i, A. (1982). *Huce Haushin Talaka Kan Basarake Misalai Daga Wasu Tatsuniyoyi*. A cikin Yahaya, I.Y. (ed.), *Harsunan Nijeriya*, xii, CSNL. Kano: Bayero University.

Serekoane, B.B. (1996). *Trick, Trickster Characters and Trickster Tales in Tswana Folktales*, Unpublished M.A. Degree Rand Afrikaans University.

S.N.E.R.D.C and H.S.A.N, (1990). *Hausa Metalanguage* D. Muhammed (ed.), vol. i. Ibadan: University Press.

Shimizu, K. and Agabi, B.A (1975). Jukun Oral Literature: An Introduction and a Tale. In Yahaya, I.Y. (ed.), *Harsunan Nijeriya VoL.v*, CSNL. Kano: Bayero University College.

Skinner, A.N. (1980). *An Anthology of Hausa Literature*. Zaria: Northern Nigerian Publishing Company.

Smith, J. (2005). African and Native American Trickster Folktales. Yahoo Contributor Network.

Umar, A. (2010). Kwatanta Salon Rubuce-Rubucen Marigayi Farfesa Ibrahim Yaro Da Na Farfesa Abdulqadir Xangambo. Kano: Sashen Koyar Da Harsunan Nijeriya, Bayero. Yahaya Jami'ar

Umar, M.B. (1987). *Dangantakar Adabin Baka da Al'adun Gargajiya*. Kano: Triumph, Tofa Commercial Press.

Usman A K. (2014). Symbol of Entertainment and Education: Appraising the Binary Function of Gizo, the Trickster in Selected Hausa Folktales. Kano: Bayero University. (Paper Presented at Kano).

Usman, A.S. (2000). Women in Hausa Folktales. In Bunza A.M. (ed.), *Hausa Studies* vol. II No. 2. Sokoto: Usman Danfodiyo University.

Usman, B. (2005). *Taskar Tatsuniyoyi, Littafi Na (1-6)*. Kano: Gidan Dabino Publisher.

Usman, H. (2002). *Tatsuniya a Matsayin Tubalin Wasan Kwaikwayo: Nazari Kan Wasannin Kwaikwayon Hausawa, Kundin Neman Digiri Na Farko*. Zariya: Sashen Harsunan Nijeriya Da na Afirika, Jami'ar Ahmadu Bello.

Uthman, A. N. (1996). Representation of the Status and Role of Women in Hausa Folktales, Unpublished M.A. Thesis. Zaria: Department of English, A.B.U.

Wushishi, B.J. (1998). *Adabin Baka: Sigoginsa Da Hikimominsa*, Unpublished M.A Thesis. Kano: Sashen Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero.

Yahaya, I.Y. (1971). *Tatsuniyoyi da Wasanni Na (1-6)*. Zariya: Oxford University, Press.

Yahaya, I.Y. (1972). The Style and Content of a Hausa Tale. In Muhd (ed.), *Harsunan Nijeriya*, Vol. ii, CSNL. Kano: Abdullahi Bayero College, Ahmadu Bello University.

Yahaya, I.Y. (1974). *Labaru Gargajiya Na (1-2)*. Ibadan: University Press.

Yahaya, I.Y. (1979). Hausa Folklore as an Educational Tool. In Yahaya I.Y. (ed.), *Harsunan Nijeriya* No. ix, CSNL. Kano: Jami'ar Bayero.

Yahaya, I.Y. (1979). Oral Art and the Sociolization Process: A Socio-Folklore Perspective of Initiation from Childhood to Adult Hausa Community Life Ph.D Thesis, Vol. 1. Zaria: Ahmadu Bello University.

Yahaya, I.Y. (1991). *Nazarin Tsari Da Hikimomin Kacici-kacicin Hausa*. A cikin *Harsunan Nijeriya* Vol. xv, CSNL. Kano: Bayero University.

Yahaya, I.Y. da Wasu (2001). *Darusan Hausa 1*. Ibadan: University Press.

Yahaya, I.Y. da Xangambo, A. (1986). *Jagoran Nazarin Hausa*. Zariya: Northern Nigerian Publishing Company.

Yankah, K. (1983). *The Akan Trickster Cycle: Myth or Folktale*. Indiana University.

Zarruq R.M. da Wasu (1986). *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa*. Ibadan: University Press.

E-references

www.sociology.about.com

www.princeton.edu-achane/tmve/wik

www.nyu.edu/./functionalism.html

Rataye

Jerin Tatsuniyoyi a Hausa

Tatsuniyar Gizo ga Hankaki

Ga ta nan ga ta nan ku

Gizo ne dai da shi da matarsa Qoqi suka maqwabci wasu hakaki masu zuwa xiban dabino na daf da gefen wani kogi a can wani daji.

Sai ran nan Gizo ya je gidan hankaki xebo wuta. Da ya je sai ya taras da hankaka da matarsa sun xebo dabinu nunannu don su ci, da kuma xanye wanda za su nuka don gaba.

Bayan sun gaisa, sai Gizo ya ce, “Don Allah na zo ne a sam mini ‘yar wuta.”

Bayan sun ba shi, har ya tafi, sai ya dawo ya ce da su, “Na tafi. Sai an jima.” Har dai suka ce da shi, “Gizo, zo mana ka karvi xan dabino.”

Sai y a ce, “To.”

Sai suka ba shi guda huxu. Ya tafi. Kafin ya isa gida sai ya cinye guda uku ya kai wa Qoqi guda xaya.

Sai ya kashe wutar ya koma wajen hankakin ya ce, “Ai wutar ta qi kamawa.”

Sai suka ba shi wutar, suka qara ba shi dabino guda uku.

Da ya tafi sai ya cinye guda biyu a kan hanya, ya ce a zuciyarsa “Mn, bari dai ka gani wannan ‘yar banzar rabi zan kai mata.”

Sai ya ci rabi ya kai mata rabi.

Gizo ya ji daxin dabino sai ya kuma kashe wutar ya ce da Qoqi, “To Qoqi, yanzu fa ke ce za ki ki xauko wutar nan. Ni na gaji.”

Sai ta ce, “To.”

Qoqi ta je gidan hankaki. Suka gaisa sannan ta ce da su, “Don Allah kada ku gaji. Wuta za ku ba mu. Waccen da Gizo ya xiba ta mutu.”

Shi ke nan, sai suka ba ta wuta. Suka ce, “Ga xan dabino guda biyu kya tava.”

Ta ce, “To, madalla.”

Sai ta zo gida ta ce da Gizo, “Ga wutar.”

Sai ya ce, “Ke don Allah ni ba ta wuta nake ba. Mu ga abin da suka baki?”

Sai ta nuna masa dabino. Ya karve xaya ya bar ta da xaya. Sai suka cinye.

Sai Gizo ya kuma kashe wutar, ya ce, “Koma Qoqi ke kika san irin dabararku ta mata. Ki ce wutar da suka bayar ta mutu. Amma ki lallava ki kawo mana wannan wutar gida don in ta mutu ba za a sake koma musu ba.”

Qoqi ta je ta yi sallama gidan hankakin. Ta ce, “Don Allah ku sam mana wuta. Waccan da kuka bayar ta mutu.”

Suka zuba mata wuta. Da za ta fito, suka kawo dabino guda xaya suka ba ta. Ta kai wa Gizo dabinon. Ya karve ya raba biyu ya ba ta rabi. Suka cinye.

Shi ke nan. Sai Gizo ya ce, “Kai bari in je in tambayo su ina suke samo dabinon.”

Sai ya je ya yi wa hankaki sallama. Da suka ji muryarsa sai suka ce, “Kai Gizo, ba wuta. Mu ma ta wajenmu ta mutu.”

Sai ya ce, “Ai ni ba maganar wuta ce ta kawo ni ba. Na zo ne in roke ku. Don Allah ina kuke samo dabinon nan ne?”

Sai suka ce, “Ai wurin da nisa Gizo. In ba tare da mu ba ba za ka iya zuwa ba.”

Ya ce, “To don Allah yausha za ku?”

Suka ce, “To ka zo gobe.”

Ya ce, “To Allah ya kai mu.”

Sai ya tafi gida ya kwanta ya kasa barci saboda ya qagara gari ya waye.

Sai ya tashi yana kiran sallar asuba ba ta yi ba. Yana gama kiran sallar ya haxa wuta ta kama bal bal, ta haske garin, ya ruga wajen hankaki ya ce, da su, “Ku tashi, kun ji ana kiran salla gairi ya waye. Kun gani garin yana haske.”

Shi ke nan. Suka tashi suka gani gari bai gama wayewa ba. Suka ce masa ya je ya shirya kafin gari ya qarasa wayewa.

Ya tafi ya shirya a gurguje, ya xauki angararsa ya dawo wurinsu ya tarar su ma sun gama shirinsu tsaf. Sai hankaka ya ba Gizo matashiyarsa xaya, matar hankaka ita ma ta ba shi matashiyarta xaya. Sai ya maqale wa matasan hankakin suka tashi da shi.

Suka yi ta tafiya da shi a sama har suka isa wurin wani tafkeken kogi suka zarce tsakiya suka sauka a kan dabinon. Da ma shi dabinon a tsakiyar ruwa yake. To da suka fara cirar dabinon, idan su hankakin sun ga wani xan dabino za su cire sai Gizo ya yi wuf ya riga su cirewa, ya jefa cikin angararsa. Ana haka ana haka sai hankakin suka ce wa Gizo, “To, a yi yayin barci.”

Sai Gizo ya yarda suka yi barci a kan dabinuwa. Suna cikin barci sai hankakin suka tashi suka xebe dabinon Gizo duk suka zuba a angarsu, suka zuba masa xanyen dabino a tasa angarar, suka zazzare matashiyarsu xai xai suka tashi suka bar shi a nan kwance.

Can sai Gizo ya farka ya ga ba kowa, ya ga kuma ba fukafukin da zai xauke shi ya mayar da shi gida. Sai ya sami qwallon dabinuwa ya jefa cikin ruwa ya gani ya nutse? Sannan sai ya xauki karan kalma na rama ya jefa ya ga ya yiwo sama? Da ya ga karan kalman bai nutse ba, sai ya ce, “Af ashe *yuwan* ma ba shi da *jifi*.” Sai ya faha cikin ruwa tsundum. Ya nutse can qasa.

Sai kuwa ‘yan ruwa suka gan shi suka riqe shi suka ce, “La, ga shi ya zo, ga shi ya zo”.

Sai Gizo ya ce musu, “I, na fa dawo. Ai da ma ni ne yaron nan wanda na girma a nan na fita xin nan.”

Suka ce, “Yau! Kai ne ka zo?”

Ya ce, “I, ni ne. Af xakin nan da na bari rushe har kun gyara shi haka?”

Suka ce, “I, ai mun gyara shi.”

Sai Gizo ya sauka cikin wannan xakin da aka yi zancensa. Da ma ya tarar da qwai guda goma sha biyu.

Sai ‘yan ruwa suka ce wa junansu, “Ku anya kuwa, wannan baƙon namu ne? Amma ku tsaya mu gwada shi mu gani. In na mu ne za mu gane shi.”

Sai suka dama furar tavo suka kawo masa. Shi kuma sai ya haƙa rami ya huda qwaryar furar ya zuba furar da suka kawo masa a cikin ramin, ya rage kaxan ya bai wa yara suxi.

Suka ce, “Au, har ka shanye?”

Ya ce, “Ai har ma na yi abin kunya, na je suxewa sai na huda qwaryar.”

Sai suka ce, “A, wannan ai namu ne.”

Shi ke nan, can sai ya ce, a kawo masa wuta yana jin sanyi. Aka kawo masa wuta, ya haxa. Can sai ya xauki qwai xaya ya saka a wutar. Sai kuwa qwan nan ya ji wuta ya ce, “tus.’ Sai yaran ‘yan ruwa suka ce, “*Tushai* baƙo, *tushai* baƙo!”

Sai iyayensu suka ce, “Ku yaran nan ba ku da kunya fa. Ku tashi daga nan.” Sai suka tashi.

Shi ke nan, kullum in an kai wa Gizo abinci sai ya kuma huda qwaryar ya zuba abincin cikin rami, ya rage kaxan ya ba yara suxi kullum sai ya sa a kawo masa wuta zai ji ximi. In an kawo masa sai ya gasa qwai xaya ya cinye, har ya cinye qwan nan guda sha xaya, ya bar ragowar xaya tak.

Shi ke nan, sai ran nan ya ce shi za shi gida. Aka xebam masa kifaye aka cika masa angararsa. Aka ce da shi ya kawo qwan cikin xakinsa a qirga, ya ce, “To.”

Sai ya miqo xayan da ya rage, suka rubuta suka miqa masa don ya ajiye a wani wuri dabam. Da ya karva sai ya faki idonsu ya lasheru butum, ya sake miqo shi wannan qwan dai, in an rubuta an miqa masa sai ya kuma lashe shi ya sake miqawa a rubuta. Ana haka ana haka sai da aka kai goma sha biyu. Sai aka ga qwai ya cika daidai. Aka sa yara su raka Gizo gavar ruwa.

Shi ke nan yara suka taho suna raka shi. Can baya kuma sai ‘yan ruwa suka shiga cikin xakin da Gizo ya sauka suka duba qwai suka gani xaya ne kawai ya rage. Sai suka qwalla kira, “Kai ku dawo da baqon nan, ba namu ba ne!”

Sai Gizo ya ce wa yaran “Kai kai kai, kun ji ana cewa mu yi sauri mu kai gava, ga sabon ruwa nan ya taho.”

Suka yi sauri suka haye da shi suka koma gida. Gizo ya sami wuri a tudu ya zauna. Sai ya nemi qarare da makamashi ya kunna musu wuta yana gasa kifinsa. In ya gasa sai ya fitar da qayarsa ya jefa baya. Ashe kura ta lave a bayansa tana xaukar kifin da ya jefo tana cinyewa.

Can da ya gama ya juya zai xebi kifinsa ya ci. Sai ga kura tana lashe baki, babu kifi ko xaya, ya ce, “A’a, me ya sa kika cinye mini kifina?”

Sai kura ta ce, “Mts, kai don Allah, don na ci wannan xan kifin?”

Kura tana faxin haka ke nan, sai ga zabuwa ta zo za ta wuce tana cewa, “Qurqyat, qurqyat.”

Sai Gizo ya dube ta ya ce, “Kun ji shegiya, kamar ba ni ne na yi mata zanen jikinta ba.”

Kura ta ce, “Allah, Gizo, kai ne ka yi mata zanen nan mai kyau haka?”

Gizo ya ce, “Allah kuwa, ni ne.”

Kura ta ce, “Ni ma in na samo vawo ka yi mini irinsa?”

Gizo ya ce, “I, samo, sai in yi miki mana.”

Kura ta je ta tayo vawon kalgo ta kawo wa Gizo ya xaxxaure ta da shi, ya ce, “Gun fa da bai xauru tsantsan ba ki faxa mini. In kuma kin qi faxa ba za a yi miki zanen daidai ba.”

Gizo ya sami kura ya xaure ta tsantsan. Ya sami xan bida ya sa wuta ya zuga sai da ya yi ja wur, ya xauko shi ya xana wa kura a baya, ta fasa qara ta ce, “Wayyo Gizo!”

Gizo ya ce, “Sai kin maido mini da kifina.”

Ya kuma xaukowa ya zana mata a baya, ta ce, “Wayyo Gizo!”

Gizo ya ce, “Dubu waccen zabuwa. Kin gani zanenta ya yi mata kyau. Sai ki daure ke ma a yi miki irinsa.”

Ana haka sai da ya zane mata baya tas, ya bar ta a nan ya yi tafiyarsa.

Can sai ga gara ta zo wurin kura. Kura ta ce mata, “Don Alla gara ki taushe mini wannan igiyar mana.

Sai gara ta ce, “Ai ku ne, in an yi muku rana sa ku yi wa mutum dare.”

Kura ta ce, “Allah ba zan yi miki ba.”

Sai gara ta bi vawon kalgon ta tattaushe sarai. Bayan ta taushe sai kura ta tashi ta lashe gara ta tanxe baki, ta yi gaba ta sami gindin wata kanya ta kwanta abinta. Ashe Gizo yana kan wannan kanyar sai ya qwalo mata kanya nunanniya. Ta xauka ta shanye. Ya kuma qwalo mata wata nunanniya. Ta kuma xauka ta shanye. Sai kuma ya zabgo mata xanya a ka, ta ji zafi ta xaga kanta sama ta ce, “O, xan tsuntsun nan yana samun ladana, yana kuma xaukar alhakina. Bari in duba in gani.”

Da ta cira kai ta duba sama sosai sai ta ga Gizo. Ta ce, “Au, ashe ma kai ne. Gizo? To sauko in cinye ka.”

Gizo ya ce, “Haba *kuya*, a ci mutum da xanyen kashi?”

Kura ta ce, “To sauko ka yi in cinye ka.”

Ya ce, “To.”

Ya sauko ta kama shi ta kai gindin kalgo ta kai shi ta ce ya yi kashin a can, ita kuma ta koma gindin kanya ta tsuguna tana jiran ya gama kashin ta kama shi ta cinye.

Can sai ta ji yana cewa, “Mn, mn.”

Kura ta ce, “Kai, Gizo, mene ne kake magana?”

Ya ce, “A’a wai ‘ya’ya *shaiki* ne *shuke* neman *kuya* mai *qiri* a *jindi*.”

Sai kuwa kura ta zabura da gudu, ta arce tana zawo fyaaa.

Shi kuwa Gizo ya yi tafiyarsa gida abinsa.

Qurunqus.

An ciro wannan tatsuniya daga littafin Labarun Gargajiya na 1 (Yahaya 1974:3).

Tatsuniyar Gizo da Vaure

Ga ta nan ga ta nan ku.

Wata rana ne dai wani sarki yana zance a zuci, yana cewa, ‘Gonata ta vaure ta yi kyau. Vauren yanzu duk ya nuna. Gara in sami wani ya je ya tsinke mini duk vauren, kar in bar shi ya ruve a banza. Amma fa wanda zai tsinke vauren ba zai sha ba ko da xaya ma. Idan ya gama bai sha ba, zan ba shi.’yata tare da gararta baki xaya’.

Shi ke nan. Kashegari sai sarki ya sa duk a yi shela a gaya wa mutanen gari sarki yana kiransu a qofar fada.

Mutane suka taru a qofar gidan sarki. Sai sarki ya ce, 'dama ba wani abu ya sa na yi kiran ku ba. Gonar vaurena ce nake so a tsinke min, amma ba za a sha ko vaure xaya ba. Sai dai zan ba wanda ya tsinke xin ladan tsinkewar. Watau zan ba shi 'yata da gararta baki xaya'.

Sai kowa ya ce ba zai iya ba, domin vauren ya cika kyau, ga kuma qanshi da zaqi. Ba wanda zai iya ba tare da ya sha ba.

Can, sai Gizo ya zo ya ce wa sarki 'Zan iya'.

Shi ken an, sai sarki ya ce, 'To. Gobe ka yi shiri ka tafi'.

Da gari ya waye, sai Gizo ya xura ruwa a jallo, ya xauki madubi da kuma tsinkensa na sakace. Ya je gonar sarki ya kama tsinkar vaure.

In yana cikin yi mutane suka zo suka ce, 'Gizo barka da aiki'; sai ya tsiri tofar da yau, yana cewa, 'Tuf! Kai wannan vaure! Ko warinsa ba na so'.

Idan sun wuce, sai ya ci gaba da tsinkar vauren, yana sha yana zubo wani a qasa.

Shi ke nan, ashe bai sani ba, wata 'yar tsuntsuwa tana kallon sa.

Da ya gama tsinkar vauren tas. Ya sauko zai tafi gida, sai ya xauko jallon ruwansa ya kurkure bakinsa, ya xauko madubin nan da tsinken sakace, duk ya ciccire vauren da ya maqale masa a haqorinsa. Bakinsa ya yi tas, kamar bai ci kome ba.

Sai sarki ya aiko mutane don su debi vauren da Gizo ya tsinke. Suka zo suka sami Gizo suka ce, 'Sannu da aiki Gizo'.

Ya ce, 'Yauwa'

Suka ce, 'Har ka gama?'

Sai ya ce, 'I. Amma da qyar na gama. Kamar na yi amai, saboda warin vauren nan. Warin duk ya cika mini ciki'.

Sai suka zuzzuba vauren a buhunhuna suka tafi suka kai wa sarki.

Da suka je gida, sarki ya tambaye su labarin Gizo da tsinkar vaure.

Suka ce, 'Ai, yallavai, Gizo bai sha vauren ba, domin mun ga muna zobawa a buhu yana tofad da yau. Kuma da muka ce da shi, 'Me ya sa kake zubad da yau?' Sai ya ce warin vauren ne ya cika masa ciki.'

Sun gama faxin haka ke nan, sai ga Gizo ya zo gidan sarki.

Sarki ya ce da shi, 'To, Gizo. Ka yi aiki mai kyau. Sai kuma ka je gida ka gyaggyara, za a kawo amarya da gararta'.

Shi ke nan. Gizo ya je gida ya gyaggyara sarai.

Aka xauko amarya da gara aqa zo da ita gidan Gizo.

Kafin 'yan xaukar amarya su tafi gida, sai suka ji tsuntsuwa tana waqa tana cewa:

'Kai Gizo, kai Gizo,

A can ka ci vaurenka,

Har ka kurkure bakinka,

Har ka manto jallonka...'

Tana ta faxar haka har sai da mutanen suka ce, 'kai, ku tsaya mu ji abin da tsuntsuwar can take faxa.'

Sai Gizo ya ce da su, 'kai, ku rabu da ita don Allah, shirmenta take yi.'

Sai mutanen suka ce, 'Wane irin a rabu da ita? Kai! Mu tsaya mu ji.'

Shi ke nan, sai 'yan kawo gara da amarya suka ji tana cewa:

*'Kai Gizo, kai Gizo,
A can ka ci vaurenka,
Har ka kurkure bakinka,
Har ka manto jallonka...'*

Sai suka ce 'La'ila! Ashe dama ka ci vaurenka ce ba ka ci ba?'

Sai suka yi ta surutu da hayaniya. Shi ke nan. Sai suka mayad da amarya da gararta gida suka gaya wa sarki abin da ya faru.

Kurunqus.

An ciro wannan tatsuniya daga littafin Tatsuniyoyi Da Wasanni na xaya (Yahaya 1971:1).

Tastuniyar Gizo da Maciji Adabariya

Ga ta nan, ga ta nan ku!

Wata rana, wani maciji mai suna Adabariya, ya shiga cikin gari yana yawo da saniya yana cewa, Wa zai karvi saniyar nan, sai baxi ni kuma na zo na shiga cikin cikinsa?

Duk mutanen gari ba wanda ya nuna zai iya. Gizo ne kawai ya ce, shi zai iya. Maciji Adabariya ya ba Gizo saniyar nan ya yi tafiyarsa ya ce ai baxi zai dawo don ya shiga cikin cikin gizo. Shi ke nan, Gizo ya yanka saniyar ya cinye abarsa bai ba Qoqi ko qanqane ba.

Ana nan, ana nan, sai shekara ta zagayo. Gizo ya shiga tsoro matuqa ganin maciji Adabariya zai zo ya shiga cikinsa. Yana ta tunanin yadda zai yi, sai wata dabara ta zo masa. Ya yi kiran Qoqi ya ce da ita, zan shuka rama a bayan xakinku, in ta girma zan fake a cikinta. Idan Adabariya ya zo sai ki ce masa na tafi ne tun watan

shekarañ jiya ban kuma dawo ba. Shi ke nan, da Gizo ya kintaci lokacin zuwan wannan maciji Adabariya ya qarato sai ya shige cikin ramar nan da ya shuka, ya vuya. Can sai ga macijin ya zo gidan Gizo yana kaxa wata ‘yar ganga, sautin kixan yana cewa:

Dillin xillin, kata ayya, kata ayya,

Xillin xillin, kata ayya, kata ayya.

Daga nan sai macijin nan Adabariyya ya kama waqa inda ya fara da cewa:

Adabariya: *Salamu alaikum,*

:Ke Qoqi ina Gizon yake?

Ita ma Koqi sai ta amsa masa da bakin waqa:

Qoqi: *Alaikumus salam,*

:Amin, alaikumus salam.

Koqi: *Ba ya giji,*

:Adabariya, ba ya giji,

:Ya tafi qauye.

Qoqi: *Adabariya ya tafi qauye,*

:Tun watan jiya,

:Tun watan shekaran jiya,

:Bai dawo ba.

Can Gizo ya ji daxin waqa, kixa ya ratsa jikinsa sosai, sai ya yi tsalle ya fito daga cikin ramar yawa cewa:

Gizo: Muturn yana yama,

:Sai a ce ya tafi qauye,

:Don qarya don,

Kutungwilarku ta mata.

Gizo: Sa mini kixi mai ganga,

Sa mini kixi in yi yawa.

Sai maciji ya kaxa gangarsa tana amo:

:Xallin xillin, kata ayya, kata ayya,

:Xalilin xillin, kata ayya, kata ayya.

Sannan maciji ya ce wa Gizo, To, ina alqawarin da muka yi da kai. Sai kawai ka kwanta in shiga cikinka. Dole Gizo ya kwanta niaciji ya shiga cikinsa. Nan take cikin Gizo ya zama qato ya tashi him da shi, sai qababa yake ji. Ya rasa yadda zai yi da ransa. Daga nan Gizo ya xaura zane, ya xaura xankwali. Ya xauki kwatashi ya je wani gari ya zauna a wani karofi, ya ajiye kwatashin nan nasa a wani gefe, ya ce

wa waxansu samari, duk wanda ya yi jifa ya sami kwatashin can wanda na ajiye, shi zan aura. Da ganin Gizo, sai samari suka yi zaton mace ce.

Nan da nan, sai suka yi ta jifan kwatashi har zuwa wani lokaci can wani xan sarki ya same shi. Shi ke nan, sai aka xaura aure da gizo da xan Sarki, amma ba wanda ya san wannan amarya ba mace ce ba, ba a gane Gizo ne ba saboda shigar matan da ya yi. Duk da haka, Gizo ya tare a gidan xan sarki da sunan amarya. Can da daddare, da Gizo ya ga barci ya kwashe xan sarki, sai ya xebo zuma ya shafa a duburarsa. Da maciji ya ji qanshin zuma, sai ya fito daga cikin Gizo ya shiga duburar xan sarki. Da Gizo ya tabbatar da macijin nan ya shige cikin xan sarki tsaf, sai ya gudu.

Da safe xan Sarki ya tashi ya ga cikinsa ya zama qato, kamar qwarya. Aka nemi amarya sama da qasa aka rasa inda ta yi. Daga nan aka shiga yi wa xan Sarki magani, amma ina! Kullum cuta sai daxa qaruwa take yi kawai. Rannan sai Gizo ya ji labarin ana neman masu magani, ya xauki wani xan qoqo ya tafi. Da zuwansa, sai ya ce wa Sarki ya zo ne saboda ya ji labarin ana neman mai magani wanda zai warkar da xansa.

Aka kai Gizo wurin xan Sarki. Sai Gizo ya ce, “A samo manyan mutane majiya qarfi kamar guda goma”. Aka je aka samo su. Sai kuma ya ce, “A kawo gora qato”. Shi ma aka kawo masa. Sannan ya qara cewa, “A kawo zuma”. Ita ma aka kawo masa. Sai ya xura zumar a cikin goran nan, ya shafa wata kaxan a bakin goran. Sai ya kara bakin goran a duburar xan Sarki. Can macijin ya ji qanshin zuma, sai ya fito ya yi ta shiga cikin wannan gora. Bayan da ya gama shiga gaba xaya, sai Gizo ya ce, “To a rufe goran”. Aka rufe. Ya ce wa qartin nan guda goma su xauki goran su tafi daji da shi. In sun je su yi ta dukan gora har sai ya yi rugu-rugu tukuna su dawo. Shi ke nan. Suka xauki gora suka aikata abin da Gizo ya sa su. Suka kashe maciji Adabariya suka dawo gida.

Xan Sarki ya warke. Sarki ya ce da Gizo, “Da a raba gari a ba ka rabi, da a ba ka dinari dubu xari, wane ka fi so?” Gizo ya ce, “Dinari nake so”. Aka ba shi dinari ya tafi abinsa.

Kurunqus.

An ciro wannan tatsuniya daga littafin Tatsuniya a Rubuce na (Gusau 2000:67).

Tatsuniyar Gizo da Budurwar Danqo

Ga ta nan ga ta nan ku.

Gizo ne dai da damina ta faxi sai ya ce wa matarsa Qoqi, “Bana dai Qoqi ki kawo gyaxarki in shuka miki ita. Amma fa ki soya ta tukuna.”

Sai ta ce “To. Kwano nawa zan auno a yi iri da shi?”

Sai ya ce, “Ai kwano huxu ma ya isa. Amma sai kin soye gyaxar ta soyu da kyau, irin jar suyar nan da ake yi wa gyaxa ta yi qamshi. Sannan ki zuba ta a turmi ki daka ta da gishiri da barkono.”

Sai ta ce “To.”

Ta yi kamar yadda ya sa ta.

Da ta gama ta ba shi, sai ya ce, “To gobe da safe ki kai mini ita can gona, sannan ki dawo ki kai mini tulun ruwa.”

Ta ce, “To.”

Gari yana wayewa sai ta xauki dakakkiyar gyaxar to kai gona. Ta dawo gida ta xauki tulun ruwa to kai masa ta ajiye a gonar, kamar dai yadda ya sa ta ta yi.

Da ta dawo, sai shi kurna ye xauki wata doguwar igiya da wani sungumi na saran shuka ya ce da ita. 'To, mu kuma sai Allah ya dawo da mu. Za mu bakin aiki.'

Sai ta ce "To maigida, za a yi abinci a kawo wurin aiki ne?"

Sai ya ce, 'Ni ba zan iya ci ba. Kin sani in aiki yana cin ran mutum ko abinci ba ya iya ci. In na dawo a yi mini in ci.'

Sai ya ce, 'To, a dawo lafiya. Allah ya taimaka.'

Ya ce, 'Amin.'

Sai ya yi tafiyarsa gona. Da ya isa sai ya ajiye sungumin waje xaya. Ya xaura shillo a jikin wata bishiya ya hau shillon yana cewa:

Ashiyyo bawan daxi.

Mu ci gyaxa mu sha yuwa.

Mu yi shiyyo.

Idan ya yi shillo ya gaji, sai ya sauko ya ci gyaxa ya sha ruwa abinsa.

Haka ya yi ta yi har ya cinye gyaxa da Qoqi ta daka ta kawo masa don shuka. Bai rage kome ba, Duk ya cinye gyaxar nan kwano huxu. Ya kuma shanye ruwa tulu guda.

Da ya qare ciye-ciyensa sai ya bi gonar ya bubbuge wurare da sungumi ya zama kamar ya yi shuka. Da ya gama sai ya yi birgima a qasa ya yi buxu-buxu, ya xauki sungumin ya tafi gida yana takawa da qyar yana nishi.

Da Qoqi ta gan shi, sai ta ce, "sannu da zuwa maigida. Sannu da zuwa."

Shi kuma sai ya faxi sharaf!

Ya ce, "maza ki xumama ruwa Qoqi don Allah." Sai aka xumama ruwa ya yi wanka. Da ya gama wanka sai ya kwanta. Ita kuma ta yi abinci ta kawo masa ta ce, 'Ga abinci.'

Sai Gizo ya ce “kayya Qoqi, bar abinci nan. Gajiya ba za ta bar ni in ci ba.” Nan kuwa gyaxa ce ta qosar da shi. Ba aiki ba ne.

Sai ta ce, “To. Sannu.”

Ana nan, ana nan. Sai lokacin noman gyaxa ya yi. Sai ya ce, “Qoqi gobe za ni noman gyaxa.” Sai ta ce, “To ai sai mu tafi tare” “A”a, ba za ki ba. Wace mace kika gani tana zuwa gona?’ Sai ta ce, “To. Shi ke nan.”

Sai ya xebi kayan aiki ya kai gonar ya zube su ya yi tafiyarsa yawonsa. Da la’asar ta yi sai ya xebo kayan aikin ya je gida yana nishi. Ya sa aka dafa masa ruwa ya yi wanka.

Ana haka, ana haka har lokacin kakar gyaxa ya yi.

Qoqi ta zuba ido ko ta ga Gizo ya kawo gida, sai ta ga shiru. Sai ta ce, “Yaushe za ka kawo mini gyaxar tawa ne in gani?” Sai ya ce, “To bari gobe na je in kawo miki irinta ki gani.” Da gari ya waye, sai ya je gonar sarki ya xebo gyaxa ya kawo mata ya ce, “Ga amfanin gonarki. Amma ita ke nan. Babu saura.” Sai ta ce, ‘To ai shi ke nan. An samu.’

Shi ke nan. Sai sarki ya tura ya tura bayinsa su dubo masa gonar gyaxarsa. Ashe Gizo ya ji labarin za a je duba gonar. Saboda yana gudun kada a ga wurin varnar da ya yi, sai ya je gonar ya shiga cikin wani kurtu. Da bayin sarki suka zo, sai suka ji ana cewa:

Kurtu bambam, kurtu,

Kurtu maci ‘yan sarki,

Kurtu maci bayin sarki,

Kurtu maci fadawa,

Kurtu maci sarki ma kansa.

Da suka ji haka, sai suka ruga da gudu suka je suka gaya wa sarki cewa sun ji wani abu yana cewa, ‘Kurtu bambam, kurtu, kurtu maci bayin sarki.’ Sai sarki ya qaryata su, ya tura fadawansa su je su gano. Daga zuwan su sai su ma suka ji irin abin da bayin suka ji. Kai duk dai sarki ya tura mutanensa. Duk waxanda ya tura sai su ji ana yin wannan waqar ta ‘kurtu bambam.’

Daga qarshe dai sai sarki ya je da kansa tare da mutanensa. Yana zuwa kuwa sai ya ji ana cewa:

Kurtu bambam, kurtu,

Kurtu maci ‘yan sarki,

Kurtu maci bayin sarki,

Kurtu maci fadawa,

Kurtu maci sarki ma kansa.

Da sarki ya ji haka sai ya koma gida. Suna tafiya ke nan sai Gizo ya fito daga cikin kurtun, ya kakkalaci gyaxar gonar sarki ya tafi gida. Da Qoqi ta gani sai ta ce, “Wannan gyaxar fa?” Sai ya ce, “A gona na kakkalato ta.” Shi ke nan. Shi kuma sarki sai ya sa a yi budurwar danqo a kai gonar domin a kama mai satar gyaxar.

Aka yi budurwar danqo aka kai gonar aka ajiye ta tare da dafaffiyar shinkafa, da mai da nama da fura damammiya, da zuma. Shi ke nan. Can sai ga Gizo ya zo. Da ya ga budurwar danqo sai ya ce, “Yar budurwa budurwa? In ci shinkafar taki?” Sai ya ci shinkafa ya qoshi. Ya kuma cewa, “Yar budurwa budurwa? In ci naman naki?” Sai ya ci nama. Ya kuma cewa, “Yar budurwa budurwa? In sha ‘yar furar taki?” Sai ya sha fura ya qoshi. Da ya gama, sai ya ce, “To, ciki kuma ya yi tantam. In tava xan nonon naki ne?” Sai ya dafa hannunsa a kan budurwar danqo. Sai hannu ya nane. Sai ya ce, “Ahaf, in kin riqe wannan ba ga xaya hannun ba.” Sai ya tava da xayan, shi ma ya nane. Sai ya ce, “To ba ga qafata ba?” Sai ya sa qafarsa ita ma ta nane. Ya buga qirjinsa, shi ma ya nane. Ya buga kansa shi ma ya nane. Shi ke nan, sai sarki ya aiko aka zo aka gani ashe Gizo ne varawonsa.

Sai aka tafi da shi wurin sarki aka ajiye shi a qofar fada. Aka xaure shi da igiya tsan-tsan. Aka yi masa dukan tsiya har aka farfasa masa jiki. Aka kai shi can daji aka bar shi a wurin a xaure. Mutanen sarki suka je su nemo damin bulala. Can kafin su dawo, sai kura ta ga Gizo a xaure ta ce, 'Gizo, me ya same ka?' sai ya ce, "Ba ki ga jini a jikina ba? Ai shanu biyu aka yanka. Shi ne aka ce in tsaya za a kawo mini nawa."

Sai Kura ta ce, "Don Allah Gizo in kwance ka ka xaure ni?"

Sai ya ce "Na qi"

Sai Kura ta ce, "Don Allah Gizo ka taimake ni ka xaure ni mana."

Sai ya yarda ta kwance shi. Shi kuma ya xaure ta tsam-tsam. Ya yi tafiyarsa ya bar ta. Can sai Kura ta gani an zo da damin bulala. Aka kwance damin aka yi mata dukan tsiya. Aka yi ta dukan ta sai da damin bulalan nan ya qare tas, sannan suka bar ta a nan a xaure.

Can sai ga gara ta taho.

Da Kura ta ga Gara sai ta ce, 'Don Allah Gara kwance ni mana?'

Sai Gara ta ce, 'Ai ku ne in an yi muku rana sai ku yi wa mutum dare.' Kura ta ce, 'A'a, ba zan yi miki ba. Sai Gara ta taushe igiya. Kura ta tsinke.' Daga tsinkewar Kura sai ta cinye Gara. Bayan ta cinye Gara sai ta tafi gindin kanya don ta huta.

Tana zaune sai ta ji an qwalo mata kanya nunaniya. Sai ta ce, "Allah ya yi maka albarka wannan xan tsuntsu." Ta kuma ji an qwalo mata xanya qwal a kanta. Sai ta ce, "Kai wannan xan tsuntsu, so ka ke ka qarasa ni?" Sai ya kuma jefo mata nunanniya. Suka yi ta yin haka dai. In ya jefo mata xanya, sai ya jefo mata nunanniya.

Sai ta ce, "Wannan xan tsuntsu, kana samun lada, ta kuma kana xaukar alhaki. Bari dai in xaga kaina. Sai ta xaga kanta ta gani ashe Gizo ne. sai ta ce, "To, Gizo ne? Sauko in cinye ka." Sai ya sauko. Da ya sauko sai ya ce, "To, ga ni. Amma kya ci mutum da guntin kashi?"

Sai ta ce, “A’a. je ka ka yi.” Sai ya je nesa da ita ya ce, “In yi a nan?” Sai ta ce, ‘A’a. tafi gaba kaxan kada wari ya kashe ni.’ Sai ya matsa gaba dai kada xoyi ya kashe ni.’ Sai ya je can nesa ya ce, ‘In yi a nan?’ sai ta ce, ‘E’. Shi kuma sai ya rarrafa bakin wani kogi ya yi wanka da tavo.

Da ya gama wanka, sai ya hau wata bishiya ya xaura doguwar igiya ya zuro ta qasa. Ya sauko ya koma bakin kogin da ya yi wanka a ciki. Ita kuma kura sai ta zo kusa da wannan bishiyar ta xaura tata igiyar a jikin wani xan kututture. Shi ke nan, sai ta zo wurin igiyar da Gizo ya xaura ta ja ta ji kankam. Da ta ji haka sai ta ce, “Xan banza ashe yana nan a kan bishiyar.” Sai ta bar wurin ta tafi bakin kogin nan ta gan shi a cikin tavo, amma ba ta gane shi ba. Sai ta ce, “Xan tsomodo na bakin kogi, don Allah ba ka ga Gizo ba?”

Sai ya ce, “A’a, ban gan shi ba.” Ya yi shiru. Sai ta ce, “Mene ne ka ji ka yi shiru?” Sai ya ce, “A’a ina ji ne fadawa suna cewa in an ga Kura da guntun qiri a kamo ta.” Shi ke nan. Sai Kura ta bazama a guje tana zawo tsi-i. Shi kuma Gizo ya wanke jikinsa ya yi tafiyarsa gida.

Qurunqus.

An ciro wannan tatsuniya daga littafin Tatsuniyoyi da Wasanni na biyar (Yahaya 1972:41).

Tatsuniyar Gizo da Namun Daji

Ga ta nan ga ta nan ku.

Gizo ne dai yana son ya ci nama, amma ba shi da shi. Ya rasa yadda zai yi. Sai ya ce, a ransa. “Bari dai in yi wata dabara.” Sai ya sayo goro ya rarraba wa namun daji da tsuntsayen gida. Sai ya fara kai wa kaza, ya ce, “ga shi. Goron wasa ne wanda za a yi a cikin daji. Naki ne wannan.” Sai kaza ta ce, “To. Amma fa kada ka kai wa muzuru.” Sai ya ce, “Haba, me zai sa in kai masa?”

Da Gizo ya fita, sai shiga gidan muzuru, ya kai masa goro. Sai shi ma muzuru, ya ce, “To, amma kada ka aka wa kare.” Sai Gizo ya ce, ‘Haba, mai zai sa in kai masa?’

Da dai Gizo ya fita, sai ya shiga gidan kare ya ba shi nasa goron. Kare ya ce, ‘To, amma fa kada ka kai wa kura.’ ‘Gizo ya ce, “Haba me zai sa in kai mata?” Da ya fita sai ya kai wa Kura nata goron. Kura ta ce, “To, amma fa kada ka kai wa Zaki.” ‘Ya ce, ‘Haba kura, me zai sai in kai wa Zaki?’

Shi ke nan, sai ya kai wa Zaki nasa goron, ya ce, “Ranka ya daxe. Wani xan wasa za a yi na kawo maka goro.” Da Zaki ya karva, sai ya ce, “To Allah ya kai mu.” Shi ke nan. Da ya fita, sai ya shiga ya kai wa damisa. Damisa ta ce, “In ce ko da dai ba ka kai wa sarki Zaki ba.” Sai Gizo ya ce, “Haba, haba. Wane ni da gayyatar sarki?” Sai Damisa ta ce, “To, Allah ya kai mu”.

Da ya fito sai kuma ya shiga gidan giwa ya kai mata nata goron. Sai giwa ta ce, “To, in ce ko ba ka kai wa manyan dawa ba?” Ya ce, “Mhm. Yaya zan kai? Ko kai masa ne ma ai ke zan bai wa ki kai masa.” Shi ke nan. Ana nan ana nan, sai ranar wasa ta zo. Gizo ya bayyana musu wurin da za su haxu a yi wasan. Ya ce musu, ‘To, ku tafi zan same ku. Ni daga baya zan taho tare da makaxa.’

Shi ke nan. Sai kaza ta fara tafiya. Ashe ba su sani ba, gizo ya riga su isa can. Sai kaza ta isa can. Gizo ya yi mata maraba. Ya ce, ‘To shiga wannan bukkar kafin su zo.’ Shi ke nan. Kaza ta shiga, ta zauna. Daga can sai ga muzuru ya taho. Sai Gizo ya gaya wa muzuru taho, sai Gizo ya gaya wa muzuru cikin raxa, ‘maraba. Shiga tana nan a ciki.’ Shi ke nan, sai muzuru ya tasar wa kaza zai cinye ta. Ya cinye ta.

Can kuma sai ga kare ya taho. Shi ma dai Gizo ya gaya masa kamar yadda ya gaya wa muzuru. Sai shi ma Karen ya cinye muzuru. Daga nan kuma sai kura. Ita ma ya gaya mata kamar yadda ya gaya wa kare da muzuru. Sai kura ta shiga ta cinye kare. Kura kuma tana zaune a cikin rumfa. Sai ga Zaki ya taho. Shi ma Gizo ya gaya masa haka. Ya shiga ya cinye kura. Daga nan sai ga giwa da damisa sun jero sun taho. Sai Gizo ya ce, ‘To. Ku shiga nan bukkar mana. Daga shigarsu, sai suka kaure

da faxa. Suka yi ta faxa tun daga cikin rumfa har suka yiwo waje. Idonsu duk ya rufe, suna ta faxa. Sai Gizo ya samo ganga, ya soma kixa yana waqa:

Zaki bari damisa bari,

Giwa bari,

Faxanku na manya,

Wa yake shiga?

Sai wawa, sai mahaukaci,

Sai ko ni da ba ni da hankali.

Suna ta faxa, can giwa ta ga abin ba dama, sai ta fito ta yi tafiyarta gida, ta bar Zaki da damisa suna karawa. Sai Gizo ya ci gaba da yi musu waqa. Ya yi ta yi, su kuma suna ta faxa. Ashe Gizo da ma ya zo da yaji a qunshe. Sai ya xauko yajin nan ya barbaxa musu a idanunsu. Sai fa faxa ya rincave, idanunsu suka rufe rujuf. Daga can sai Gizo ya xauko wuqa ya ce, ‘yan banza. Ana so a ci nama an rasa yadda za a yi. Sai ya kama yanka nama jikinsu yana tarawa, har ya kashe su duka. Sai ya jide naman ya kai gida aka soya masa, ya ci ya qoshi, ya ajiye sauran, yana ci lokaci-lokaci.

Kurunqus.

An ciro wannan tatsuniya daga littafin Tatsuniyoyi da Wasanni na biyu (Yahaya 1971:1).

Tatsuniyar Gizo da Damon Sarki

Ga ta nan, ga ta nan ku

Wata rana Sarki ya kawo Damo babba. Sai ya kai shi bayan gari ya shanya, kuma ya sa aka yi shela a gari cewa kada a tava Damon Sarki, tare da bayanin cewa duk wanda ya yanka ya ci zai mutu.

Ana nan, sai wata rana kwaxayin nama ya kama Gizo, sai ya zagaya inda aka shanya Damon Sarki. Ba tare da jin wani tsoro ba ya yanka Damo, ya kawo wa matarsa ta dafa masa ya cinye.

Da ya ji daxi kullum ya zagaya ya yanki naman Damon Sarki har sai da ya gama da naman Damo shi kaxa.

Da ya qarasa cinye naman Damo sarai, rannan sai ciwo ya kwantar da Shi. Sai ya aika wa Qoqi domin ta zo ta kai shi gurin magani.

Da Qoqi ta xauki Gizo suka kama hanya za su neman magani, suna cikin tafiya sai suka haxu da Kura a cikin jeji.

Sai Kura ta ce: “Ke Qoqi ina za ki?”

Sai ta ce: “Zan kai Gizo ne gidan magani”

Sai Kura ta ce: “In kin je ku gaya masa ba zai yi rai ba don ya ci Damon Sarki.”

Sai Qoqi ta ce: “Wai, wai ashe cutar ba ta warkewa ba ce. Gwanin zafi, gwanin zaqi.”

Haka dai suka ci gaba da tafiya. Can kuma sai suka haxu da Zaki. Sai Zaki manyan dawa ya dubi Qoqi ya ce: “Ke Qoqi ina za ki?”

Sai ta ce: “Mai girma Manyan Dawa zan kai Gizo ne gidan magani.”

Sai Zaki ya ce: “In kun je ku gaya masa Gizo ba zai yi rai ba.”

Sai Qoqi ta yi salati ta ce: “Ashe cutar ta fitar rai ce. Gwanin xaxi, gwanin zafi.”

A nan ne fa Qoqi ta sauke Gizo daga bayan, ta yar da shi ta ce: “Tun da ka ci Damon Sarki, ka ci mutuwarka. Bari in bar ka a nan idan ka mutu kada ka yi musu wari a gari”

Sai Qoqi ta koma gida, ta bar mijinta Gizo a cikin ciwon ajali.

Kurunqus.

An ciro wannan tatsuniya daga littafin Taskar Tatsuniyoyi littafi na uku Yarima da Labbi na (Usman 2000:51).

Tatsuniyar Gizo da mutuwa

Ga ta nan ga ta nan ku.

Wata rana mutuwa tana da saniya tana so ta sayar da ita. Ta yi yawo har ta gaji ba ta samu mai saye ba: Ana nan Gizo ya ce zai saya, mutuwa ta sayar ransa da ita. Ya ce, ‘Ba ni da kuxi yanzu, amma ina so ki lamunce ni sai da kaka’. Ta ce, ‘Allah ya kai mu’. Kaka ta yi ta zó gidan Gizo ta tambaye shi kuxi, bai bayar ba, ta sake zuwa, bai bayar ba. Gizo ya ce, ‘Ba zan biya ki ba sai kin tafi kin gayyato dukan namun daji da na gida tukuna, don su zama shaida gare ni. Sa’annan, in biya ki’. Mutuwa ta tunzura da hushi ta fita da garaje ta gayyato namun daji da na gida kaf.

Nan kuwa Gizo ya samu wuka mai kaifi ya wasa ta fayau, ya shiga rumbu, ya gaya ma matarsa Qoqi ya ce, ‘Idan mutuwa ta zo da dukan gayyarta, ki ce musu duk su shigo cikin gida ina nan cikin rumbu, na ce wanda zai amshi kuxin duk ya zo’. Ta ce, ‘Allah ya kawo su’. Da isowarsu ta faxe musu yadda mijinta ya umarce ta. Mutuwa ta ce, ‘Wa zai shiga ya fito mani da lalataccen nan?’ Daga nan raqumi ya ce, ‘Ni zan shiga’. Da miqawar wuyansa Gizo ya sa wuqa ya datse kan, ya faxo jirit matacce a tsakaninsu babu kai.

Da suka ga haka suka fasu da gudu Suna neman kofar fita, wannan ya buge wancan, wancan ya take wannan, galibinsu duk suka mutu a qofar gidan Gizo

garin fita. Gizo ya sami nama mai yawa ya ci ya qoshi sauran kuwa ya ajiye. Mutuwa ta qyalqyace da dáriya, tana cewa, ‘Allah ya tsare mu da sharrin Gizo.’

Qurunqus.

An ciro wannan tatsuniya daga littafin Hausa Don Qananan Makarantun Sakandare na 3 (Galadanci da wasu 1993:10).

Tatsuniyar Zomo da Kura

Ga ta nan, ga ta nan ku

Wata rana ne dai zomo ya yi ciwo. Ya tashi daga ciwo ya rasa abincin da zai ci. Ya tashi, yana yawo sai ya shiga xakin Kura, ya iske xiyan Kura guda goma. Ya ce da su, salamu alaikum. Suka ce da Zomo, kai ina ka fito? Ya ce da su da waje, Kura ta haife ni! suka ce da Zomo, ina sunanka? Ya ce da su, suna na ‘Muduka.’ Suka ce, “To, zauna nan. Zomo ya zauna bakin ramin ‘ya ‘yan Kura.

Yana daga cikin ramin, sai Kura ta kawo nama. Sai babban xanta ya ce, ‘Iya, mu duka?’ Ta ce, “I”. Zomo ya ce, “To, kun ji fa. Ni aka ce a ba.” Suka ba shi nama. Ya ci, bai ba su ba. Kura kuwa ta sake kawo nama. Ta saka rami. Suka ce “Mu duka?” Ta ce, da su, ‘Ku duka mana.’ Zomo ya sake karvar nama. Ya ci, bai ba su ba. Sai ‘ya’yan Kura suka rame, ba su da qiba.

Sai Kura ta taho, ta ce “Ku, ‘ya’yan, ku fito in gan ku.” Suka fito, ta dube su, ta ce da su, “Kai me ya same ku ba ku yi qiba ba”, suka ce da ita, “In kin kawo nama, sai ‘Muduka’ ya karve. Ta, ce da su “Wane ne muduka?” Suka da ita, “Ai yana nan cikin rami”. Kura ta ce, “Muduka, fito, in gan ka.” Sai Zomo ya tada kunnuwansa, ya mika bakin rami, ya ce “Ga ni”. Sai Kura ta kama kunnen Zomo, ta jefa shi can nesa da hushi.

Zomo ya gudu. Yana gudu, sai ya gamu da kare. Kare ya ce, ‘Kai, Zomo, ina ka fito ka yi qiba haka?’ Ya ce da Zomo, “Ba ka kai ni ba?” Ya ce da shi, “In za ka tai bakin rami, ka ce sunanka “Muduka.” Kare ya ce, “To”.

Yana taliya, yana faxa, “Muduka Muduka,” domin kada ya mance. Da ya zo kusa da bakin rami, sai ya manta sunan da zomo ya faxa masa. Ya tsaya wuri xaya yana shawara, yana cewa, “Ko Hamizga, ko Muduka?” Ya koma ya ce Hamizga.” Ya shiga cikin ramin Kura. Ya ce da ‘ya’yan kura, salamu alaikum.” Suka ce, ina ka fito?” ya ce da su, can waje aka haife ni. Aka ce in zo in zauna tare da ku.” Sai xiyan Kura suka ce, “zauna nan,” Kare ya zauna tsakanin ‘ya’yan Kura.

Sai Kura ta kawo nama, ta saka cikin rami. Suka ce, “Wannan na Hamizga ne.” Sai ta ce, “Wane ne Hamizga?” Ya fito in gan shi.” Sai Kare ya fito gaban Kura, ya tsaya. Kura ta kama Kare ta taushe, ta ce da ‘ya’yanta, “ku rike shi, in kawo wuta da itace, in gasa muku shi, ku ci,” Da Kura ta tafi kawo wuta, sai Kare ya buge xan Kura. Ya gudu.

Yana gudu sai ya gamu da Zomo. Ya ce, “Kai Zomo, haka ka yi mini, ka kai ni wurin Kura, za ta ci ni? Ni ma yau sai na ci ka, in rama.” Sai kere ya bi zomo.

Suna gudu, sai Zomo ya gamu da Kura. Ya ce da ita. Ga namanki nan bayana. In ya zo, kama shi.” Sai Kura ta ga Kare, ta kama shi ta kai ma ‘ya’yanta. Suka cinye shi. Kowa ya huta.

Qurunkus.

An ciro wannan tatsuniya daga kundin Neman Digiri na farko mai suna Nazarin Akan Tatsuniyoyin Hausa Da Na Nufanci na (Abdurrahman 1983:21).

Tatsuniyar Zomo da Damo

Ga ta nan, ga ta nan ku

Da zomo abokin damo ne, fara xaya suke rabawa su duka kuwa manoma ne, kowa yana bisa qoqarin kansa.

Suna nan zama wa zama, wata rana sai zomo ya tafi gidan damo ya tarar da shi an dafa masa doya yana chi, sai damo ya ce, “Zomo, marhabin, har ka fito?” Ya che,

“I.” Damo ya che, “Muna qwarya.” Zomo ya zamna ya chi iyakachin cinsa, ya xarwaye hannu ya koma gida.

Ba a daxe ba sai damo ya ziyarchi zomo shi kuma ya tarar an dafa masa doya manya manya. Ya che ma matar. “Ki tsame.” Ta zukkuce ta zazzavo ta mai gida, ta kawo ta durqusa ta ba su. Sai zomo ya yi ma damo tayi, damo ya zamna ya chi har ya yi hamdala. Da suka gama chi ya tambayi zomo, “Me kana yi ma doyarka tana yin girma haka? Ba ka taimake ni ba tawa ta yi haka?” Zomo ya ce, “Na taimake ka; je ka sai an yi ruwan shibka ka zo, in ba ka magani.” Damo ya ce, “To.”

Damo ya koma gida, yana Allah Allah ya ji an yi ruwa, ko da suka tashi wata safiya sai ga hadari jigim ya kafa yi masu ruwa har abin ya yi kusa ya vaci. Da xaukewa tasa damo ya dumfari gidan zomo, sai ya sha kichivis da shi a qofar gida yana riqi da sunguminsa zai tafi gona. Sai ya che masa, “Damo ka zo?” Ya che, “To, koma gida, ka sa matarka ta dafa duka doyarka kada a rage ko guntu; kuma kada ka ba kowa ko vawo, sai kai da kanka za ka santali xaya tak ka chi, sauran kuwa ka tafi da ita ka shuka.” Damo ya che “To, madalla, na gode.” Da komawarsa gida ya kwaso duka doya tasa ya che, “Ki dafa.” Ta dafa doya lugub ta zukkuche ta kawo masa. Ya xauka sai gona. Da zai fara shuka ya xauki babban guda ya chi, sa’an nan ya shuka saura ya dawo gida.

Kwanchi tashi doyar kowa ta fito ta nuna, ta damo ko fitowa ba ta yi ba. Mutane suka fara xibar tasu. Damo ya hasala ya tafi gona, ko’ina ya tona sai qasa ya ke taraswa, ya chiji hanu ya che, “Ba kome.” Ya tafi ya iske zomo ya che, “Haka ka yi mani?” Zomo ya che, “In ba don kana wawa ba, wa ya tava shuka dafaffiyar doya?” Damon ya qyale shi ya yi ta kunge-kunge har ya samu ‘yan-kuxi ya sayi doya da za su chi har shekara.

Sa’an nan ya shiga garin tunanen yanda zai rama ma zomo abin da ya yi masa. Daga dai damo xaura kissa ya yi da uwa tasa, ya haqa kabari ya xauko ta yana sa chiki, kuma ya kwashe kayan gidansa duka ya xura chiki ya rago ‘yar-qofa wurin da za ta riqqa shan iska. Ya che da ita kuma “In kin ji na yi magana kamar ina son wani abu ki miqo mani shi” Ta che, “To, Da gama yin haka damo ya tashi har gida zomo.

Da gama gaisuwersu ya che, “Uwata che ta chika jiya, watakila ba ka samu labari ba don haka na zo in shaida maka da kaina.” Zomo ya che, “Ashe, wallahi ban ko ji ba. To, Allah ya gafarta mata, Allah ya sauqaqa mata kwanchiyar kabari.” Suka ce, ‘Amin.” Damo ya komo gida suka shiga harkar sadaka.

Ran da ta chika kwana bakwai tun da wuri sai ya ga zomo da kavukka biyu don sadaka ya zamna aka yi sadaka har aka qare, kowa ya koma gida.

Damo ya che masa, “To, ka gani yanzu ba ni da kome amma ina son ka zo rana wa ta ka ga abin da uwata za ta aiko mani da shi daga lahira.” Zomo ya che, “To, Allah Ya kai ranmu.”

A rana ta bakwai tun da sassafe zomo ya tafi gidan damo don ya qure shi. Da gama gaisuwa damo ya ce, ‘Taso.” Zomo ya tashi, suka tafi bakin kabarin uwar, sai damo ya che, “Uwata tana lahira ba ni da kowa duniya, idan kin samu masabki mai-kyau ina son kyakkyawar riga da wando mai-zane da rawani xan-kura da takalmi kyawawa. Daga chan sai ya ga ana miqowar kaya daga ‘yar-qofar nan da damo ya rage. Zomo abin ya ba shi al’ajabi, har ya che, “Kai damo wa ya ba ka kayan nan? “Damo ya che, “Ba ni kadai ba, wanda duka uwa tasa ta mutu in yana son haka ya samu gunta sai dai in bai tambayan ba.” Zomo ya che, bari in koma gida in kashe tawa don in riqa samun haka daga gare ta” Suka yi sallama ya dawo. Tun bisa hanya ya sari kulkinsa; da isarsa gida sai ya rabki tsofuwa da kulkin ta faxi ta mache, ya ja ya rufe. Da aka kwana bakwai, ya zo ya gaya ma damo, “Ka zo, ka ga kayan da za a aiko mani daga lahira.”

Da ran da ya che ta zo, tun da assalatu ko ido damo bai wanke ba sai qofar zomo. Zomo ya fita suka gaisa, ya che, “To, mu tafi.” Suka kama hanya har bakin kushewa ya yi ta chewa yana son rigar saqi da wando xunkakke da rawani mubarrashi, har yana son ta gama masa da ‘yan-kuxi. Suka daxe nan ba su ga an miqo kome ba, Sai zomo ya tona, sai xoyi ya tashi har suka xaga ma wurin. Ya che, “To yaya ke nan damo?” Damo ya che, “In ba wauta ba ina ka tava ganin mutun ya mutu ya dawo?” Zomo ya che, “Haka ka yi mani?” shi kuwa damo ya che, “Ka manta ne da ka sa na dafa doyata, ta lalace a banza?” Sai suka vave.

Qurunqus.

An ciro wannan tatsuniya daga littafin Labaru Na Da Da Na Yanzu wallafar (Northern Nigerian Publishing Company, Zariya 1968:97).

Tatsuniyar Zaki da Dila

Ga ta nan ga ta nan ku

An yi wani Zaki mai tsananin qarfi saboda qarfinsa shi kaxai yake shugabantar gaba xaya gandun dabbobi a dawa. Saboda qarfin da yake da shi ko fita farautar abinci ba ya yi, kodayaushe yana gida, sauran dabbobi kowa na jin tsoron abin da zai faru, don haka su za su fita farauta sannan su kawo masa abinci. Wani lokaci Zaki idan dabbar ba ta yi masa ba, sai ya qi karvar abin da ta kawo masa sannan ma zai iya kashe ta. Haka suka zauna tsawon lokaci a cikin irin wannan halin.

Wata rana, Zaki yana zaune shi kaxai yana ta tunanin a kan rayuwar duniya, sai zuciyarsa ta ruwaita masa duk wani tsohon dabba ya kamata a ce ya daina rayuwa, a daina amfana da shi haka nan, don haka ya kashe su. Kuma ya ce, “ai ma tsofaffin dabbobi suna zama xawainiya ne a kan ‘ya’yansu”. Bayan ya gama tsara abin da ya ga dama, sai ya tafi kan hanyar da dabbobi suke bi zuwa gida bayan sun dawo daga farauta, sai ya sami waje ya vuya a cikin daji, duk wani tsohon dabban da ya dawo daga farauta Zaki sai ya kashe shi. Ba a xauki wani dogon lokaci ba, ya kashe kusan duk wani tsohon dabbar da take a wannan dajin.

Dama akwai wani tsohon Dila a wannan dajin, sai ya ji irin zalincin da wannan Zakin yake yi. Sai ya kwashe duk wani abu da yake da shi da kuma xansa ya sami waje ya voye kwanaki masu yawa.

Sai aka sami wani lokaci da Zaki ya gaji da kashe tsofaffin dabbobi da yake yi. Daga nan sai ya kama hanya zuwa gida, sai ya sami wani gindin bishiya zai huta. Ashe dama, Dila da xansa suna zaune ne a kogon wannan itaciyar. Ba a xauki wani dogon lokaci ba, sai barci ya kwashe Zaki kuma ya wangame bakinsa. Sai wani maciji ya zo wajen yana neman abinci, sai ya shige cikin. Kafin a ce wane ne wannan Zaki ya ximauce hankalinsa ya tashi, ya rasa yadda zai yi. Zaki yana cikin wannan halin, sai ya hango xan Dila daga nesa ya qwala masa kira. Da ya zo sai Zaki ya roqe shi ya ce, “Don Allah za ka iya taimakona?” Xan Dila ya ce, “mutane duniya yanzu abin tsoro ne. Idan ka yi masu rana, su kuma sai su yi maka dare. Baicin haka, da na faxa ma babana ya zo ya taimake ka.” Sai Zaki ya ce, “Na yi alqawari ba zan cutar da kai ba ko kuma babanka. Ina mai tabbatar maka, idan har babanka ya taimake ni zan raba duk abin da nake da shi, in ba shi rabi.”

Daga nan, xan Dila ya ruga cikin kogon wannan bishiya ya faxa babansa irin alqawarin da Zaki ya xauka.

Daga nan Dila da xansa suka fito waje, suka kamo bera, suka xaure shi suka ja. Suka tafi inda Zaki yake zaune cikin uquba. Bayan da suka isa, Dila ya nemi Zaki da ya maimaita yarjejeniyar da suka yi da shi da xansa, sai Zaki ya ce, “Na yi alqawari ba zan cutar da kai ba, ko kuma xanka. Sannan kuma zan raba duk wani abu da nika da shi in ba ka rabi.”

Sai kuwa Dila ya faxa wa Zaki ya kwanta a qasa ya buxe bakinsa. Zaki kuwa ya kwanta ya buxe bakinsa. Daga nan Dila ya saka vera a bakin Zaki. Da maciji ya ji qanshin bera sai ya fara fitowa daga cikin Zaki don ya ci vera. Daga lokaci da macijin ya fara cin bera, daga nan ya fara jan shi sai ya fito da macijin da vera gaba xaya daga cikin Zaki. Sai Zaki ya yi farin ciki. Daga nan sai suka tafi gidan Zaki, ya raba duk wani abu da yake da shi gida biyu, ya ba Dila rabi. Daga wannan rana Zaki bai qara kashe wani tsohon dabba ba.

Qurunqus.

An ciro wannan tatsuniya daga kundin Digirin Tsakiya mai suna An Annotated Collection of Hausa Folktale from Nigeria na (Bichi 1978:50).

Tatsuniyar Dodo, da Mata Tasa, da Mutum, da Dila

Ga ta nan ga ta nan ku

Wani ya tashi, shina yawo, ya tafi dokad da daji wurin gulbi. Shi ko, gulbin nan, akwai wani babban itache. Sai mutumen nan ya zo, ya zamna nan wuri itachen nan. Itachen nan da yak e zamne, ashe wurin fadanchi ne na dodonni, in Sarikinsu ya fito. Mutum yana nan zamne wurin itache.

Sai ya ga karaga bisa ruwa dakakka; sai ya ga karagan nan an nufo da ita wurin itachen nan. Shi kuwa, sai ya tashi, ya hau bisa itache. Sai aka kawo karaga, aka ajiye kalkashin itachen nan, sai ya ga dodo ya fito, ya zamna. Sai ya rika ganin dodonni na fitowa chikin ruwa ko'ina, suna zowwa wurin Sarikin nan nasu. Shina nan bisa, shina kollo, sai suka yi fadanchi, suka tashi, suka tafi.

Ashe, shi dodo, yana da mache a chikin batta, ya sanya ta, ya rufe. Da fadanchi ya tashi, Sarikin dodanni ya duba gabas, ya duba yamma, ya duba kudu, ya duba arewa. Sai ya buxe batta, ya xauko matassa; suka yi kwanche. Da aka jima, sai na bisa itache shina kallon kasa. Sai suka gama ido da matad dodo; sai ta zabura, ta tashi. Sai dodo, shi kuma ya che ma ta, 'Mi kika gani?' Ta che, 'Ni ban ga komi ba.' Sai ya che, 'To! Matsa ma ni jikina.' Sai ta riqa matsa ma sa jikinsa, sai dodo ya yi barchi.

Sai shi, mutumen nan da ya ke bisa itache, sai ya sabko, ya zo ya kwanta da matad dodo. Sai ya koma, ya hau bisa. Sai dodo ya yi firgiggi, ya tashi, ya duba ko'ina, bai ga kowa ba. sai ya xauko batta, ya buxe, zai sanya matassa chiki, sai matar ta saqare, ta ji namijin mutum xan-uwanta, ba kamar dodo ba. Sai dodo ya duba ko'ina bai ga mutum ba. Sai dodo ya tada kai bisa, sai suka gama ido da mutum.

Sai ya che, 'To! Sabko, in chanye ka, tun da ka yi magana da matata.' Daga sai mutum ya che, 'A'a! manya, wa ni nan, in yi magana da matarka?'

Mutum ya sabko, suna gardama haka, sai ga Malam xan Ba'ura sai ya zo, ya che, 'Manya, mi ya gama ku da mutum, har kuna jayaiyya?' Sai mutum ya che, 'A'a! Ni ban yi magana da matassa ba.' Sai dila ya che, 'Ka yi.' Sai dila ya che ma dodo, 'sakash shi.' Sai dodo ya che, 'To, na sake shi.' Sai dila ya che, 'To! Bari in yi ma ku shari'a.' Sai ya che, 'To!' Sai dila ya che, 'Kai mutum!' Ya che, 'I.' 'Dauki magana, ka nasa chikin magana, ka yi tafiyarka.' Mutum bai yi gane ba da abin da dila ya gaya ma sa. Dilla ya koma ya che, 'Kai mutum, dauki magaana, ka nasa chikin magana, kai ka tafi dodo ya tafi.' Sai mutum ya tuna da wuka ga gutsunsa. Sai ya zaro ta, wuqa nan, ya ko dubi dodo, ya shirga ma sa wukan nan ga zuciya, sai ya jawo, ya farke chikin nan. Sai dodo ya fadi, ya mutu. Sai dila ya sheka da gudu. Ya che, ma mutum, 'Nade shimfixun nan na-bisa karaga. Ka sa matarka gaba, ka samu, ka je, a damra ma ka amre.' Sai mutum ya tafi da matassa. Ga dodo matache.

Qungurus kan kusu.

An ciro wannan tatsuniya daga littafi na 1 Tatsuniyoyi Na Hausa (Edgar 1911:269).

Tatsuniyar Mutum, da Kada da Dila

Ga ta nan, ga ta nan ku

Wani mutum ke nan ya tafo, yana tafiya. To, hanyan nan da a ke bi akwai ruwa kwanche, ana ratsewa cikin ruwan nan, a wuche. Shi ko ruwan nan akwai kada. Kowa ya tafo, da hanzari shi ke wuchewa. Daga sai mutume ya zo, ya wuche, ya aje kayansa bakin ruwa. Ya komo, ya yana wanka bakin ruwa. Sai kada ya lababo, sai ya kama mutum. Mutum na ja, kada na ja har mutum ya jawo kada; kansa ya fito daga chinkin ruwa.

Suna nan zamne sai ga Malam xan Ba'ura ya zo shan ruwa. Sai dila ya che, 'kai, mutum, lafiya?' Sai ya che, 'A'a! Ina fa lafiya, kada ya rike ma ni kafa?' Sai dila ya

che, 'To! Kai, kada, da kai da mutum, ku zo nan wurina, in yi ma ku shari'a.' Sai dila ya kara nisa da ruwa. Sai kada ya saki mutum. Suka fito, suka yi kusa da dila. Dila bai yarda ba, sai ya kara tafiya, har suka yi nisa. Sai ya che, 'To! Ku tsaya nan; kai mutum, debo bawan kalgo, ka zo.' Ya che, 'To!' Sai mutum ya je, ya debo bawan kalgo. Sai dila ya fada mutum da fada, ya che, 'Sai ku zo, ku rika shiga gidan mutane, kuna tattaka su, kun taka kada; mi zai hana shi kama ka? Kai mutum, dauko bawan nan da ka debo. Kada, tsaya kurum, mutum shi sa ma ka bawo a jikinka.' Sai kada ya che, 'To!' Sai mutum ya xamre kada.

Sai dila ya che ma mutum, 'Mutum, dauki, ka tafi garinku, ko ko gidanku ba a chin nama ne? Wannan chiwutar ka debe mana ita yau. Ko mu, in mun zo shan ruwa wurin nan, muna jin tsoronsa, amma yau wannan chiwuta ka debe ta. Dauki, ka tafi gida.' Sai mutum ya daka, ya dauki kada, ya yi tafiya tasa gida.

Kungurus kan kusu.

An ciro wannan tatsuniya daga littafi na 1 Tatsuniyoyi Na Hausa (Edgar 1911:271).

Tatsuniyar Dila da Kyanwa

Ga ta nan, ga ta nan ku

Wata rana namun daji suka taru, suka tafi wajen zaki. Suka ce mashi, "Kai ne sarkinmu, mun zo mu gaya maka dila mugun mutum ne, ba shi da kirki, muna son ka yi mashi ladabi".

Zaki ya ce, "Mene ne rashin kirkinsa?" Sai suka ce, "Ya kan yi mana dariya, kuma ba ya taimakon mu sa'ad da muke aiki. Sai ya zauna kawai a dawa, sai dare ya yi, ya zo, ya cinye mana abinci."

Sai Zaki ya ce, "To, ku kira shi ya zo nan gabana, zan yi magana da shi."

Duka namun daji suka tafi domin su faxa wa dila ya amsa kiran Zaki; amma sai dila ya qi, sai ya yi dariya kawai, ya ce, "Ba zan zo ba. Wa zai amsa kiran azzalumi."

Da namun daji suka gaya wa Zaki jawabin dila, sai ya yi hushi ainun, ya ce, “Yanzu shi da kansa zai ce ba zai zo ba! Cikin ku ba wanda zai iya kawo mani shi yanzu?” Sai kyanwa ta ce za ta iya kawo shi, domin tana da salon magana.

Kyanwa ta kama hanya ta nufi gidan dila. Da dai dila ya hangi kyanwa tana zuwa, sai ya fito ya tsaya a kofa yana dariya. Ya ce, “Maraba, marhabin da kyanwa, babbar aminiyata”. Sannan ya ce, “Ke sarki ya aiko, ki kira ni? Wane irin abinci kike so, in ba ki, domin kuwa na sani ki na jin yunwa. Madara kike so ki sha, ko soye kike so, ko kuwa kifi?”

Sai kyanwa ta ce, madara ta ke so ta sha, domin tana jin qishirwa. Suka shiga cikin gida, kyanwa ta ga abinci iri, iri. Dila ya xauko mata soyen tsuntsaye, ya ba ta, kuma ya ba ta madara ta sha. Sai ta ce, ‘kai, dila na gode maka, bari in kishingixa in xan huta, sa’an nan in koma wurin azzalumin nan, in gaya masa ban tarad da kai a gida ba.” Kwanciyarta ke da wuya, sai barci ya share ta. Ba ta farka ba sai bayan la’asar sakaliya. Da ta tashi sai ta ce, “Ina ma zan samu xan bera in tauna, da na qara wartsakewa.” Sai dila ya ce, “A nan gidan babu veraye, domin kuwa duk sun gudu saboda tsoro na, amma za a samu a gidan maqwabta. Zo mu je can.”

Gidan kuwa na wani makiyayin kaji ne, dama dila ya saba yin sanxa ya shiga ciki, domin ya kamo kaji. Mutumin kuwa ya san dila yakan zo ya kama masa kaji, saboda haka sai ya kafa tarko. Dila ya san mai kajin nan ya sa tarko, amma bai tava kama shi ba, domin yakan yi tsalle ya shiga idan zai kama kaji. Da suka shiga sai dila ya ce, kyanwa ta kamo wani qaton zakara da ke kwance gefe guda. A shigarta sai ji kake kararaf! Tarko ya kama ta. Shi kuwa dila sai ya gudu, yana ta dariya, ya bar kyanwa tana qara, tana ta mutsumniya, wai don ta samu ta kuvuta. Kai, kyanwa dai ba ta samu fita daga cikin tarkon ba sai wajen asuba, duk jikinta ya yi rauni ko’ina. Da dai ta ga ta kuvuta da kyar, sai ta rarrafa wajen zaki, ta ce masa “Allah ya ja zamaninka, ba wanda zai iya kawo maka wannan lalataccen banza. Dubi jikina, a cikin tarko ya jefa ni, tun sa’ad da na isa gidansa; sai ya ce wai idan na fita, in ce gaisuwar sa ke nan zuwa gare ka. Sai ya fita ya bar ni”.

Qurunqus.

An ciro wannan tatsuniya daga littafin Abokin Hira 1 na (Aliyu 1978:1).

Jerin Tatsuniyoyin Fulatanci

Taalol Waandu e Fowru e Jiire

TaaleTaale Moxon

Waandu yahi yaray ndiyam to vunndu, ndu yolli cafgal ndu fooxi ndu yardi-xam. Ndu fuxxiti ndu yolli-ngal, ndu fooxay wonxon ndu nani cafgal jogaama.

Wanndu wi'l, dum nexxo koo `xum ginnol?' Fowru wi'i, `xum goxxo. 'waandu wi'l to, munyanam jooni tan mi yara, mi domxita nden mi wurtine.' Nde waanxu yari xomxiti, ndu nasti ndu mabbi fowru ve mbrutoxii.

Fowru wi'i, `raaru, nowru maaxa ndu'u vurii ndun nihi. Mi vustante-ndu xi pottida.' Fowru tay'i nowru waandu. Ton kadi ndu wi'i, wicco maaxa ngo'o huulii ngo baaxi, mi vustante-ngo ngo fottida e baaxi fuu. 'waandu e naanaati yara bone ngam tan wallii fowru. Toye Allah waddoy jiire? Jiire wi'i, `onon boo koye hawari on nihi?' waandu wi'i, fuu no ka Fuxxiri waddugo warki mare. Jiire wi'i, to aan fowru jippa xiiwiten.' Fowru ndun wi'i, 'to', ndu njippina.' Xon ve nanngi hirde, kamve tato. E ve kiira, e kiira, xixo veyo e kavva no y`oy`iranta fowru.

Jirre wi'i e noddee to wuro, ngel dogga ndel wirnoo sexxa ngel warta. Fowru anndaa jiire e wasa ngaska lugguka. Nden nihi fowru wi'i hanyum hooree. Jiire wi'i, mi hokkii laawanee'en cobbal mbi'a a hootay?' Fowru nootii hexii.

Jiire sonndii waandu ka ngaska, ngel wi'i, to ndu nanii ngel wi'i, 'anndaa ko anndu-mi' tatavre nden ndu y`eena lekki. Waandu nootii. Non boo ka waxi. Nanugo non fowru wi'i hanyum waawaa haaxiire mavve.

Fowru boo nanngi wi'uki non, nga fa'a waandu nga fa'a jiire. Waandu yeeni dow lekki, jiire nasti ngaska. Fowru boo dulli no ndu waxta, walaa e waandu walaa e jiire, mone no waxta-ndu.

Kuraakundus. Ngol taalol xon nder deftere Taale Taale je (Daudu 2007:14).

Taalol Bojel e Fowru

Taale taale

Xum Bolej e Fowru. Nyannde Bojel havvi welto, ngel waxi ka weltaago. Fowru wari tawi Bojel e weltoo. Ndu wi'i Bojel, "hokkoram mi welto" Ngel wi'i, "mmh, mmh, mi hakkataama". Gada ndu wi'i kul ngel hokkaa-ndu ndu y`akkay-ngel.

Gada ngel hokku-ndu, ngel vesdi y`entuki dow lekki kin. Xan ngel jooxii e ngel raara Fowru e weltaoro betlorgol maagel, bernde maagel fata.

Les welton ngon e woodi vunndu.

Gada ngel tay'u beltorgol ngol. Fowru yollii nder vunndu. Bojel gada yo reeku, ngel daxi ngel xali-nga nder vunndu.

Ton waandu wari salay to vunndu. Ndu yoofi cawgal, ndu nani cawgal nanngaama. Waandu y`ami, 'xum moye?' Fowru wi'i xum hayru.

Waandu wi'i, 'munyanam mi safida nden mi wurtinma'. Ndu safidi nden ndu yoofi cawgal ndu wi'i ndu nasta nder maagal. Ndu fooxi ndu wurtini-ndu.

Nde ndu wurtoy gada nga wi'i waandu bamba-ndu maa ndu yoorii. Waandu bambi-ndu yoori, gada tan ndu wi'i kayru nga jippataako maa waandu hoorii-ndu. Waandu bambi-ndu fa'i wuro mayru. E ve njaha gada ndu wi'u, 'mi itta nofel maaxa go'ootel mi y`akka?' waandu wi'i, 'aa'a.'

Ndu wi'i, 'Allah mi ittay-ngel bo.' Gada kaway ndu ittu nofel go'ootel ndu mukcii.

Waandu wi'u jooni kam ve ndilla to kiitoowo. Fowru wi'i javii ve njaha. Ve njottii wuro kiitoowo, ve tawi-mo to wuro. Bojel woni kiitoowo, kanngel boo yolli Fowru nder vunndu! Gada tan ngel wi'i, 'to ndentee yam mi wurtoo.' Gada ngel yahu bannye ngel nanngi yiski ngaska. To ngel yisii ngel yurnoo to kiiteeteve ngel wi'a, 'munyanee yam mi waddana-on nyaamdu.' Ngel witta ngel nannga yisgo, ngel yisa, ngel yurnoo ngel wi'a, 'jooni ndi sorvaa, munyanee yam.' Ngel witty ngel nanngi yisgo, ngel yisi, ngel yisi, ngel warti to hovve maagel wi'i, 'jooni ndi vohidaama.' Ngel witti ngel nanngi yisgo, ngel yisi, ngel yisi, ngel warti ngel yurnii ngel wi'i 'munyanee am, jooni ndi unidaa, o yoway-ndi dow kaatane yeeso sexxa'. Nde ngel witti ngel yi'i yiski kin hewtii no haandi, sey ngel yahi to mavve ngel yurnini noppi ma'agel ngel wi'i, 'to naa ngam waandu haanaandu mi diwana lisal dow mi wooro mbabba e lesdi?' waandu gada diwu nanngi lisal, ndu xali Fowru xon.

Kanngel Bojel boo ngel nasti ngaka maagel ngel mavvi-ka. Gada Fowru yo tefoy ko gistirta kan xon ngaska. E ndu yistoo, e ndu yistoo gada tan gonngel Bolje waru tawi Fowru e yista. Gada Bojel ngel hokku walliinde muuxum, e yistoo hanyum ma.

Fowru e darii raara Bojel. E ngel yisa, e ngel yisa, gada Fowru wi'u, 'aa woodi nofo njuutku.' 'Koye mbi'ixaa?' 'Mbi'i-mi onon giski to mooxon woni, minon kam min pa'a gaxa.'

E ngel yisa, e ngel yisa, Fowru fuxxiti wi'i, 'kon xon nofo maaxa yo njuutku.' Bojel nanaayi yami, 'Koye mbi'ixaa.' 'Mbi'i-mi giski daga to mooxan xum waara gaxa'. Ngel waxi ka giski. Ton yeeso nde Fowru somi gada nanngu nofo kon xon, yo dif, gada nga reeki. Bojel e tokki e wi'a, 'hokkitam! hokkitam! hokkitam,' e nga dogga e semmbe maada, 'waddu sennden, faa ndu daxi ngel hooti.'

Bojel gada dawan-ndu to wuro. Ndenno ma Fowru wi'ino graxo to muuxum fuu wi'ee o walaa xon. Bojel yottii y`amani Fowru. Ngel wi'i damngel maagel waati negl waru ngel wi'a-ndu ndu yaha ndu hutta-ngel. Fowru nde nani non wurtoy.

Gada ve ndilludu. Ve njahi to damngel ngel. Bojel wi'i ngel yaaree yaasi ngel hubtee. Ndu wi'i yaasi buubi woodi, ngel nastina-ngel nder suudu, kayru ma ndu mavvee. Fowru e taya, damngel tay`taako, ngam lavi kin yo dumvuki.

Bojel wi'i to non Fowru ndun sorna junngo mum less leeso hoosa gokki. Gada ndu sornu junngo ngon, nden Bojel nanngi noppi mayru fuxxi duufirki-xi unndugal maa nde hoore mayru wooji coloy.

Ndu wurtii e ndu dogga, Bojel e tokki Fowru e tappa-ndu haa yassi.

Nde ndu hooti, lakehon mayru ngari tavnoto-ndu e mbi'a, 'baaba wartirii kooseyje'.

Ndu wi'i, 'on anndaa hoore baaba haarii kootaaaje, kooseyje yamanton. Ndillee xalee yam!'. Ngol taalol xon nder deftere Taale Taale je (Daudu 2007:51).

Taalol Wojere e Yaare

Taale taale Moxon

Wojere e yaare kavvi ngiy`oraaku. Ve kawti wuro ve njooxodii. E ve xon, yawti, ve kavvi ve njahay yaadu, ve mbi'i vikkon mavve taa kava, ve pijida.

Ve nangi xatal, ve ndilli, e ve njaha, e ve njaha, ve mbaala xo'o, ve ummo, ve mbaala xo'o ve ummoo, faa ve njahi wonnde ladde. Ve nanngi yahirki seese seese ngam ciikaali colli e xi laahooji.

E ve njaha, ve njottii wurngo wonngo e ngo heewi tep. Wojere wi'i, en kuulu', yaare wi'i waatataa.' Wojere wi'i, war ni mi bambe kuulen.' Nde wi'i nde hulay taa nde yana nder ndiym nde yooloo.

Wojere wi'i nde nasta nowru muuxun, nde wi'i nde nastataa.

Nde ni a wi'i a nasatataa nowru war mi wuunde nde wi'i a wuudataako yam mi yooloo mehre. Wojere wi'i, `to noye ngixxaa jooni?' Nde wi'i mihin kam ko ndix-mi nastinaa yam nder kine maaxa.'

Wojere nden wi'i `to, war nastu.' Yaare nasti nder kine wojere. Wojere yollii nder wurngo yinii regii, yaare e nder kine.

Nde wojere nder regii, nde yahi to ngonndi xowdi peewndi nde fukkii. Ko yawti nde wi'i, `to wurta ndillen.' Yaare wi'i, mihin mi wurtataako.' Nde wi'i, `to a wurtaako, ndan kam mi hoore mi yaha mihin tan.'

Yaare nanngi fixuki wojere, nde wi'i, en njahu.' Bone dolli wojere ve ndilli. E nde yaha, e nde yaha ve goxxini, ve njawti.

Ton, yaare yurnoy teyni kappe. Nde wi'i, wojere yaha wujjonoya-ve kappe xen. Nde wi'i mihin mi yahataa, mi nangoyee meere.' Nde wi'i, 'a yahay boo', nde nanngi fixuki wojere e nde nata. Wojere e wulla e diwa, haftii, yahi, wujjoy kappe xen ronndii.

E nde yaha, yaare nden wi'i, `to, juxanam happere.' O wi'i 'mi juxantaama.' Nde nanngi fixuki-nde to kine e nde fixa e nde nata maa nde wojere nanngi diwuki e wulla. Xon e xon nde yahi nde teenoyi lexxe nde huvvi hiite nde juxani yaare happere. Nden yaare nden wi'i, voltanam.' Nde voltaa, kayre boo nde waxi ka fixuki e nde nata. Wojere nden voltani-nde, hokki-nde.

E nde yana, e nde yana, yaare yurnoy teyni caangol nden nde wi'i, `to ndaa caangol yaaram mi yara.' Wojere wi'i, `a hewtaayi,' kayre boo.' Nanki non nde nanngi fixuki wojere e nde nata. Wojere bone duuxani-xum ve njahi caangol. Nde yari ndiyam nde xomxiti ve ndilli.

Wojere e yaha e ton nde wi'i, `kaayi bone xe'e key`ii yam, wuta ndillen!' Yaare wi'i, `mi wurtataako.' Wajere yahi raari xowdi peewndi delem, nde fukkii nde waatikii. Ton, hannde naa? Jaango naa? ki nde waali. Balxe sappo.Yaare somi hexaaki, yurnoy sexxa wojere e fukkii.

Yaare nde nani weelo havvii-xum, nde wurtoy nde fuxxi yaadu nde dilli. Wojere boo ummii karcan, karcan, karcan nde doggay, nde doggay, nde warti wuro nde huuloy caangol ngol xon nde warti nde tawi vikkon mayre e kon yaare. Wojere nanngi vikkon yaare wardi-kon kon fuu.

Wojere wuli wuro mavve ardini vikkon muuxun, nde rimndi nde dilli nde yahi galluure wonnde, nde nyivi, nde jooxii, nde senndiri e yaare.

Kuraakundus. Ngol taalol xon nder deftere Taale Taale je (Daudu 2007:23).

Taalol Bojele E Buudeejo

No waxi bojel maniraa yoyre

Bojrl hanyum woni yeeso to yoyre, nder barooxe. Y`oy`re maagel hisnata-ngle bone malla ngel hisa barooxe mawxe wargo-ngel. Noye waxi nden ngel manirtee yoyre?

To, haala kan yo njuutka. Taale taale moodon. “Taalaate”. Voyma, wonnde nyannde Bojel yahi to goxxo Buudeejo maneteexo. “E mi yixi yoynaa-mi masin” Bojel wi’i-mo. “Aahan anndiraa, yoyre”, Buudeejo, jaabii-ngel. “Ee, e mi anndi” Bojel nootii, “fuu e non e mi yixi mi vesdane yoyre”.

Diga xon Buudeejo anndini Bojel huude waxata ngel java ngel hebbina goxxi fiiji. Fiiji xi’i bo ngonni Bojel heva kawte vesdugo yoyre. Bojel wi’i, “to, mi waddante-xe jooni”

“Arannde,” o wi’i, “yahu waddanam viraaxam mbana.”

“Walaa gacce,” Bojel wi’i-mo nden haftii nanngi laawol.

Ton nder wonnde wumre to Bojel nyallata e nannga miirooji pamari e woodi bovoru mawki. Bojel noddoyi mbana wara ve pijida to wumre nden to vovori mawki kin. Bojel raari legga ngan nden wi’i, “a yi’i bovoru ni’i”? Mi waaway

lukkuki-ki daande am yewataa, aahan a waaway?” Mbana wi’i, “aahan kuungel, koye tammorixaa-mi?” To, “to non, en poondu, mihin fuxxata.”

Bojel yaatiri vaawo sexxa, luncitii bovolri kin nden haftii likki-ki. Ndee ngel pamarel, ngel ruttii ngel diwi ngel hoxi wuttudu nduya. “Aahan horii jooni,” Bojel wi’i mbana ngan. Mbana hanyum hevtaayi dabare Bojel, ngam non nga woxxitii boвори, e semmbe nga haftii nga fa’i-ki, nga lukki-ki. Ndee vanndu boвори yo koppiindu, walaadu mbana wo’oyre’i-ki nasti nder fexii. “Kayya!” Bojel yurmikinii wi’i, “walaadu maaxa sokake”.

Mbana foodi sokkita walaadu yi’i waawataa sokkutuki walaadu muuxum, ngam non Bojel wi’i, “nden kam to non xalam mi vire mi wujane-xam to walaadu ndun ndu hoppoo ndu wurtilawoo”.

Mbana e nder bone sey tan holliri Bojel yawxoo vira-nga heva nga siwtoo. Nder koyxum Bojel viri mbana ngan xam heyi-ngel manngi laawol wuro Buudeejo ngel xali mbana nder bone.

“Gorbo!” Buudeejo wi’i Bojel, “kawtal xixaval ngal woni njahaa kevoyaa leevol wicco mawndu”

“To”, Bojel wi’i nden nanngi laawol tefoygo e mawndu woni.

Nde ni mawndu woni laamiixo barooxe, Bojel e anndi kayru ton nder guuve ndu woni. Saa’i Bojel vadii weerde Mawndu, non sey seli ngel seli muurii regorde ngel wuji fuu vanndu maagel loope. Nden ngel regii ngel yottoy to Mawndu e ngel woykindoo.

Mawndu no yi’iri-ngel ‘yami, “koye hevma?”

“Ngokkon mbarookon kawritti kolli yam jaalagal”, Bojel anndini Mawndu.

Ndu yami, koye ngaxanxaa-kon?. Bojel nden jaabii wi’i, “kon piyi yam ngam tan mi wi’i aahan woni laamiixo meexen.

Huunde nden xon e xon mettani Mawndu vernde, metteenga bano non walaa. “Toye meere’an ven ngoni mi anndina-ve laamaniixo ladde nde’e?” ndu yami Bojel.

Bojel ardii e ndu tokki ve njahay ngel holla-ndu to mbarookon kan ngoni.

Ndee Bojel e anndani ladde nden, sey ngel tokkini-ve to guuce xen vuri nyivvugo, ndaa bo gi’eeje. Kannigel bo ngel pamarel ngam non ngel yahay tan naa bano Mawndu. No ndu fuxxiri ndu xaggi, yaadu saldori. Yi’ugo non sey Boyel noddii Mawndu wi’i, ‘en ndillu, en vadake fellere nden!” Kayru bo ndu nootii ndu wi’i, “mihin kan mi xaggii” vaawo fuxxi suvtugo laaci wicco mayru. Ngel nokki no ngel yixi nden ngel doggiri Buudeejo ngel xeli Mawndu e xaggi nder wumre.

“Barkeeje”, Buudeejo wi’i-ngel, “lutti kawtal ngel yeeso, kannigel bo woni ngaddaa nyiindere nyiiwa”. “Kuugal koyngal bo”, Bojeel wi’i-mo. Ngel diwi ngel sookorii ladde. Ndel ladde nden e ngel anndi faa ton to ngel durata to nyiibi kawrata alaasara njara mannga fijo. Xon xum e woodi kaaye e tafaaje. Sey Bojel yaadi e sugam sammini-xam dow tafaare mawnde nden bano mollille.

Xon ngel jooxii ngel hexii waroygo nyiibi xin ngam ngara njara ndiyam bo pija. Ton bano woowa, xi ngari. Xi tummbii nder welde xi njari xi kaari xi domxiti. Goxxi njahi pukcii, goxxi bo nanngi fijo. Bojel ummii yahi to nyiiwa mannga ngan, nden wi’i-nga, “mi hevii nyaaki dogguxi xali njumri maaji, to ni a wi’ataa-ka luttuve mi hollete-ndi”. “Mi vuriima annadango ladde nde’e,” Nyiiwa wi’i Bojel. “Ee, e mi anndi, fuu e non tokkam,” Bojel wi’i-nga.

Bojel yaari Nyiiwa to lawlii sugam somnaaxam – dow tafaare. “Ndaa ndi,” Bojel holli Nyiiwa. Nyiiwa tahi nani e xam weli masin. Xon e xon nga tahidi-ndi, nden nga wi’i Bojel wi’a-nga to ndi woni. Bojel wi’i-nga nga vamta tafaare nden nga yi’ay njumri to les. Ngam non Nyiiwa ngan yowi nyiiko muum les tafaare nden, e semmbe, sey nga foondi vamtugo-nde. Tafaare bo yo mawnde, nde teddunde masin bano takkaande to leydi. Ngam non nga vesdi semmbe nga otti nga taavii, nga yeftay-nde, sey nyiinga maaga yewi vaas! nawxum ommbi-nga, nyiiwa ngan

woodi, doggi nasti wumre xali nyiinga. Nyiibi pijaynooxi e pukkinooxi no naniri boodaali xin kaftii ndoggi. Bojel hooyi nyiinga yaarani Buudeejo.

“A havdii masin Bojel” Buudeejo wi’i-ngel “jooi sey kawtal nayaval, kanngal woni kevoyaa nyebbam to umru debbo pullo.” “Walla aybe, e mi yi’a bano kamjum ma xum koyxum,”. Bojel wi’i nden ngel nanngi laawo tefal.

Bojel yo annduxo xatal rewve Fulve yahoove luumo tokkata. Nde fini Bojel sey yahi fukkanii-ve to xatal ve njahirta luumo. Nde ngel maandii waroygo mavve, sey ngel fukkii caka xatal bano baatungel. Ton maa raa rewve Fulve xixo e tokki xatal njahay luumo, ve kewti e Bojel woni ve tawi Bojel caka xatal e talliitii.

‘Ii, ndaa Bojel waati! teema pixpixxo fixi-ngel hanki’, go’oto wi’i. Oya bo wi’i, “ay bo, koye ngaxeten-ngel enen yahayeve luumo?”

Ve yavvii ve ndilli.

Vaawo dillol mavve, Bojel haftii nasti ladde e dogga arditti ve yahi fukkitooy caka xatal kadin. Neevaayi rewve Fulve njottii tawi-ngel e ngel tallittii. Ardiixo on wi’i, ‘indaa kadin gonnegel Bojel en koosay-ngel na?’

“To, ngel xal’en to vaawo bo?” O wi’i, “ndikka ndillen”. Ve nangi laawol mavve ve paalaaki, ve pa’i luumo. No ve ndilliri kadin Bojel haftii doggi arditiive fukkitooy caka xatal. Ve ngoxxaaki to ve xalunoo ngela, maa raa gonngel!

“Ii,” ve mbi’idi, “ndaa gonngel Bojel kadin.” Vaawoojo on raar raari booxum sey wi’i, “Boje tati yo teewu xuuxngu, ngam non en nguytu kooyoyen xixi yavvii-ne”.

Ve ndootirii umri mavve, ve lunciti-xi xatal ve ndarii ve nguytidi. No ve ndilliri, Bojel haftii, omit tummbuxe xen yari kosam haari, nden nokki nebbam fa’i to Buudeejo.

“Ndaa, ndaa nebbam xam, koye lutti?” Bojel yami. “A wo’inii Bojel”, Buudeejo wi’i Bojel, “Jooi ndee kawte nayi kevake, kawtal go’ootal tan horanima ngaddaa.”

“Ngale? Bojel yami.”

“Yahu ngaddoyaa gonxi innarrajo kiixo”, o wi’i Bojel.

“Tan?” Bojel yamti-mo.

“Ee, yahu tan ngaddoyaa-xi”, o nootanii-ngel. Diga xon Bojel worti laawol hevoygo kawtal koriingal.

Bojel e maandii, e wonnde futtude to inniraave kawrata e sanya. Xon ve ngewtata ko mavve e ve njala e ve kuwa.

Nyannde nden alaasara. Bojel yahi suuxii bako inniraave ven kawra. Vaawo ve kawrii, moye fuu nanngii kuugal muuxum, Bojel diwi hoxi caka mavve nanngi woykindaaki.

“Koye?” ve fuu ve yamndi.

Goxxo bo yami, “koye hevma Bojel?” Bojel yiili hoore wi’i, “fuu jonnde njooxii-on xo’o on mbelnana ko’e mooxon, on anndaa dow waxii pallol faa vadake yibbaago. Duuniyaaru vadake timmugo.” Bojel nanti woykindaaki.

“Maa noye nden?” goxxo inniraajo yami.

“Ee, to,” Bojel fuxxi, “huunde wo’oyere ngaxoton tavvoo dow yibbaago.”

“Wi’i-min gaxeteedum, min ngaxayxun” inniraave ven fuu nootodii.

Bojel wi’i-ve to ni ve njavay ve mboya gonxi mavve tavvee njaaree pallol dow ngol takkee. Suvurel inniraave e kulii puxxi bojji e njarta gonxi. Bojel bo e tavvoo gondi. No xi keyiri-ngel, ngel nanngi laawol javvitorgol walaa ngel yaarani Buudeejo. “Wi’i yam luttuxum”, ngel yami Buudeejo. “Walaa ko lutti” o jaabii Bojel, “joooni jooxa kexoxaa-mi mi hawtane kawte maaxa ngam laatoxaa yoyxo fuu nder adune”.

Buudeejo yahi nyivi bukkaaru famardu noddii Bojel nasta. Nde ngel nasti, o mavvi-ndu ndu owi’i Bojel taa wurtoo maa o wartii “ngam to a wurtake kawte maaxa njanay”.

Bojel wi'i, "wala aybe". Vaawo o dillii, sey vivve Buudejo on xido ngari e pija yaasi bukkaaru ndun. Bojel sey Bojel nani go'oto mavve wi'i "ndaa makaniiru Bojel mbonndu". Nde Bojel nani non wi'i, 'to on mavviti-ndu mi nastinay-on ngi' on suudu am. Vivve Buudeejo mavviti-ndu nasti. Sey ngel wi'i'-kon neevanee yam mi yaroya ndiyam, jooni mi wartay njooxooxen nyalliden. Haa mi mavva-ndu taa baaba moxon yi'a-on tikka. Ve njavi halaa Bojel.

Bojel mavvi makaniiru ndun taaken, nden suuxii vaawo wonndu, suudu nder cuuxi Buudeejo e raara ko fofata. Xum neevaayi, e ngel suudii, maa raa Buudeejo e janggi hiite e yiwoy defrudu. No o yottorii makaniiru sey o jamni-ndu tan.

"To, aahan meerejo, a tammi a yoyoxo," Buudeejo wi'i, "jooni kam mi hokkiima ko yamantaa." Xum neevaayi, hiite nanngi, gulxum e curxe ngaxi vivve Buudeejo puxxi, wookuki e mbi'a, "baaba, wurtin-min nguleenga xuuxii". Ndenno ma ve naniino-mo, ve kulu wi'igo kamve taa o fita-ve.

Buudeejo anndaa ko fofi, hanyum e yi'a ittii mone, sey tan wi'i, "aa yixi vesdaa yoyre, koye ngixxaa kadin? Jooxa xon nanaa ko woni xon". Hiite vesdi javugo, bojji vivve ven vesdii e ve mbi'a, nguleenga nga vurii semmbe min mbaatay, kusu baaba wurtin-min."

Koo ko yaali-mo sey tan o wi'i, 'moye woni baana maaxa?' Mihin? Yahu to baaba maaxa, bo o wi'i kadin, "nannee meerejo o'o kononxe xixi o woyrata!". Bano bi bi'aaxo raaru, Buxeejo raardi e Bojel woni, nden o annditi vivve maako ngoni nder makaniiru. O doggi o yollii nder hiite, o wurtiniri vivve maako e bone. E nden Bojel wurtoy e suuxinoo, e jala. "jalla maaxa Buudeejo," Bojel wi'i-mo, "ann ni a fornii vivve maaxa xixo." "Xume!" Buudeejo sey tan haftii fa'i Bojel, kanngel bo ngel fiyi pargal. Vanndu Buudeejo fuu e wuli e naawa. O fuxxi o doggay ndu saldori.

Diga nden, Buudeejo xali buudeeku warti pixpixxo, nyalla e guuve tefugo Bojel ngam waxtoo. Nihi Bojel hebiri innde mum. Bojel mo-yoyyre. Non bo pixpixxo wanyiri-ngel. Taalol timmii, takkala mulet takkaandu bu'e gerooxe welii welaayi ma javoyaama. Ngol taalol xon nder deftere Taalee Taali xi Bojel Mawve yoyre je (Alkaali 1999:1).

Taalol Bojel E Fowru

No fowru heviri pelle to vanndu.

Taale taale.

Bojel e Fowru. Nyannde sey Fowru fotti e Bojel e ngel jogii teewu. “Toye kevxaa teewu ngu’u ngu fuu Bojel am?” Fowru yami. Bojel e huli taa Fowru javta-xum-ngu sey ngel yawxitii ngel wi’i, ‘goonga ni aan mi yaaranaynoo-ngu, ngam tan no ngontir’en, higuraave.’ Fowru nanngi Bojel havvi-ngel to lekki, vocci-ngel soosey, Bojel torii Fowru luttana-xum teewu ngun no ngu foti pat ndu wanyi. Nde Bojel holli e yixi hornaneego fuu, sey Fowru vocca-ngel. Yeeso maagel Fowru yakkidi teewu ngun fuu. fekkori. Saede nden Bojel anndi wattake. Ngam non ngel sakkini jarred xen ngel yakki tayon korii-kon, ngel dililli ngel xaldi Fowru e pello anndiraa hande.

Fowru xon neevi to lekki kin e havvii fekkori. Ton sey yiyeende fuxxi tovugo, toye fuu feewi, nden Fowru fintiti faa hevti e woni e no xum warri. Fuu e non ndu walaa dabare sakko semmbe havvitaago. Ndaa weelo e nawxum e peewol, non Fowru jooxi faa mooyi ngari yavvoto, nde xi ngi’i Fowru yolbidii. Nde xi njottii sey ngo’ootu wi’i, “ndaan ni jurumxo, amm e jaman men xum hannde to a xuwii goxxo, nyannde yiyeende tuuvoy ma o xuwnataa ma”.

Seexa hononnde Fowru nanirtee, sey ndu wi’i, “noye mbi’irataa-non? Aa anndi min ni walaa ko ngix-mi bano jonnde jam. Noye nden waxta mi ayba balluxo yam nder bone xe’e? Barka Allah ngaree ngidee yam”.

Ngo’ootu wi’i tan ve ndilla ve xala Fowru ndun, ngo’ootu bo wi’i ve ngidoo-ndu. Mooyi ndarii tayi voggi xin, kavviti Fowru ndun. No ndu hevtorii, down ndu yetta mooyi ndee kishii-ndu sey tan ndu wurtini xemnga mayru nden ndu ndu wi’i, “no mbeeliraa-mi nihi, to mi xaccii-on on ndillii toye kevay-mi ko mi nyaama? Ndikka mi fuxxira-on.” Diga xon ndu nanngi laawol ndu hootiri nde fixxeema. Diga nden diidi Fowru kevii, Fowru yejjitaayi kadin yaafaaki Bojel. Takkala mulet, takkaandu

bu'e gerooxe welii welaayi ma javoyaama. Ngol taalol xon nder deftere Taalee Taali xi Bojel Mawve yoyre je (Alkaali 1999:9).